

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 13, NUMBER 2, 2024

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 13, No. 2, 2024

Annales Scientia Politica is a peer-reviewed scientific journal, issued semi-annually by the Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Prešov, focused on reflection of discourse in political sciences. *Annales Scientia Politica* is indexed in EBSCO Publishing database, ERIH PLUS, CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), ResearchBib - Academic Resource Index, Humanities - Sozial und Kulturgeschichte (H-Soz-u-Kult), CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources), DOAJ (Directory of Open Access Journals), Index Copernicus International (ICI) Journals Master List

Address of Publisher:

Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17 novembra 1,
080 78 Prešov, asp@unipo.sk, <http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/asp>

Editor in Chief:

Prof. PhDr. Alexander DULEBA, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov

Editorial Board:

Prof. Johann Pall ARNASON
Faculty of Humanities, Charles University, Prague (Czech Republic)
Prof. Igor Spartakovich BAKLANOV, Doctor of Philosophical Sciences
Institute of Humanities, North Caucasus Federal University, Stavropol (Russian Federation)
Prof. PhDr. Vít HLOUŠEK, PhD.
Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno (Czech Republic)
Prof. Dr. Henk van HOUTUM
Nijmegen Centre for Border Research, Radboud University, Nijmegen (Netherlands)
Prof. PhDr. Jan KELLER, PhD.
Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)
Prof. Jussi P. LAINE, DSocSci.
Karelian Institute, University of Eastern Finland (Finland)
Prof. Vitaliy Sergioyich LYTVYN, Doctor of Political Sciences
Faculty of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv (Ukraine)
Prof. PhDr. Darina MALOVÁ, PhD.
Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava (Slovak Republic)
Prof. Carlos J. McCADDEN, PhD.
Department of General Studies, Instituto Tecnológico Autónomo de México, Mexico-City (Mexico)
Prof. Yuriy Olexandrovych OSTAPETS, Doctor of Sciences
Faculty of Social Sciences, Uzhhorod National University, Uzhhorod (Ukraine)
Prof. nadzw. dr. hab. Agnieszka PAWŁOWSKA
Institute of Political Science, University of Rzeszow, Rzeszow (Poland)
Prof. Kathleen SCHERF, PhD.
Thomson Rivers University, Kamloops (Canada)
Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Irina DUDINSKÁ, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)
Assoc. Prof. PhDr. Jaromír FEBER, PhD.
VŠB, Technical University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)
Assoc. Prof. Francisco LARA-VALENCIA, PhD.
School of Transborder Studies, Arizona State University, Tempe, AZ (USA)
Assoc. Prof. Sergio PEÑA, PhD.
Urban and Environmental Studies Department, El Colegio de la Frontera Norte, Tijuana, Baja California (Mexico)
Assoc. Prof. PhDr. Jelena PETRUCIOVÁ, PhD.
Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)
Assoc. Prof. Katarzyna STOKŁOŚA, PhD.
Faculty of Business and Social Sciences, University of Southern Denmark, Odense (Denmark)
Dr. Paulina SZELAĞ
Institute of International Relations and Political Science, East European State Higher School in Przemyśl, Przemyśl (Poland)

Editorial Committee:

Assoc. Prof. Ing. Martin LAČNÝ, PhD.
Mgr. Gabriel SZÉKELY, PhD.
PhDr. Matúš ŽAC, PhD.

Web administrator:

Assoc. Prof. Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

This work is licensed under a *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

LIST OF CONTENTS

STUDIES:

Education towards European Values in the Context of Contemporary Migration and Immigration Processes	
RUDOLF DUPKALA	5
Analysis of the Ukrainian migration crisis from the perspective of contemporary migration theories	
MATÚŠ ŽAC	15

ARTICLES:

Relations between state and church in Ukraine: socio-political aspects	
IRINA DUDINSKÁ – NATALIYA MARADYK	28
Mare liberum vs. mare clausum: freedom of navigation in the context of the European Union restrictive measures	
IVAN DIHANOV	36
The difficult subject of tolerance	
WOJCIECH SŁOMSKI	43

REVIEWS:

The Showman: Inside the Invasion That Shook the World and Made a Leader of Volodymyr Zelensky	
<i>Shuster, S.</i>	
RÓBERT KIRÁLY	48

OBSAH

ŠTÚDIE:

Výchova k európskym hodnotám v kontextoch súčasných procesov migrácie a imigrácie	
RUDOLF DUPKALA	5
Analýza ukrajinskej migračnej krízy z perspektívy súčasných migračných teórií	
MATÚŠ ŽAC	15

ČLÁNKY:

Vzťahy medzi štátom a cirkvou na Ukrajine: sociálno-politické aspekty	
IRINA DUDINSKÁ – NATALIYA MARADYK	28
Mare liberum vs. mare clausum: freedom of navigation in the context of the European Union restrictive measures	
IVAN DIHANOV	36
The difficult subject of tolerance	
WOJCIECH SŁOMSKI	43

RECENZIE:

Zelenskyj. Ako zblízka vyzerala invázia, ktorá otriasla svetom	
<i>Shuster, S.</i>	
RÓBERT KIRÁLY	48

VÝCHOVA K EURÓPSKYM HODNOTÁM V KONTEXTOCH SÚČASNÝCH PROCESOV MIGRÁCIE A IMIGRÁCIE

RUDOLF DUPKALA

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: rudolf.dupkala@unipo.sk

Abstract:

The leitmotif of the article is the issue of education in European values with an emphasis on the current processes of migration and immigration, especially from the environment of Islamic culture and civilization. The author defines European values (freedom, equality before the law, gender equality, justice, tolerance, human dignity, etc.) as an integral part of the European cultural tradition, which is derived from ancient Greek education, Roman law and the Judeo-Christian religion. In the spirit of the reformulated concept of axiological pluralism, he divides the values contained in philosophy, ethics, law, politics, art and religion into commensurable (bridgeable, fused, or integrable) and incommensurable (unbridgeable, or non-integrable). The starting points and limits of education in European values - with an emphasis on the civic integration of Muslim immigrants - are exemplified by comparing the moral, legal and political norms of Christian and Islamic cultural and historical provenance. In conclusion, it is emphasized that both education in European values and the civic integration of Muslim immigrants must respect both the UN Charter of Human Rights and Freedoms (1948) and the EU Charter of Fundamental Rights (2016), because these documents are not only the current criteria for education in European values, but also represent a conditio sine qua non for any real integration of Muslim immigrants in the territory of the EU.

Keywords:

Civic integration, culture, human, law, values.

*„Gro ľudských tragédií a nešťastí
má svoj pôvod v konfliktoch
najrôznejších systémov hodnôt“
Michael Osborn*

Žijeme vo svete plurality hodnôt, ktorá je koherentná s aktuálnou pluralitou civilizácií, kultúr, náboženstiev, politických systémov... atď. Táto pluralita má svoje historické pozadie. Inak povedané: určite nie je len *znameníím* súčasnosti, resp. tzv. „postmoderny“, v ktorej sa aj samotná pluralita hodnôt často mení buď na ich jednostranný *relativizmus* alebo na ich neprehľadný *chaos*.

Traduje sa, že pojem „hodnota“ patrí medzi najťažšie definovateľné pojmy. Na komplikácie s definovaním pojmu „hodnota“ sa – svojho času – sťažovali aj renomovaní filozofi, ako Martin Heidegger, keď analyzoval Nietzscheho projekt „prehodnotenia všetkých hodnôt“ (Heidegger 1997, s. 185), alebo Richard Rorty, keď spochybňoval chápanie hodnoty v podobe „nálepky na veciach“ (Rorty 2006, s. 153).

V predkladanom príspevku hodnoty prezentujem ako najvlastnejší „produkt“ pred-

metno-praktickej a emocionálno-duchovnej činnosti človeka. Hodnoty rôznej kultúrno-historickej proveniencie sprevádzajú život človeka od jeho narodenia až do smrti. Za istých okolností možno spolu s Aristotelom konštatovať, že život človeka „mimo“ hodnôt je prakticky rovnako nemožným, akým je život človeka „mimo“ spoločnosti. Pripomínam, že „mimo“ spoločnosti môže podľa Aristotela jestvovať len *boh* alebo *divé zviera* (Aristoteles 1988, s. 23). Človek je nielen bytosťou spoločenskou („zoon politikon“), ale tiež *hodnototvornou*. Vytvára hodnoty, žije z nich, medzi nimi a s nimi.¹

Uviedol som už, že hodnoty materiálnej i duchovnej povahy sú nevyhnutnou súčasťou nášho života. Môžeme si ich osvojiť *individuálne* aj *skupinovo* a potom podľa nich myslieť, konať a žiť. Osvojovanie si hodnôt však nie je ani aktom jednorazovým, ani procesom jednorozmerným. Na uvedenom procese sa podieľa množstvo subjektívnych² aj objektívnych faktorov. „Každý jednotlivý človek“ – píše Janusz Czerny – „má vlastný systém hodnôt, ktorý sa neustále vyvíja. Nezávisle na tomto vlastnom (vnútornom) systéme hodnôt participuje aj na ďalších (vonkajších) systémoch hodnôt: *rodinom*, resp. *rodičovskom*, *národnom*, *kultúrnom*, *náboženskom* atď. K tomu treba dodať, že uvedené systémy hodnôt nepôsobia synchronne a harmonicky, ale naopak, často sa dostávajú do vážnych kolízií. To vyvoláva u ľudí napätie, stresy, depresie, pocity beznádeje, straty zmyslu a podobne“ (Czerny 2005, s. 30).

Termín „hodnota“ (z gr. „time“ – *cena*, *pocita*, resp. „axios“ – *hodný*, *hoden*) zaviedol do filozofie H. Lotze. Význam tohto termínu spájal s tým, čo má pre človeka *cenu* (*platnosť*) a vzťahuje sa to na jeho „chcenie“ (*záujem*, *túžbu*, *potrebu*) a pod. V tomto sémantickom kontexte bola hodnota, už v druhej polovici 20. storočia, definovaná ako „to, čo stojí za to, aby sa stalo predmetom *chcenia*“ (Brožík 1969, s. 6).

Podľa jednotlivých abrahámovských náboženstiev (judaizmus, kresťanstvo, islam) „hodnotou sa stáva iba to, za čo je človek schopný niečo obetovať. A najväčšou hodnotou je hodnota, za ktorú sme schopní položiť život. Naša

civilizácia sa zrodila v ohni takýchto obiet a budovali ju ľudia i za cenu pozemských životov. Je to civilizácia očakávajúca plnú spravodlivosť a zadosťučinenie na druhej strane rieky života, nie na tej našej“ (Šimko 2004, s. 33).

Znáмым je tiež odvodzovanie hodnôt od jednotlivých úrovní (*stupňov*) emocionality človeka. Počiatky takéhoto vymedzenia hodnôt nachádzame už v *patristickej* tvorbe Aurelia Augustina alebo neskôr v *humanistickom* učení Blaise Pascala. Ich chápanie hodnoty rozvíjal začiatkom 20. storočia aj Max Scheler. Zjednodušene vyjadrené: hodnotou je podľa neho to, k čomu „smeruje“ cit človeka. Hierarchia hodnôt je v tomto prípade závislá od „logiky srdca“. Najdokonalejším nástrojom a spôsobom vnímania („pociťovania“) hodnôt je „láska“, v ktorej sa človek „otvára“ nielen milovanej bytosti, ale tiež Absolútnu. Konečnou a najvyššou zárukou platnosti hodnôt je samotné Absolútne – Boh atď. (porovnaj Scheler 1968, s. 104-109).

Chápanie plurality hodnôt z aspektu koncepcie axiologického pluralizmu

Chápanie termínu „hodnota“ prešlo v dejinách európskeho filozofického myslenia búrlivými zmenami. Už v 19. a v 20. storočí boli sformulované viaceré koncepcie hodnôt, ktoré možno rozdeliť na: *metafyzické*, *sekulárne*, *empirické*, *religiózne* atď.

Metafyzické koncepcie hodnôt, aké prezentovali napríklad H. Lotze, W. Windelband a ďalší, nadväzujú na platónsky spôsob filozofovania. Hodnoty spájajú s dokonalou ríšou ideí, resp. s ríšou *ideálnych entít*, na vrchole ktorej „tróni“ – podľa Platóna – „idea Dobra“. Hodnoty predstavujú a garantujú zaručene platné *normy*, *pravdy* a pod. Majú *nadskúsenostný* (*transcendentný*) pôvod, charakter atď.

Empirické koncepcie hodnôt, ktoré rozvíjali autori ako F. E. Beneke, Ch. Ehrenfels, A. Meinong a ďalší, odmietali transcendentný pôvod hodnôt, zdôrazňovali význam individuálnej (psychologickej i sociálnej) roviny skúsenosti človeka ako *primárneho zdroja* hodnôt atď.

V súčasnosti viacerí autori chápu hodnoty na pozadí analýzy a interpretácie vzťahu *prostriedku* a *cieľa*. Z tohto hľadiska hodnoty predstavujú alebo to, čo je „hodnotné“ – *dobré*, *cené*, *významné*, *zmysluplné*, *platné* atď. – „samo osebe“, alebo to, čo je „prostriedkom“ na do-

¹ Pre úplnosť sa žiada dodať, že niekedy (hoci len zriedkavo a neúspešne) môže žiť človek aj *bez nich*.

² Nie náhodou už kresťanská scholastika zdôrazňovala: „*Quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur*“ (Čokoľvek niekto prijíma, prijíma to spôsobom sebe vlastným).

siahnutie toho, čo je „hodnotné“ – *dobré, cenné, významné, zmysluplné* atď.

Na každú hodnotu sa vzťahuje špecifický *spôsob bytia*, ktorého prejavom a potvrdením je jej *platnosť*. Heinrich Rickert sa svojho času vyjadril, že „v skutočnosti sa napokon všetko vykladá len z hodnôt. Keď tieto hodnoty chápeme ako *platné* a keď z nich vykladáme *zmysel aktov*, potom sa dosiahlo všetko, čo môžeme od filozofie požadovať“ (Rickert 1999, s. 35).

V tomto príspevku uplatňovaná koncepcia axiologického pluralizmu zahŕňa všetky vyššie uvedené určenia termínu „hodnota“ a navyše umožňuje členiť hodnoty nielen na *cieľové* a *inštrumentálne*, ale tiež na *uznávané* a *neuznávané*, *želané* a *neželané*, *zážitkové* a *postojové*, *sakrálné* (*transcendentné*) a *profánne* (*sekulárne*) atď. Z hľadiska témy predkladaného príspevku má – podľa môjho názoru – osobitný význam tiež členenie hodnôt na *súmerateľné* (komensurabilné) a *nesúmerateľné* (inkomensurabilné). O eventúálnych dôsledkoch takéhoto členenia hodnôt sa vyjadrím bližšie v ďalšej časti príspevku, zatiaľ len konštatujem, že každá hodnota je *konštituovaná* a *potvrdzovaná* (alebo *nepotvrdzovaná*) človekom, jeho „videním“ aj „vedením“, jeho prežívaním aj očakávaním, jeho duchovnou i predmetno-praktickou aktivitou. Základným zdrojom hodnôt je samotný život, ktorý núti človeka, aby uspokojoval svoje *bytostné potreby*, a zároveň s tým aj vytváral, či „aspoň“ objavoval hodnoty.³

V súvislosti s riešením problematiky hodnôt, ich platnosti, charakteru a funkcií, sa postupne sformovali tri koncepcie: axiologický monizmus, axiologický relativizmus a axiologický pluralizmus. Zatiaľ čo axiologický monizmus hodnoty chápe ako *jednotné osebe, nemenné* a *večné*, axiologický relativizmus zdôrazňuje *premenlivosť* a *dočasnosť* hodnôt, vrátane miesta i času ich *prejavovania* sa.

Axiologický pluralizmus – ako aplikačne modifikovaná koncepcia súčasnej „teórie hodnôt“ – sa usiluje prekonať jednostranný prístup aj axiologického monizmu, aj axiologického relativizmu. Axiologický pluralizmus pripúšťa *absolútnu* platnosť konkrétnych hodnôt len v konkrétnom systéme týchto hodnôt a v konkrétnej kultúre, ktorá tieto hodnoty rešpektuje, zatiaľ čo vo vzťahu k inému systému hodnôt

(a k inej kultúre) platnosť týchto hodnôt relativizuje. Inak povedané: axiologický pluralizmus uznáva hierarchiu hodnôt platnú v jednotlivých systémoch hodnôt, zároveň však zdôrazňuje, že to, čo je platné v jednom systéme hodnôt, nemusí platiť v inom – úplne odlišnom – systéme hodnôt, z čoho rezultuje aj vyššie načrtnutá *relatívnosť* hodnôt.

Nerešpektovanie uvedenej skutočnosti vedie k neadekvátnemu chápaniu plurality hodnôt, k *zahmlievaniu* ich súmerateľnosti i nesúmerateľnosti, čo sa napokon prejavuje aj v nedorozumeniach okolo chápania „inakosti“ imigrantov, ktorí prichádzajú do Európy z teritória iných kultúr a civilizácií. Nie každá „inakosť“ *obohacuje*, nie každá „inakosť“ je v prostredí inej kultúry *integrovateľná*... a preto: nie každé odmietnutie „inakosti“ je okamžité prejavom *xenofóbie*.

Z hľadiska môjho chápania axiologického pluralizmu je odmietnutie „inakosti“, ktorá je výsledkom úplne odlišnej hierarchie hodnôt (a z nej vyplývajúcej hodnotovej orientácie), nielenže možnou ale – *sui generis* – aj nevyhnutnou „obrannou“ reakciou a pozíciou. Ak sa totiž „stretnú“ dva systémy hodnôt, ktoré sa vzájomne *vyučujú*, tak systém hodnôt, ktorý je na teritóriu vlastnej kultúry „ohrozený“ expandujúcim systémom hodnôt z prostredia inej kultúry, má neodňateľné právo zaujať voči takémuto systému hodnôt „obranný postoj“ a napokon ho aj odmietnuť.

Axiologický pluralizmus, ako koncepcia reflektujúca *mnohosť* a *rôznorodosť* systémov hodnôt, rešpektuje jestvovanie jednotlivých systémov axiologického monizmu. Reálnu možnosť koexistencie týchto systémov hodnôt v rámci jedného sociálno-politického poriadku, však podmieňuje ich *súmerateľnosťou* a *fúzovalnosťou*. Nesúmerateľné systémy hodnôt, v rámci jedného sociálno-politického poriadku tolerantne koexistovať nemôžu.⁴ Spolužitie ľudí, ktorí *vyznávajú* a prakticky uplatňujú „úplne“ nesúmerateľné (morálne, právne, náboženské a iné) hodnoty je možné len v atmosfére permanentného napätia, nezhôd a konfliktov. Nesúmerateľné systémy hodnôt sú totiž výsledkom nielen nesúmerateľných spôsobov

³ Aspoň na okraj sa žiada dodať, že hodnoty patria k najsilnejším „stimulátorom“ duchovných i predmetno-praktických aktivít človeka.

⁴ Zatiaľ čo súmerateľnosť hodnôt sa prejavuje vo vzájomnom uznávaní ich *rovnocennosti*, o nesúmerateľnosti hodnôt možno hovoriť vtedy, keď sa hodnoty vzájomne popierajú, resp. *vyučujú*.

vnímania (chápania a reflektovania) skutočnosti, ale tiež nesúmerateľných vzťahov ľudí k nej.

Súmerateľnosť alebo nesúmerateľnosť hodnôt nadobúda osobitný význam v oblasti náboženstva, lebo „náboženstvo dodáva človeku nosné ciele a pevný systém hodnôt, ktoré majú vzťah ku všetkým aspektom života“ (Křivohlavý 2006, s. 155). Poukazuje na to aj V. Šoltéssová, keď tvrdí, že „centrom hodnôt v náboženstve je sila, ktorá je vyššia než sme my, niekto alebo niečo transcendentné, nás presahujúce... centrom hodnotového systému je objekt viery... a... objektom viery je Boh“ (Šoltéssová 2013, s. 81).

Európske hodnoty, ich pôvod a charakter

Medzi dominantné európske hodnoty sa radujú: *ľudský život, sloboda, spravodlivosť, rodová rovnosť, tolerancia...* atď. Prvotné podoby týchto hodnôt sa odvodzujú od historických produktov starovekej gréckej vzdelanosti, rímskeho práva a tradícií židovsko-kresťanského náboženstva.

Postupne sa v európskej kultúrnej tradícii ustálili dva základné spôsoby interpretácie týchto hodnôt: 1) *religiózne* – zdôrazňujúci ich „nadpozemský“, resp. transcendentný pôvod, 2) *sekulárny* – preferujúci ich „pozemské“ (historické a sociálne) príčiny, resp. zdroje. Prvý spôsob vychádza zo zásad kresťanskej teológie a sociálnej náuky jednotlivých kresťanských cirkví. Druhý spôsob sa opiera o sekulárne zamerané koncepcie etiky, politiky, práva atď.

Obidva spôsoby interpretácie vyššie uvedených hodnôt môžu mať (a v minulosti už aj mali) alebo *humanistický*, alebo *fundamentalistický* charakter. Z hľadiska môjho chápania axiologického pluralizmu, *religiózne-humanistické* a *sekulárno-humanistické* interpretácie nie sú identické, ale nie sú ani nesúmerateľné. Sú komplementárne a fúzovateľné. Hodnotovým protikladom *religiózneho* humanizmu nie je *sekulárny* humanizmus, ale je ním *religiózne* aj *sekulárny* fundamentalizmus. A platí to aj naopak.

Kultúrna tradícia väčšiny európskych národov zahŕňa – v nerovnakom pomere – obidva vyššie uvedené spôsoby interpretácie hodnôt. Niektoré európske národy a štáty uprednostňujú *sekulárno-humanistické* interpretácie svojej kultúrnej tradície, iné zdôrazňujú *religiózne-humanistické* tradície. V tomto kontexte sa prob-

lematika interpretácie európskych hodnôt (osobitne chápanie *slobody, rovnosti a tolerancie*) stáva aktuálnou aj vo vzťahu k procesom imigrácie na teritórium Európy z prostredia hodnotovo súmerateľnej i nesúmerateľnej kultúry a civilizácie. Na ilustráciu uvediem aspoň chápanie týchto hodnôt v kontextoch európskej (*kresťanskej*) a moslimskej, resp. *islamskej* tradície.

V európskej filozofickej tradícii sa pojmom „sloboda“ – vo všeobecnosti – označuje stav, resp. spôsob existencie človeka, ktorý sa vyznačuje možnosťou myslieť a konať podľa vlastnej vôle. Vzhľadom na skutočnosť, že človek od „prirodzenosti“ disponuje *rozumom* a *slobodnou vôľou*, možno konštatovať, že je už od „prirodzenosti“ bytosťou *slobodnou*.⁵

Jedným z výsledkov „činnosti“ rozumu (v zmysle schopnosti *poznávania* i *sebapoznávania*) je tiež uvedenie si *nevyhnutnosti*. Pre európskych – novovekých – racionalistov (Spinozu, Hegela a ďalších) je *sloboda* už jednoznačne vymedzená ako „pochopená nevyhnutnosť“ a uvedené chápanie slobody si zachováva určitú aktuálnosť dodnes.

Sloboda ako „pochopená nevyhnutnosť“ sa môže vnímať aj ako východisko, resp. predpoklad *tolerancie*. (Napokon, nie náhodou sa hovorí, že s tým, čo je *nevyhnutné* sa treba *zmieriť*). Pritom, ako *sloboda*, tak aj *tolerancia* môžu plniť (a splniť) svoju funkciu, len ak si uvedomujú svoje *limity*.

S prihliadnutím na všetky súvislosti sledovanej problematiky vyjadrujem názor, že: 1) sloboda by mala byť chápaná *súvŕstne* ako *stav*, resp. „akt vedomia“ a zároveň *poznaná*, či „pochopená nevyhnutnosť“; 2) tolerancia môže byť *zmysluplne* vymedzená len vo vzťahu k intolerancii, čo však neznamená, že tolerancia má vždy len pozitívne určenie, zatiaľ čo intolerancia sa vyznačuje iba negatívnym zameraním a obsahom (z *machiavellistickej* vypočítavosti možno predsa tolerovať aj zlo a naopak, intoleranciu možno statočne, t. j. *anti-machiavellisticky*, prejavovať aj voči bezprávniu, nespravodlivosti, arogancii moci atď.); 3) nie tolerancia je podmienkou slobody, ale sloboda je predpokladom tolerancie; 4) sloboda bez tolerancie je *nevypočítateľná* a spravidla sa mení

⁵ Je známe, že takýto názor zastával už J. J. Rousseau, keď vo svojej slávnej rozprave *O spoločenskej zmluve* napísal: „sloboda je dôsledkom prirodzenosti človeka“ (Rousseau 1989, s. 218).

na *svojvôľu*; 5) tolerancia bez slobody je *nefunkčná* a prakticky *nerealizovateľná*.

Napriek tomu (či práve preto?) sú pojmy sloboda a tolerancia nielen kompatibilné, ale aj komplementárne a – za určitých okolností – fungujú aj ako (symbolické) *spojené nádoby*. Zrejme aj preto platí, že nepriatelia slobody sú aj nepriateľmi tolerancie a naopak. Týmito nepriateľmi boli (a sú) predovšetkým stúpenci najrôznejších podôb fundamentalizmu a fanatizmu, nezávisle na ich konkrétnom náboženskom, nacionalistickom, rasistickom alebo inom – *účelovom* – „zafarbení“. Sloboda a tolerancia predstavovala pre nich vždy „hrozbu“ narušenia (mocensky *zakonzervovaného*) kultúrno-hodnotového *status quo* atď. Politicky, resp. ideologicky „zabetónovaný“ systém hodnôt je skôr či neskôr odsúdený na degeneráciu. Napokon, ani ten *najširší, najdlhší a najpevnejší* „čínsky“ alebo „berlínsky“ múr kultúrno-civilizačnému vývinu neodolal. Budúcnosť patrí jednak slobodnému, tvorivému a kritickému mysleniu a jednak morálne-zodpovednému a spoločensky-tolerantnému konaniu ľudí, nezávisle na ich rasovej, etnickej, kultúrnej a náboženskej príslušnosti.

V tomto kontexte sa otázka výchovy k hodnotám stáva aktuálnou aj z hľadiska riešenia súčasnej migračnej a imigračnej *krízy* na teritóriu súčasnej Európy. Zdá sa, že uvedenú *krízu* nevyriešia len tie politické rozhodnutia „brusselskej centrály“, ktoré ponúkajú buď to *kvóty* alebo *ploty*. Problém „stretávania sa“ rôznorodých kultúr možno zmysluplne riešiť len cez *hodnoty*. Pokiaľ sú hodnoty „stretávajúcich sa“ kultúr aspoň čiastočne *súmerateľné*, tieto kultúry môžu koexistovať tolerantným spôsobom. Ak sa „stretávajú“ kultúry, ktorých hodnoty sú úplne *nesúmerateľné*, ich koexistencia je možná len konfliktným spôsobom.

Svet hodnôt je (našťastie) dynamický. Môže sa meniť, modifikovať i prispôbovať. Vzťahuje sa to aj na systém hodnôt imigrantov, ktorí prichádzajú z prostredia islamskej kultúry a civilizácie. Rozhodujúcu úlohu by v tomto smere mala plniť (a splniť) aj *ново-kонcipovaná* výchova k európskym hodnotám.

Výchova k európskym hodnotám

Nazdávam sa, že zmysluplný model výchovy k európskym hodnotám, realizovaný v atmosfére plurality hodnôt, by mal mať hodno-

tovo-pluralitný charakter. Napriek tomu, by však jeho obsah mal byť odvodený od *jednotnej a spoločnej* hierarchie politických, právnych a mravných hodnôt dominantnej európskej kultúry s osobitným zreteľom na aktuálne platné európske zákonodarstvo.⁶

Uvedený (pluralitný) model humanitnej edukácie by mal sprostredkovať informácie o všetkých systémoch hodnôt, ktoré pôsobia v Európe a poukázať na ich *súmerateľnosť* alebo *nesúmerateľnosť*⁷ so systémom hodnôt dominantnej európskej kultúry. V prvom prípade, t. j. v prípade *súmerateľných* systémov hodnôt, by mal vytvárať priestor pre dialóg. V druhom prípade musí poukázať na hranice tolerancie a objektívne prekážky koexistencie kultúr, ktorých systémy hodnôt sa vzájomne vylučujú. (Nemožno súčasne vychovávať aj k humanizmu, aj k anti-humanizmu... aj k tolerancii, aj k intolerancii... atď. Terminologické spojenie: *výchova k nesúmerateľným hodnotám* zahŕňa už samo o sebe logické protirečenie). Zároveň tu treba striktne konštatovať, že v jednom politickom a právnom systéme, t. j. v jednom štáte, by ani nemal fungovať tzv. „paralelný“ model humanitnej edukácie, ktorý by bol – v porovnaní s „oficiálnym“, resp. „verejným“ modelom humanitnej edukácie – hodnotovo *nesúmerateľný*. Inak povedané: „paralelné“ fungovanie akýchkoľvek hodnotovo *nesúmerateľných* modelov edukácie (v jednom štáte) určite nie je perspektívnym riešením a skôr či neskôr sa môže Európe *vypomstíť*.⁸

⁶ Pripomínam, že na význam zosúladenia výchovy s platným zákonodarstvom upozorňoval už Aristoteles, keď v záverečnej časti spisu „Politika“ napísal: „nikto by asi nepopieral, že sa zákonodarca má starať predovšetkým o výchovu mládeže. Kde sa to v štátoch nerobí, škodí to ústavám, lebo ľudia musia byť vychovávaní so zreteľom na práve platnú ústavu“ (Aristoteles 1988, s. 259).

⁷ Nesúmerateľnosť hodnôt môže mať *radikálny* aj *umiernený* charakter, môže byť *úplná* alebo *čiastočná*.

⁸ Na ilustráciu možno uviesť negatívnu skúsenosť z uplatňovania paralelného modelu predškolskej (náboženskej) edukácie v Rakúsku. Z výsledkov výskumu Inštitútu pre islamské štúdiá na univerzite vo Viedni (konkrétne: z realizácie projektu „Hodnotenie vybraných materských škôl vo Viedni“, ktorý bol riešený v čase od 1.7.2015 do 31.1.2016) vyplýva, že v niektorých materských školách vo Viedni, ktoré prevádzkujú islamské združenia, je v rámci „kurzov Koránu“ propagovaný nielen ideál „islamského (Božieho) štátu“, ale

Uviedol som už, že každý model edukácie (a model humanitnej edukácie zvlášť) musí rešpektovať platné zákonodarstvo, ktoré určuje nielen charakter, ale tiež *účel* štátu. „A keďže *účel* každého štátu je jeden“ – tvrdí Aristoteles – „aj výchova musí byť jedna a tá istá pre všetkých a aj starostlivosť o ňu musí byť spoločná“ (Aristoteles 1988, s. 259).⁹

Ak má mať *spoločný* a *jednotný* model humanitnej edukácie šancu na úspech, mal by – v atmosfére plurality hodnôt – garantovať možnosť slobodného „výberu“ súmerateľných hodnôt. Ešte pred tým, by však mal prispieť k pochopeniu vzťahu slobody a zodpovednosti, lebo – povedané s Romanom Ingardenom – „spolu s možnosťou slobodného výberu hodnôt musí pôsobiť zodpovednosť za tento výber a vôbec zodpovednosť za vlastný život“ (Ingarden 1975, s. 119).

Konanie človeka je vo veľkej miere ovplyvnené a určované jeho hierarchiou hodnôt. Touto hierarchiou je napokon spolu-utváraný aj zmysel jeho života a preto práve slobodnému a zodpovednému „výberu“ hodnôt (či skôr osvojovaniu si hodnôt) musí hľadaný model edukácie venovať centrálnu pozornosť.

Optimálny model humanitnej edukácie by mal súbežne sledovať: jednak výchovu ku konkrétnemu systému hodnôt európskej kultúry a jednak výchovu k hodnotovému (a kultúr-nemu) pluralizmu, ktorý je *signum temporis*, „znakom“ našej doby. Výchova ku konkrétnemu systému hodnôt európskej kultúry by nemala spochybňovať formovanie konkrétnej kultúrnej identity jednotlivých európskych národov. Netreba však pritom strácať zo zreteľa skutočnosť, že osvojovanie si hodnôt *národnej* kultúry je vždy aj (a predovšetkým) procesom individuálnym. Slobodná voľba súnaľivosti človeka ku kultúre národa je výsledkom slobodného osvojovania si jeho kultúrnej tradície a systému jeho hodnôt.

Doba, v ktorej žijeme, nie je výchove k hodnotám – vždy a všade – naklonená pozitívnym spôsobom. Skôr naopak! Zahŕňa viaceré jej objektívne aj subjektívne prekážky. Medzi objektívne prekážky možno zaradiť:

- konzumný a komerčný spôsob života spätý s fetišizmom peňazí,
- primát individualizmu pred solidaritou a stotožňovanie úspešnosti, či dokonca *šťastia*, s nadobúdaním osobného (materiálneho) bohatstva,
- prevaha technologických stránok a funkcií v živote človeka nad prejavmi prirodzenej *ľudskosti*,
- rozpor medzi humanizmom v teórii a dehumanizáciou v praktickom (individuálnom aj spoločenskom) živote,
- prípady demoralizácie aktuálneho establishmentu... atď.

Medzi subjektívne prekážky výchovy k hodnotám sa žiada zaradiť:

- individuálne nedostatočnú *odbornú* (a neraz aj *mentálnu*) spôsobilosť pedagógov pre realizáciu výchovy k hodnotám (absenciu adekvátnej orientácie vo filozofickej antropológii, v axiológii, v psychológii, v etike, v religionistike... atď.),
- disproporcie v aktuálnych modeloch edukácie medzi celkovou úrovňou vzdelávania (najmä v oblasti informatiky, resp. manažmentu) a významom výchovy (predovšetkým výchovy k humanistickým hodnotám)¹⁰,
- nízka miera osobnej zainteresovanosti, resp. individuálnej motivácie učiteľov i študentov pre výchovu k hodnotám, ktorú spôsobujú aktuálne deformácie vo *svete hodnôt* (prevládajúca devalvácia vzdelania a výchovy – vrátane samotnej pedagogickej profesie – v porovnaní s hodnotením niektorých výkonov napr. športovcov, umelcov, biznismenov a pod.).

Hľadaný model humanitnej edukácie by mal na tieto prekážky reagovať. Mal by komplexne prehodnotiť výsledky, ku ktorým dospeli všetky doterajšie modely edukácie: 1) model hodnotovo *monistický*, 2) model hodnotovo *relativistický*, 3) model hodnotovo *hybridný* alebo *paralelný*. Zdá sa, že ani jeden z nich nie je schopný reagovať na súčasnú pluralitu hodnôt adekvátnym spôsobom. Európska pedagogika a s ňou i celá oblasť

tiež xenofóbny postoj voči všetkým ne – moslimom atď. (porovnaj Projektbericht, 2016).

⁹ V tejto súvislosti Aristoteles dodáva: „je jasné, že treba vydať zákonné nariadenie o výchove a treba ju urobiť verejnou“ (Aristoteles 1988, s. 260).

¹⁰ Ide o jednostrannú preferenciu, či dokonca „glorifikáciu“ vzdelania na úkor výchovy, čo môže vyústiť až do špecifickej podoby tzv. „neoanalfabetizmu“ (Guyia 2000, s. 59).

humanitných vied, stojí pred úlohou kreovať taký model edukácie, ktorý túto indispozíciu – v oblasti výchovy k hodnotám – prekoná.¹¹

Pri hľadaní a tvorbe tohto modelu treba selektívne uplatniť konštruktívny aj deštruktívny prístup. Hľadaný model treba konštruovať zo súmerateľných princípov, noriem a hodnôt, ktoré podnecujú slobodné myslenie, zdôrazňujú a zdôvodňujú vzájomnú toleranciu, empatiu, kooperáciu a pod. Zároveň, však hľadaný model musí odmietnuť všetko, čo akýmkoľvek spôsobom podnecuje nenávisť, xenofóbiu, agresivitu, fanatizmus... atď. Jednoducho: optimálny model edukácie, v podmienkach plurality hodnôt, musí mať demokratický a tolerantný charakter. Ani najdemokratickejší a najtolerantnejší model edukácie, v podmienkach plurality hodnôt, však nemôže zahŕňať aj hodnoty, ktoré sú v rozpore s platným politickým, právnym a morálnym štandardom danej (európskej) demokratickej spoločnosti.

Súčasne sa žiada dodať, že ani vyššie uvedený (hľadaný) model edukácie, nemôže garantovať „konečnú“, v zmysle *nadčasovú* a *univerzálnu* platnosť hodnôt, ktoré tvoria jeho obsah. Je známe, že minimálne od čias Platóna sa medzi tzv. „nadčasové hodnoty“ zaraďujú: *pravda, dobro, spravodlivosť, krása* a pod.¹² Nekriticky sa pritom – ešte aj v súčasnosti – zdôrazňuje, že tieto („univerzálne platné“) hodnoty „nevyvolávajú žiadne pochybnosti“, lebo sú vraj „hlboko zapísané“ v mysli absolútnej väčšiny ľudstva... atď.

Cieľom výchovy k hodnotám, prostredníctvom pluralitného modelu humanitnej edukácie, pritom nie je *unifikácia*, resp. *uniformita*¹³. V európskej kultúrnej tradícii, ktorá rešpektuje špecifiká jednotlivých národných kultúr, to ani nie je možné. Ako národy nemožno zbaviť ich jazyka a vlastnej kultúrnej tradície, nemožno ich zbaviť ani

hodnôt, ktoré sa kreovali v ich jazyku a vôbec, v procese ich historického a kultúrneho vývinu.

V plnom rozsahu by sa takto chápaná výchova k hodnotám mala premietnuť aj do konkrétnej *výchovy k európskemu občianstvu* (v skratke: k *euroobčianstvu*). Vyjadrené symbolicky: cieľom nového (pluralitného, avšak hodnotovo-súmerateľného) modelu edukácie by mala byť výchova občana typu „Homo Europeus“. Niet pochybností o tom, že uvedený model edukácie by tým prispel aj k občianskej integrácii imigrantov, ktorí prichádzajú na *starý kontinent* s hodnotovo rôznorodou (a často aj s doslova nesúmerateľnou) kultúrnou identitou¹⁴.

Napriek tomu, že kategória „euroobčan“ (označujúca občana niektorej z európskych krajín) sa v Európe *udomácnila* už po Maastrichte (t. j. na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia), dodnes nebola „definovaná“ všeobecne zrozumiteľným a prijateľným spôsobom. Vzhľadom na to sa oprávnene vynárajú otázky: kto je to *euroobčan*? Čo je to výchova k *euroobčianstvu*? Atď.

Podobné otázky si kladie aj Erich Mistrík, ktorý v tejto súvislosti zdôrazňuje, že Európa – ako kontinent s dlhou a zložitou históriou – „nie je uzavretým a stabilným fenoménom, je procesom. Ak je však Európa... dodnes neukončeným procesom, k akému euroobčianstvu chceme, potrebujeme, máme, mohli by sme vychovávať mladých ľudí? Charakterizuje euroobčana jeho individuálna aktivita a seba-rozvoj alebo je euroobčan charakteristický tým, že spolupracuje s inými pre dobro väčšieho celku? Odpoveď na túto otázku môže zásadným spôsobom ovplyvniť aj koncipovanie jeho výchovy“ (Mistrík 2008, s. 8-9). S uvedeným konštatovaním sa stotožňujem a otázky v ňom obsiahnuté považujem nielen za plne legitímne, ale tiež za otázky „na mieste“ a „na čase“.

Je pravdou, že v dejinách európskeho filozofického, politického i etického myslenia sa stretávame aj s tendenciami jednostranne absolutizujúcimi *individuálnu* jedinečnosť človeka (vrátane zdôrazňovania jeho

¹¹ Na potrebu transformácie aktuálneho modelu edukácie upozorňuje aj Janusz Gajda, keď tvrdí, že „pruďké civilizačné zmeny vyzývajú k revízii súčasného edukačného kanónu hodnôt, nabádajú k racionálnej reflexii skutočnosti a k zohľadneniu rôznorodých potrieb – vrátane utilitárnych hodnôt – človeka“ (Gajda 2001, s. 115).

¹² Dnes sa dokonca hovorí aj o tzv. „transcendentnej triáde“ hodnôt, ktorú tvoria: *pravda, dobro a krása* (Denek 1995, s. 121).

¹³ Unifikácia a uniformita je negáciou plurality aj v oblasti výchovy k hodnotám.

¹⁴ Imigrácia z teritória hodnotovo-inkomensurabilnej kultúry – bez reálnej občianskej integrácie – prispieva k vnútornej destabilizácii každej civilizácie, ktorá takúto imigráciu pripúšťa, umožňuje a legalizuje.

sebarozvoja, sebatvorby, atď.), aj s tendenciami – rovnako jednostranne – absolutizujúcimi jeho *spoločenský*, či dokonca „kolektivistický“ charakter.

Zdá sa, že to vyplýva už z historických (ideovo – civilizačných) zdrojov európskej kultúrnej a hodnotovej tradície, medzi ktoré sa zaraďuje predovšetkým: staroveká grécka filozofia, rímske právo a židovsko-kresťanské náboženstvo. Pokiaľ tieto zdroje európskej duchovnej tradície chápeme v „komplementárnej jednote“, tak vyššie uvedené tendencie k absolutizácii jednostrannosti možno prekonať (a potom aj tzv. „euroobčianstvo“ pochopiť) len v *jednote* individuálnych *práv* človeka (občana) a jeho *povinností* voči nad – individuálnemu celku, t. j. voči štátu, v ktorom je človek „občiansky zakotvený“.

Oniečo podobné by sa mala usilovať tiež moderná koncepcia „výchovy k euroobčianstvu“. Aj táto koncepcia by mala – spolu s príslušnou legislatívou – zdôvodňovať skutočnosť, podľa ktorej, individuálna aktivita občana, rešpektujúca súbor jeho občianskych práv a povinností v danom demokratickom štáte, nemôže byť v rozpore so záujmami tohto štátu. Do rozporu so záujmami štátu sa občan dostáva vtedy, keď nekoná v súlade so zákonom alebo keď koná v rozpore so svojimi občianskymi právami a povinnosťami.

Ešte raz zdôrazňujem, že v prípade tu prezentovaného (hodnotovo – pluralitného) modelu edukácie sa predpokladá, že aj v rámci „výchovy k euroobčianstvu“ bude poskytované nielen *poznanie*, či skôr *spoznávanie* noriem a hodnôt pôvodných európskych národov, ale tiež *poznanie* noriem a hodnôt iných (nie – európskych) národov a kultúr, ktoré sa v dôsledku migrácie a imigrácie ocitli na teritóriu nášho kontinentu. Prísne a presne sa pritom bude musieť diferencovať medzi hodnotami, ktoré sú so systémom európskych hodnôt *súmerateľné* a tými, ktoré *súmerateľné* nie sú.

Aj napriek tomu, že „nejestvuje stabilný zoznam európskych hodnôt, odvodený od starovekej gréckej, rímskej a judaistickej tradície“ – píše Urszula Ostrowska – „predsa len v epicentre všetkej európskej výchovy k občianstvu *sídlia* ako spoločné hodnoty: sloboda, demokracia, tolerancia, rovnosť pred zákonom, rešpektovanie práv človeka, úcta

k ľudskej dôstojnosti“ atď. (Ostrowska 2008, s. 32)¹⁵.

Tento systém hodnôt by mal byť v pluralitnej koncepcii výchovy k *euroobčianstvu* doplnený (a obohatený) aj o ďalšie *súmerateľné* hodnoty, ktoré do Európy „prinášajú“ imigranti z iných (hodnotovo – komensurabilných) kultúr. Súmerateľné hodnoty možno nielen „premostiť“, ale aj reálne integrovať a túto možnosť by mal využiť aj navrhovaný model edukácie. Pripúšťam, že vzhľadom na uvedené skutočnosti by tento model mohol byť charakterizovaný aj ako „integrálny“ (porovnaj Ostrowska 2008, s. 34-36)¹⁶.

Dôvodov výchovy k *euroobčianstvu* je nepochybne veľa. Ich spoločným menovateľom môže byť *múdre* a zároveň *varovné* presvedčenie Denisa Rougemonta, podľa ktorého: „nebude Európa, ak nebudú Európania“ (Rougemont 1995, s. 68). Aj s ohľadom na túto skutočnosť sa žiada konštatovať, že „strategickým“ cieľom navrhovaného modelu edukácie je práve výchova k *euroobčianstvu* a v kontexte s tým kreovanie (formovanie) jednotného spoločenstva ľudí na báze *súmerateľných* hodnôt.

Navrhovaný model edukácie musí mať *prosociálny* charakter. Musí byť zameraný na podporu cieľov spoločnosti a na udržiavanie rovnováhy medzi individuálnymi a celospoločenskými záujmami, musí byť schopný prekonávať extrémne prejavy sociálnej *exklúzie*, musí rozvíjať zásady kultúrnej a hodnotovej *inklúzie*... atď.

Záver

Brian Fay sa svojho času výstižne vyjadril, že žiadnu kultúrnu identitu nemožno prirovnávať k „tetovaniu“, ktoré sa nedá „zmyť“ (Fay 2002, s. 82-83). Zrejme aj z tohto dôvodu dnes prevláda názor, že kultúrna identita, (vrá-

¹⁵ Podobný názor vyjadrila aj L. Pasternaková, keď v podnetnej štúdií o hodnotách konštatovala, že „hodnoty humanizmu a demokracie si zaslúžia všeobecný súhlas“ (Pasternaková 2017, s. 87).

¹⁶ U. Ostrowska zdôrazňuje, že „integrálna koncepcia výchovy k európskemu občianstvu“ zahŕňa štyri dimenzie: politickú, spoločenskú, kultúrnu a ekonomickú, pričom konštitutívnym „tmelom“ všetkých týchto dimenzií sú hodnoty (porovnaj Ostrowska 2008, s. 35-36).

tane kultúrnej identity jednotlivých európskych národov), predstavuje skôr niečo *dynamické* než *statické*, *viac – vrstevnaté* než *mono – dimenzionálne*, *viac tekuté* než *fixné* a pod. Jednoducho: kultúrna identita je špecifickým výsledkom historického i dobovo – aktuálneho procesu socializácie, ktorý ovplyvňuje množstvo faktorov.

D. Moree poukazuje na skutočnosť, že kultúrna identita môže byť aj *hybridná*, pričom túto skutočnosť exemplifikuje tzv. „dvojazyčným“ rodinným prostredím, ktoré je navyše nielen „dvoj – etnické“, ale tiež „dvoj – religiózne“ atď. Dieťa vyrastajúce v takomto rodinnom prostredí sa – podľa D. Moree – „nestáva napríklad ani len Čechom, ani len Surinamcom žijúcim v Českej republike, ale je nejakým spôsobom jedným i druhým... a je tým všetkým zároveň“ (Moree 2015, s. 34).¹⁷

Uvedená možnosť „modifikácie“ kultúrnej identity by sa mala premietnuť aj do procesov občianskej a kultúrnej integrácie imigrantov s osobitným zreteľom na tých, ktorí pochádzajú (a prichádzajú) z prostredia hodnotovo nesúmerateľných kultúr. Aj v tomto prípade by sa však malo medzi nimi diferencovať. (Iné sú možnosti kultúrnej integrácie *sýrskeho šiitu*, resp. *iráckeho sunnitu* a iné sú možnosti integrácie *sýrskeho* alebo *iráckeho kresťana*).

Pokiaľ ide o moslimských imigrantov, skúsenosti jednotlivých „migračných úradov“, pôsobiach v štátoch EÚ, svedčia o tom, že proces občianskej i kultúrnej integrácie týchto imigrantov je nepomerne úspešnejší v prípade *jednotlivcov* než celých skupín. Nezávisle na tom, či sa jedná o integráciu *jednotlivých* moslimských imigrantov alebo celých skupín, rozhodujúcim faktorom úspešnosti ich občianskej integrácie je reálna akceptácia politických, právnych a mravných hodnôt, resp. noriem prijímajúcej krajiny. Niet pochybnosti o tom, že významnú úlohu tu zohráva aj vzťah prijímajúcej krajiny a jej občanov k integrujúcim sa imigrantom.

Poukazuje na to aj skúsený odborník na imigráciu J. W. Berry, ktorý už v roku 1997 konštatoval, že *reálna integrácia* imigrantov je možná iba vtedy ak sú *aktívne* (v zmysle *ústretové*) obidve strany, t. j. aj tí, ktorí sa *chcú* integrovať,

aj tí, ktorí reprezentujú prostredie, do ktorého sa prisťahovalci *chcú* integrovať. J. W. Berry pritom prezieravo upozorňuje, že aj napriek – vyššie požadovanej – „obojsstrannej aktivity“ sa môžu objaviť komplikácie. Charakter týchto komplikácií je podľa neho závislý od odpovede na dve otázky: 1) do akej miery si imigrant zachová dedičstvo vlastnej kultúry? 2) do akej miery je imigrant ochotný a schopný hľadať legitímne vzťahy s členmi (stúpecami) odlišnej kultúry? (porovnaj Berry 1997, s. 46).

V tomto duchu sa vyjadrila aj D. Moree, keď konštatovala, že pred každým imigrantom, ktorý prichádza z prostredia hodnotovo nesúmerateľnej kultúry vyvstáva otázka: „čo zo svojich pôvodných zvykov si môžem uchovať a v čom je potrebné prispôbiť sa?“ (Moree 2015, s. 164). Inak povedané: jedna vec je *ochota* tej – ktorej krajiny imigrantov integrovať a druhá je schopnosť imigrantov proces integrácie realizovať.

Kľúčovú úlohu v uvedenom procese integrácie by – najmä vo vzťahu k mladej generácii imigrantov – mohla (a mala) plniť aj výchova k európskym hodnotám realizovaná v rámci (vyššie načrtnutého) pluralitného modelu humanitnej edukácie.

Na záver tohto príspevku ešte raz konštatujem, že hodnoty sú základným stimulátorom kultúrneho rozvoja každej spoločnosti a preto by aj naša spoločnosť mala výchove k hodnotám venovať osobitnú pozornosť. Napokon: o budúcnosti Európy – v kontextoch súčasnej vlny migrácie a imigrácie – nerozhodnú ani „kvóty“, ani „ploty“, ale rozhodnú jej – historicky overené – *hodnoty*.

Literatúra

- Aristoteles. (1988). *Politika*. Nakladateľstvo Pravda.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. In *An International Review* (pp. 5–34).
- Czerny, J. (2005). *Aksjologiczne podstawy współczesnej pedagogiki*. Inter-Media.
- Denek, K. (1995). Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej. In A. Zajac (Ed.), *Przemiany w edukacji* (s. 88–122). WOM.
- Fay, B. (2002). *Současná filosofie sociálních věd*. Sociologické nakladatelství SLON.
- Gajda, J. (2001). O nowy wymiar aksjologii w pedagogice. In A. Bogaj (Ed.), *Rozwój peda-*

¹⁷ Aspoň na okraj k tomu dodávam, že legislatívnym vyjadrením tejto skutočnosti je možnosť „výberu“ občianstva, vrátane „zmeny“ občianstva, či dokonca „získania“ tzv. „dvojitého občianstva“ a pod.

- gogiki ogólnej: Inspiracje i ograniczenia kulturowe oraz poznawcze. AŚ.
- Guyia, J. (2000). *Neoalphabetism*. Paris: Sens Public.
- Heidegger, M. (1997). Powiedzenie Nietzschego „Bóg umarł”. In M. Heidegger, *Drogy lasu* (pp. 171–216). Aletheia.
- Ingarden, R. (1975). *Książeczka o człowieku*. Wydawnictwo Literackie.
- Křivohlavý, J. (2006). *Psychologie smysluplnosti existence*. Grada Publishing.
- Mistrík, E. (2008). Euroobčan – individuálna aktivita alebo kolektívna spolupráca? *Acta Humanica*, 2(2008), 8–12. Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied, Žilinská univerzita v Žiline.
- Moree, D. (2015). *Základy interkulturního soužití*. Portál.
- Ostrowska, U. (2008). Wychowanie obywatelskie w integrującej się Europie jako wyzwanie i zadanie edukacyjne (Spojrzenie z perspektywy aksjologicznej). *Acta Humanica*, 2(2008), 31–37. Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied, Žilinská univerzita v Žiline.
- Pasternaková, L. (2017). *Wertbildung*. Ste-Con.
- Rickert, H. (1999). Vom Begriff der Philosophie. In H. Rickert, *Philosophische Aufsätze*. Mohr Siebeck.
- Rorty, R. (2006). Objektivita hodnôt. In R. Rorty, *Filozofické orchidey* (pp. 151–176). Kalligram.
- Rougemont, D. (1995). List otwarty do Europejczyków. Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Rousseau, J. J. (1989). *O společenské smlouvě neboli zásady státního práva*. In J. J. Rousseau, *Rozpravy* (s. 215–288). Svoboda.
- Scheler, M. (1968). *Místo člověka v kosmu*. Academia.
- Šimko, I. (2004). Jednota Európy ako jednota hodnôt. In I. Sklenka & M. Sládek (Eds.), *Európa hodnôt* (s. 32–36). Centrum pre európsku politiku.
- Šoltésová, V. (2013). *Religiozita, spiritualita a hodnoty v katechéze*. Belianum.

ANALÝZA UKRAJINSKEJ MIGRAČNEJ KRÍZY Z PERSPEKTÍVY SÚČASNÝCH MIGRAČNÝCH TEÓRIÍ

MATÚŠ ŽAC

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: matus.zac@unipo.sk

Abstract:

The paper examines the issue of Ukrainian migration since Ukraine's independence and the Ukrainian migration crisis that arose as a result of the Russian Federation's military invasion of Ukraine in 2022, from the perspective of contemporary migration theories. The crisis that led to mass population movements is analyzed through theories of push and pull factors, migration networks, dual labor markets, the new economics of labor migration, the world system, and cumulative causes. The text reveals the deep connections between local conflicts and global economic and social processes, with particular attention to structural inequalities between periphery and core countries. The analysis highlights the importance of international cooperation, the need to support the reintegration of migrants and the development of inclusive migration policies that reflect the needs of refugees. The paper shows that the Ukrainian crisis illustrates not only the complexity of current migration flows, but also the opportunities for improving coping strategies for similar crises in the future. Therefore, the ambition of the text is also to contribute to the theoretical understanding of migration and to provide recommendations for building sustainable solutions in a globalised environment.

Keywords:

Crisis, migration, migration theories, Ukraine, war.

Úvod

V minulosti bola problematika migrácie prevažne predmetom skúmania vedeckých disciplín ako paleontológia, demografia či geografia. Dnes, vďaka dynamike globalizácie a technologického pokroku, sa migrácia stala kľúčovým fenoménom, ktorý analyzuje široké spektrum vedeckých odborov. Súčasne sa tento koncept čoraz častejšie objavuje aj v diskurze politických predstaviteľov a formuje verejnú politiku na národnej aj medzinárodnej úrovni.

Ľudská mobilita je odjakživa úzko spätá s rozsiahlymi ekonomickými, sociálnymi a politickými transformáciami, ktoré ovplyvňujú spoločnosti na globálnej aj lokálnej úrovni. Procesy globalizácie spolu s rozvojom moderných technológií zásadným spôsobom pretvárajú povahu migrácie, pričom prístup k informáciám, tovarom a službám vytvára nové podmienky a motivácie pre pohyb obyvateľstva. Tieto zmeny zvyšujú intenzitu migrácie, a zároveň menia spôsob, akým jednotlivci a spoločnosti chápu a prežívajú každodenný

život. Historické aj súčasné spoločenské premeny prinášajú nové výzvy a redefinujú hranice medzi národmi, komunitami a jednotlivcami. V dôsledku týchto transformácií sa v odborných aj verejných diskusiách stále častejšie objavujú pojmy ako migrácia, migrant, emigrant, imigrant, integrácia, utečenec, azylant či žiadateľ o azyl. Tieto pojmy už nie sú iba terminologickými výrazmi, ale odrážajú zložité procesy a dynamiky, ktoré sú súčasťou dnešnej globalizovanej reality. Migrácia teda predstavuje fenomén, ktorý nemožno vnímať izolovane. Je ju potrebné analyzovať v kontexte globálnych interakcií, technologického pokroku a historických zmien, ktoré formujú prostredie, v ktorom žijeme. Takýto interdisciplinárny prístup umožňuje nielen lepšie pochopenie príčin a dôsledkov migrácie, ale aj efektívnejšie navrhovanie politík, ktoré reagujú na výzvy spojené s týmto komplexným javom.

Migrácia bola v posledných desaťročiach výrazne ovplyvnená vojnovými konfliktmi, nestabilitou a humanitárnymi krízami. Medzi najvýraznejšie migračné pohyby 21. storočia patrí európska migračná kríza v roku 2015, ktorá bola predovšetkým dôsledkom ozbrojených konfliktov v krajinách ako je Sýria, Líbya, Irak a ďalších krajinách Blízkeho východu a severnej Afriky. V tomto období prekročilo schengenské hranice viac ako milión migrantov, čo spôsobilo významné politické, sociálne a ekonomické výzvy v rámci schengenského priestoru. Podobne závažným fenoménom bola tzv. ukrajinská migračná kríza v roku 2022, vyvolaná vojenskou inváziou Ruskej federácie na Ukrajinu. Samotný vojnový konflikt spôsobil masívne presuny obyvateľstva, pričom milióny Ukrajincov hľadali útočisko predovšetkým v krajinách Európskej únie. Vojna na Ukrajine postupne vyústila do najväčšieho masového presunu obyvateľstva v Európe od druhej svetovej vojny. Tento pohyb bol pritom spôsobený kombináciou viacerých faktorov. Súčasná migračná teória ponúka rámce na pochopenie príčin a dôsledkov tohto javu, pričom zdôrazňuje význam globálnych prepojení, inštitucionálnych reakcií a sieťových dynamík. Analýza tejto krízy tak prispieva k teoretickému poznaniu migrácie a zároveň poskytuje praktické poznatky pre tvorbu efektívnych politík, ktoré môžu pomôcť riešiť výzvy spojené s masovými presunmi obyvateľstva. Ukrajinská kríza na jednej strane odhaľuje zraniteľnosť jednotliv-

cov v konfliktných situáciách, na druhej strane poukazuje na potenciál medzinárodnej spolupráce a solidarity v súvislosti s migračnými výzvami dnešného sveta. Aj preto je migrácia spojená s vojnovými konfliktmi predmetom intenzívneho záujmu viacerých vedeckých disciplín, ktoré využívajú rozmanité teoretické prístupy na jej vysvetlenie. Cieľom predloženého príspevku je preto na základe analýzy ukrajinskej migrácie od vzniku samostatnosti Ukrajiny a ukrajinskej migračnej krízy v roku 2022 popísať hlavné príčiny a dôsledky týchto migračných pohybov z perspektívy súčasných migračných teórií. Tieto teórie poskytujú základný rámec na pochopenie príčin, dynamiky a dôsledkov migrácie, pričom zdôrazňujú prepojenia medzi lokálnymi konfliktmi a globálnymi procesmi. Ukrajinská utečenecká kríza ponúka jedinečnú príležitosť na skúmanie toho, ako politické, sociálne a ekonomické faktory formujú migračné toky a aký vplyv majú medzinárodné reakcie na zvládanie migračných výziev. Ambíciou textu je tiež poskytnúť hlbšie pochopenie uvedených fenoménov a načrtnúť možné odporúčania pre zvládanie podobných migračných kríz v budúcnosti.

Migračné teórie

Hoci migrácia sprevádza ľudstvo od jeho samotného počiatku, jej systematické vedecké skúmanie možno datovať až do druhej polovice 19. storočia. Tento vývoj bol úzko spätý s procesmi priemyselnej revolúcie, ktoré priniesli rozvoj industrializácie a urbanizácie. V tomto období sa začali zhromažďovať podrobné štatistické údaje v oblastiach, ako sú demografia, sociológia či ekonómia, ktoré umožnili hlbšie skúmanie fenoménu migrácie. Práve na základe týchto údajov sa začali postupne formovať prvé migračné teórie, ktorých cieľom bolo objasniť pravidelnosti a zákonitosti migrácie.

Jedným z prvých priekopníkov v oblasti migračných štúdií bol geograf Ernst Georg Ravenstein. Vo svojej práci *On the Laws of Migration* (1885) formuloval základné princípy, ktoré ovplyvňujú migračné pohyby. Jeho práca vychádzala z predpokladu, že migráciu primárne motivujú ekonomické faktory. Ako uvádza etnológ a sociálny antropológ Zdeněk Uherek (2016), Ravensteinova teória vychádzala z princípov neoklasickej ekonómie, ktorá chápe

ekonomické záujmy ako hlavný dôvod a nástroj spoločenského pohybu. Táto teória zdôrazňuje racionálne rozhodovanie jednotlivcov, ktorí migrujú s cieľom maximalizovať svoje ekonomické príležitosti a zlepšiť životné podmienky. Ravensteinova práca však mala svoje limity, čo podčiarkuje aj geograf Waldo Tobler (1995). Tobler upozorňuje, že Ravensteinova analýza, hoci preukázala kauzálnu väzbu medzi ekonomickým vývojom a migráciou, nebrala do úvahy širšie spektrum faktorov, ktoré ovplyvňujú migračné rozhodovanie. Dôvodom bola predovšetkým absencia interdisciplinárneho prístupu a obmedzené poznatky o politických, sociálnych a kultúrnych determinantách migrácie, ktoré v tom čase ešte neboli predmetom vedeckého skúmania. V súčasnosti sú Ravensteinove „zákony migrácie“ považované za základný východiskový bod pre moderné migračné teórie. Aj keď súčasné prístupy reflektujú širšie spektrum motivačných faktorov, ako sú sociálne siete, environmentálne podmienky či politická stabilita, Ravensteinov dôraz na ekonomické faktory ostáva stále relevantný. Jeho práca tak položila základy pre interdisciplinárny výskum migrácie, ktorý sa v nasledujúcich desaťročiach postupne rozvíjal a obohacoval o nové perspektívy.

Ravensteinova teória zohrala kľúčovú úlohu v podnietení záujmu o systematické skúmanie migračných zákonitostí a inšpirovala vznik širokého spektra reakcií a teórií, ktoré sa pokúšajú vysvetliť fenomén migrácie z rôznych perspektív. Postupne sa objavili teoretické prístupy a koncepty od autorov, ako sú H. Fairchild (1925), H. Becker (1930), A. Numelin (1937), G. Myrdal (1957), W. Petersen (1958), D. J. Bogue (1959), E. S. Lee (1966), C. J. Jansen (1970), W. Zelinski (1971), M. Reich (1973), D. S. Massey (1993), U. Hannerz (1996), S. Sassen (1998), S. Low (2003) a R. Skeldon (2008). Tieto teórie sa rôznorodo orientovali na ekonomické, sociálne, kultúrne či politické aspekty migrácie, čím prispeli k vytvoreniu multidisciplinárneho rámca pre jej analýzu. Napriek tomu, že tieto prístupy významne obohatili pochopenie migračných procesov, neexistuje všeobecne prijatá klasifikácia migračných teórií. Rozmanitosť teoretických východísk a metodológií vedie k nejednotnosti v ich kategorizácii, čo bráni konsenzu medzi vedcami. Súčasná akademická diskusia sú navyše často kritické voči tradičným migračným teóriám. Ako uvádzajú T. M.

Wilson a H. Donnan (2012), tieto teórie čelili výzvam v kontexte globalizácie, dynamických spoločenských zmien a vzrastajúcej komplexity migračných procesov, čo vytvára potrebu redefinície teoretických rámcov v súlade s aktuálnymi globálnymi výzvami. Napriek tomuto kritickému postoju bol vývoj migračných teórií zásadný pre vznik interdisciplinárnych diskusií, ktoré viedli k zrodu nových vedeckých špecializácií, ako je napr. border studies (Laine, 2015; Duleba – Dančišin – Lačný, 2018; Duleba – Dudinská – Čirner 2018). Táto oblasť, ktorá sa zaoberá hranicami ako miestami interakcie, konfliktu a výmeny, spája poznatky z antropológie, sociológie, demografie a politológie. Border studies umožňujú hlbšiu reflexiu o úlohe hraníc v migračných procesoch a prinášajú nové metodologické prístupy na skúmanie ich dynamiky. V tomto kontexte je možné tvrdiť, že hoci neexistuje univerzálna zhoda na jednotnom chápaní migračných teórií, ich rozmanitosť prispela k významnému obohateniu poznania o migračných pohyboch a vytvorila základ pre interdisciplinárne prístupy v modernej vede. Tieto diskusie sú preto aj naďalej nevyhnutné pre pochopenie migračných procesov v neustále sa meniacom globálnom prostredí.

Hoci E. G. Ravenstein ako prvý formuloval zákonitosti migračných pohybov, súčasné akademické diskusie sa čoraz viac odklňajú od jeho predstavy, že migrácia je primárne podmienená ekonomickými faktormi. Moderné výskumy zdôrazňujú, že migračné správanie je výsledkom komplexnej súhry viacerých faktorov, ktoré zahŕňajú ekonomické, sociálne, kultúrne, psychologické či politické motivácie. Ako ukazuje G. Myrdal (1957), migrácia nie je iba dôsledkom izolovaných podnetov, ale je formovaná kumulatívnou interakciou týchto faktorov. Jeho práca sa stala základom pre vývoj teórie kumulatívnych príčin, ktorú v roku 1993 rozpracoval D. S. Massey. Ten vo svojej štúdii *Theories of International Migration* (1993) poskytol systematický rámec na analýzu migračných motivácií, pričom rozdelil teoretické prístupy do troch hlavných kategórií. Prvá skupina migračných teórií sa zaoberá inicializáciou migrácie, pričom zahŕňa niekoľko významných teoretických prístupov, ktoré analyzujú príčiny a mechanizmy pohybu populácie.

a) Neoklasická makroekonomická teória – podľa ktorej je medzinárodná migrácia pod-

mienená nerovnováhou medzi ponukou a dopytom na svetovom trhu práce. Krajiny s rozvinutými ekonomikami, vysokou trhovou mzdou a rozsiahlymi pracovnými príležitosťami pôsobia ako destinácie, ktoré priťahujú pracovnú silu z ekonomicky slabších regiónov. Ako uvádza Massey (1993), kľúčovým faktorom migrácie sú mzdové rozdiely medzi krajinami, pričom zánik týchto rozdielov by teoreticky eliminoval potrebu pracovnej migrácie. Táto teória, podporovaná aj autormi ako W. A. Lewis (1954), G. Ranis a J. C. H. Fei (1961) či J. R. Harris a M. P. Todaro (1970), zdôrazňuje vplyv globálneho trhu práce na migračné toky, pričom iné trhy (napr. tovarov alebo kapitálu) majú podľa nej len minimálny vplyv. Vlády môžu migračné toky ovplyvňovať reguláciou trhu práce, čím zasahujú do dynamiky pohybu pracovných síl.

b) Neoklasická mikroekonomická teória – tá podobne ako makroekonomická teória predpokladá, že migráciu motivuje ekonomický zisk. Na rozdiel od makroekonomickej perspektívy však kladie dôraz na individuálne rozhodovanie aktérov. Proces migrácie je chápaný ako investícia do ľudského kapitálu, kde sú náklady (cestovanie, presťahovanie, odborná príprava, jazyková znalosť) zvažované voči očakávaným výnosom. Individuálne špecifiká, ako technológie a prístup k informáciám, môžu znižovať náklady na migráciu, čím zvyšujú pravdepodobnosť, že sa jedinec rozhodne migrovať. Aj tu platí, že vlády môžu regulovať migračné toky na základe kalkulácie výnosov a nákladov z príchodu migrantov (Massey, 1993).

c) Teória push a pull faktorov analyzuje príčiny migrácie prostredníctvom faktorov, ktoré jedinca „odtlačajú“ z jeho pôvodného prostredia alebo ho naopak „priťahujú“ do nového. Medzi hlavné push faktory patria vojny, politická nestabilita či prírodné katastrofy, zatiaľ čo pull faktory zahŕňajú lepšie pracovné príležitosti, dostupnosť vzdelania alebo bezpečné životné podmienky (Bogue, 1959; Lee, 1966). Lee upozorňuje, že túto teóriu je možné aplikovať predovšetkým na usadlé populácie, pretože kočujúce skupiny nemusia byť motivované rovnakými faktormi, keďže migrácia je inherentnou súčasťou ich životného štýlu.

d) Teória novej ekonomiky pracovnej migrácie (NELM) – O. Stark a D. Bloom (1985) podrobnejšie rozvinuli teóriu novej ekonomiky

pracovnej migrácie, ktorá zdôrazňuje, že rozhodnutie migrovať nie je výlučne individuálnou záležitosťou, ale je často kolektívnym rozhodnutím domácností. Táto teória spochybňuje čisto ekonomické predpoklady neoklasickej teórie a zahŕňa aj faktory minimalizácie rizika a zabezpečenia príjmu pre domácnosti. Migráciu tak nevnímame len ako individuálny akt zameraný na maximalizáciu zisku, ale ako stratégiu celej rodiny na zlepšenie jej sociálno-ekonomickej stability.

e) Teória duálnych pracovných trhov predpokladá existenciu dvoch segmentov pracovného trhu – nízkokvalifikovaného a vysokokvalifikovaného. Menej kvalifikované profesie sú často fyzicky náročné, menej lukratívne a vyžadujú si nízke vstupné zručnosti, čím sú primárne určené pre migrantov. Naopak, vysokokvalifikované profesie sú obsadzované domácim obyvateľstvom, ktoré disponuje lepším vzdelaním a jazykovými schopnosťami. Táto teória zdôrazňuje, že rozvinuté ekonomiky potrebujú nízkokvalifikovanú pracovnú silu na udržanie konkurencieschopnosti a ekonomickej stability (Reich – Gordon – Edwards, 1973; Uherek, 2016).

f) Teória svetového systému, ktorú formuloval I. Wallerstein (1974, 1980), sa sústreďuje na globálnu ekonomickú nerovnováhu a hierarchiu medzi štátmi jadra, semiperiférie a periférie. Krajiny jadra, ako sú USA či západoeurópske štáty, dominujú svetovému trhu, zatiaľ čo krajiny periférie a semiperiférie slúžia ako zdroj lacnej pracovnej sily. Táto dynamika vytvára migračné toky z periférie do jadra, pričom ekonomické a politické záujmy štátov jadra hrajú rozhodujúcu úlohu pri regulácii migrácie (Massey, 1993; Wallerstein, 2004).

g) Teória humánnej ekológie predpokladá, že migrácia je výsledkom odchodu z prostredia, ktoré neposkytuje priaznivé životné podmienky, do prostredia, ktoré ich naopak ponúka. Zohľadňuje environmentálne, sociálne a ekonomické faktory, ktoré formujú rozhodovanie jednotlivcov a skupín o presídlení.

h) Gravitačná teória skúma vzťah medzi vzdialenosťou a intenzitou migračných tokov. Kým v minulosti bola vzdialenosť významným faktorom ovplyvňujúcim migráciu, moderné technológie, lacnejšie cestovanie a komunikačné nástroje tento vplyv výrazne znížili.

Tieto teórie poskytujú rôznorodé rámce na pochopenie migračných procesov a ich motivá-

cií, pričom každá z nich reflektuje iný aspekt dynamiky pohybu populácie v kontexte globalizovaného sveta.

Druhá skupina teórií migrácie sa zameriava na pretrvávajúce procesy migrácie a zahŕňa viaceré významné teoretické prístupy, ktoré analyzujú dynamiku migračných tokov v čase a priestore.

a) Teória migračných sietí predpokladá, že medzinárodná migrácia je podporovaná vytváraním sociálnych väzieb, ktoré vznikajú na základe rodinných, priateľských, komunitných či kultúrnych spojení. Tieto siete zohrávajú kľúčovú úlohu pri znižovaní nákladov a rizík spojených s migráciou, čím zvyšujú pravdepodobnosť presunu ďalších jednotlivcov z rovnakého regiónu. Keď prví migranti vytvoria sociálne zázemie v hostiteľskej krajine, ďalšie vlny migrantov môžu využiť tieto väzby na uľahčenie integrácie a adaptácie v novom prostredí. Migrácia sa tak stáva menej rizikovou a finančne dostupnejšou, čo následne prispieva k posilňovaniu migračných tokov a stabilizácii migračných komunit.

b) Inštitucionálna teória zdôrazňuje význam inštitúcií, ktoré vznikajú ako reakcia na nárast medzinárodnej migrácie. Tieto inštitúcie môžu mať rôznu povahu – od dobrovoľníckych organizácií, zameraných na ochranu práv migrantov a zabezpečenie ich dôstojného zaobchádzania, až po neformálne a nelegálne skupiny, ktoré migrantov podporujú pri nelegálnom tranzite do hostiteľských krajín. Dobrovoľnícke organizácie sa snažia zmierniť nerovnováhu medzi dopytom po azyle alebo vstupných povoleniach a kapacitami hostiteľských krajín. Na druhej strane, nelegálne organizácie poskytujú služby, ako je falšovanie dokladov, nelegálna preprava či obchádzanie imigračných zákonov, čím zjednodušujú migráciu, ale zároveň komplikujú riadenie migračných tokov zo strany vlád. Tento dvojité charakter inštitucionálnych reakcií prispieva k narastajúcej komplexnosti medzinárodnej migrácie (Uherek, 2016).

c) Teória kumulatívnych príčin vchádza z predpokladu, že zmena jedného z migračných faktorov môže vyvolať kaskádové zmeny v ďalších faktoroch, ktoré následne ovplyvňujú rozhodnutie jednotlivcov alebo skupín migrovať. Podľa Z. Uhereka (2016, s. 42) existuje úzka prepojenosť medzi ekonomickými, sociálnymi a inštitucionálnymi faktormi, ktoré nielenže ovplyvňujú individuálne správanie, ale

zároveň formujú správanie organizácií. Niektoré inštitúcie sa snažia regulovať migráciu, zatiaľ čo iné sa zameriavajú na prekonávanie migračných prekážok, čím ešte viac posilňujú dynamiku migrácie. Tento proces tak vytvára „kumulatívny efekt,“ pri ktorom každý ďalší migračný tok ovplyvňuje ďalšie faktory, ako sú infraštruktúra, trh práce či spoločenské normy, a tým podporuje pokračujúcu migráciu.

d) Teória migračných systémov kladie dôraz na historické prepojenia medzi jednotlivými regiónmi a skúma faktory, ktoré udržiavajú tieto väzby. Patrí sem politická, ekonomická, technologická a kultúrna interakcia, ako aj vzťahy vyplývajúce z kolonializmu, obchodných spojení alebo spoločného jazyka. Tento historický pohľad umožňuje identifikovať dôvody, prečo sa určité oblasti stávajú zdrojom alebo cieľom migrácie. Napríklad spoločné historické skúsenosti alebo zdieľaná administratívna infraštruktúra môžu vytvoriť migračné trasy, ktoré pretrvávajú aj v modernom období.

Uvedené teórie predstavujú rozmanité prístupy k pochopeniu pretrvávajúcej migrácie, pričom každá z nich zdôrazňuje rôzne aspekty komplexného fenoménu medzinárodneho pohybu. Spoločným prvkom je ich zameranie na dynamiku migračných tokov, ktoré sú formované historickými, ekonomickými a sociálnymi faktormi, ako aj existenciou sietí a inštitúcií, ktoré migráciu uľahčujú alebo regulujú.

Tretia skupina migračných teórií sa zaoberá prepojením faktorov inicializácie migrácie a jej pretrvávania. Jednou z kľúčových teórií tohto bloku je teória relatívnej deprivácie, ktorá ponúka komplexný pohľad na motivácie k migrácii prostredníctvom sociologických a psychologických analýz. Táto teória predpokladá, že rozhodnutie migrovať nie je homogénne, ale je výrazne ovplyvnené individuálnymi faktormi, ako sú osobné skúsenosti, kultúrne normy a stereotypy, ale aj mediálny obraz o cieľových krajinách. Tzv. teória relatívnej deprivácie zdôrazňuje, že pocit nespokojnosti jednotlivca nemusí vychádzať len z absolútneho nedostatku zdrojov alebo možností, ale často je založený na subjektívnom porovnávaní vlastnej situácie s podmienkami iných jednotlivcov alebo skupín. Tento kontrast môže byť formovaný nielen priamou skúsenosťou, ale aj prostredníctvom kultúrne sprostredkovaných informácií a globálnych naratívov, ktoré vytvárajú očakávania o lepších životných podmienkach v iných re-

giónoch. Významným prínosom tejto teórie je jej schopnosť prekročiť čisto ekonomický rámec, ktorý dominuje mnohým tradičným teóriám migrácie. Relatívna deprivácia ukazuje, že migráciu môže poháňať nielen ekonomická situácia, ale aj sociálne a psychologické faktory ako pocit nespravodlivosti, túžba po vyššom spoločenskom postavení, alebo snaha uniknúť spoločenskému tlaku v pôvodnom prostredí. Tento multidimenziálny prístup umožňuje lepšie pochopenie migračného správania v rôznych kontextoch a poskytuje cenný nástroj na analýzu dynamiky migračných tokov. Teória relatívnej deprivácie tak vytvára priestor pre integrovanie širokého spektra faktorov, ktoré môžu byť špecifické pre jednotlivcov, ale aj pre celé komunity. Tým prispieva k prehĺbeniu poznania o migračných procesoch a ponúka rámec, ktorý je schopný zachytiť komplexitu fenoménu migrácie v podmienkach súčasnej globalizácie.

Všetky uvedené prístupy reflektujú narastajúcu potrebu pochopiť migráciu ako multidimenziálny fenomén, ktorý nemožno redukovať na jeden dominantný faktor. Sociálne a psychologické motivácie, ako napríklad túžba po bezpečí, sociálnych väzbách alebo kultúrnej identite, dnes získavajú rovnakú váhu ako ekonomické dôvody. Tento holistický pohľad na migráciu umožňuje presnejšie analyzovať dynamiku presunu obyvateľstva a vytvára priestor pre interdisciplinárne prístupy, ktoré kombinujú poznatky z ekonómie, sociológie, antropológie a politológie. Práca D. S. Masseyho tak predstavuje významný míľnik v štúdiu migračných procesov, pretože ponúka ucelený rámec na pochopenie ich zložitosti v kontexte globalizovaného sveta.

Migrácia z Ukrajiny a ukrajinská migračná kríza

Migračný a demografický vývoj Ukrajiny od jej získania nezávislosti v roku 1991 poskytuje komplexný pohľad na dynamiku, ktorá bola a je ovplyvnená kombináciou sociálno-ekonomických, politických a geopolitických faktorov. Rozpad Sovietskeho zväzu a následná transformácia Ukrajiny na samostatný štát sa odohrávali v kontexte hlbokých hospodárskych, politických a spoločenských zmien. Tieto zmeny mali významný vplyv na migračné a demografické trendy, zahŕňajúc pokles počtu

obyvateľov, masovú emigráciu, starnutie populácie a zmenu demografických štruktúr.

Medzi najvýznamnejšie faktory demografického poklesu na Ukrajine možno zaradiť emigráciu. Po získaní nezávislosti v roku 1991 sa spustil rozsiahly odliv obyvateľstva, ktorý pokračoval počas nasledujúcich dekád a získal na intenzite v období politických a ekonomických kríz. Tento proces je výsledkom kombinácie ekonomických, sociálnych a politických faktorov, ktoré na jednej strane tlačili ľudí k odchodu z krajiny (push faktory), a na druhej strane ich priťahovali do cieľových krajín (pull faktory). Medzi rokmi 1991 a 2004 opustilo Ukrajinu približne 2,5 milióna obyvateľov, pričom najčastejšie cieľové destinácie zahŕňali Ruskú federáciu, Poľsko, Česko a viaceré krajiny bývalého Sovietskeho zväzu (Heleniak, 2004). Po vstupe niektorých susedných krajín Ukrajiny do Európskej únie v roku 2004 sa výrazne zintenzívnil odliv obyvateľstva do EÚ, najmä do Poľska, ktoré sa stalo hlavným cieľom pre ukrajinských migrantov vďaka geografickej blízkosti, jazykovým podobnostiam a zlepšeným podmienkam na trhu práce.

Od roku 2014, po anexii Krymu a začiatku ozbrojeného konfliktu na Donbase, nastala ďalšia vlna emigrácie. Do roku 2020 emigrovalo ďalších niekoľko miliónov ľudí, pričom sa rozšírila aj geografická diverzita cieľových krajín. Okrem tradičných destinácií sa medzi obľúbené destinácie dostali aj Nemecko, Taliansko a Španielsko (Kupets, 2016). V rokoch 2019–2021 odhadovala Svetová banka počet ukrajinských občanov žijúcich mimo krajiny na viac ako 6 miliónov, čo predstavovalo približne 15 % celkovej populácie krajiny.

Emigrácia z Ukrajiny v tomto období bola spôsobená hlavne viacerými ekonomickými a politickými faktormi. Po rozpade Sovietskeho zväzu zaznamenala Ukrajina prudký pokles HDP, masovú privatizáciu a zvýšenie nezamestnanosti. Pre väčšinu populácie to znamenalo zníženie životnej úrovne, čo vytvorilo tlak na hľadanie lepších ekonomických príležitostí v zahraničí. Priemerné mzdy na Ukrajine zostávali výrazne nižšie v porovnaní s krajinami EÚ, pričom ukrajinské mzdy tvorili dlhodobu iba zlomok priemerných miezd v krajinách EÚ. Politické nepokoje, ako napríklad Oranžová revolúcia (2004–2005), Euromajdan (2013–2014) a následný konflikt na východe Ukrajiny, prispeli k zhoršeniu bezpečnostnej situácie a osla-

beniu dôvery občanov voči štátu, čo urýchlilo rozhodnutia mnohých jednotlivcov a rodín opustiť krajinu. Cieľové krajiny ponúkali ukrajinským migrantom rôzne príležitosti a výhody ako sú napr. vyššie mzdy a lepšie pracovné podmienky, jednoduchší prístup na trh práce, rodinné a sociálne siete a pod. V krajinách EÚ mali migranti prístup k výrazne lepšie plateným zamestnaniam, najmä v sektoroch, ako je stavebníctvo, poľnohospodárstvo, zdravotníctvo a služby. Po zavedení bezvízového režimu medzi Ukrajinou a EÚ v roku 2017 sa výrazne uľahčil pohyb pracovníkov, čo prispelo k nárastu krátkodobých a sezónnych pracovných migrácií. Mnohí migranti nasledovali príbuzných a známych, ktorí už predtým emigrovali, čo uľahčilo proces adaptácie a integrácie.

Uvedená emigrácia mala široký dopad na ukrajinskú spoločnosť, ekonomiku a politiku. Na jednej strane remitencie od migrantov výrazne prispeli k stabilizácii ekonomiky. V roku 2020 predstavovali remitencie viac ako 11 % HDP Ukrajiny (World Bank, 2021). Na druhej strane však emigrácia spôsobila pokles pracovnej sily, čo obmedzilo hospodársky rast v niektorých regiónoch. Odchod veľkej časti populácie v produktívnom veku viedol k starnutiu populácie a zhoršeniu demografickej rovnováhy. Taktiež sa môžeme domnievať, že vysoká emigrácia prispela k zmene zahraničnopolitickej orientácie Ukrajiny, keďže mnoho občanov získalo skúsenosti so životom v EÚ, čo posilnilo podporu prozápadnej integrácie. Každopádne, vysokú emigráciu v uvedenom období možno zaradiť za jeden z najvýraznejších demografických javov na Ukrajine po roku 1991.

Osobitnú kategóriu emigrácie z Ukrajiny predstavuje fenomén pracovnej migrácie, ktorý má dlhodobý charakter a je výsledkom komplexného prepojenia ekonomických, sociálnych a politických determinantov. Ukrajinská pracovná migrácia sa stala jedným z najvýznamnejších prvkov demografických a sociálnych zmien krajiny, pričom jej dynamika a charakteristiky prešli zásadnou transformáciou v dôsledku kľúčových udalostí v posledných desaťročiach (Shnyrkov – Mazurenko – Stakanov, 2021). Zlomovým bodom v tomto procese bol rok 2014, kedy vojenský konflikt na východe Ukrajiny nielen destabilizoval dotknuté regióny, ale tiež výrazne ovplyvnil celkový migračný potenciál krajiny. Stovky tisíc obyvateľov

z oblastí postihnutých konfliktom boli nútené hľadať útočisko a ekonomické príležitosti v zahraničí, čo posilnilo už existujúce migračné toky. Tieto procesy prebiehali paralelne s postupnou liberalizáciou vízových režimov s krajinami Európskej únie, čo výrazne uľahčilo prístup ukrajinských občanov na európske trhy práce.

Ďalším významným faktorom, ktorý ovplyvnil dynamiku pracovnej migrácie, bola pandémia COVID-19, ktorá vypukla v roku 2020. Táto globálna kríza narušila tradičné migračné vzorce a spôsobila dočasné obmedzenia mobility, pričom prinútila mnohých migrantov k návratu na Ukrajinu. Zároveň pandémia odhalila závislosť mnohých ekonomík v EÚ na zahraničnej pracovnej sile, čo viedlo k čiastočnému uvoľneniu migračných politík a podpore sezónnych a krátkodobých pracovných migrácií. Už pred pandemiou COVID-19 bola Ukrajina jednou z najväčších krajín pôvodu pracovných migrantov v Európe. Podľa údajov z roku 2019 mala krajina približne 5 miliónov osôb zahraničného pôvodu, čo ju zaradilo na 8. miesto na svete a na 2. miesto v Európe v oblasti emigrácie (UN DESA, 2019). Najväčšími destináciami boli Ruská federácia a krajiny Európskej únie, najmä Poľsko, Nemecko a Česká republika. V rokoch 2014 – 2017 možno pozorovať zrýchlenie migrácie do Poľska, kde len v roku 2017 dostalo 85 % zo 660 000 vydaných pobytových povolení ukrajinskí pracovní migranti (Eurostat, 2018). Tento trend bol poháňaný zhoršujúcou sa ekonomickou situáciou na Ukrajine a vysokými mzdovými rozdielmi. Napr. minimálna mzda na Ukrajine v roku 2021 dosahovala len 173 EUR, čo je viac ako trikrát menej ako v Poľsku (614 EUR) (Eurostat, 2021). Okrem toho štruktúra zamestnaní ukrajinských migrantov bola prevažne manuálneho charakteru. Len necelá 1/3 migrantov pracovala v pozíciách zodpovedajúcich ich kvalifikácii, čo je dôsledkom nedostatočného uznávania kvalifikácií v zahraničí (Huddleston, 2017; State Statistics Service of Ukraine, 2018).

Pandémia COVID-19 spôsobila historický pokles medzinárodnej migrácie. Počet nových migrantov do krajín OECD klesol o 46 % v prvej polovici roka 2020 oproti rovnakému obdobiu roku 2019. Z Ukrajiny sa do krajín EÚ dočasne vrátilo 400 000 – 500 000 migrantov, najčastejšie s krátkodobými kontraktmi (World

Bank, 2020). Napriek počiatočným obmedzeniam zostal dopyt po ukrajinských pracovníkoch vysoký, najmä v poľnohospodárstve a sezónnych odvetviach. Poľsko zaznamenalo opätovný nárast ukrajinských pracovníkov v máji 2020 po poklese ochorení v marci a apríli toho istého roka (Radio Liberty, 2020).

Vplyv na remitencie bol relatívne mierny. Hoci došlo k ich poklesu v prvých mesiacoch pandemickej krízy, celkový objem remitencií dosiahol v roku 2020 hodnotu 12,1 miliárd USD, čo predstavuje 8,3 % HDP Ukrajiny (National Bank of Ukraine, 2021). Tento stabilný tok financií pomohol zmierniť dopady ekonomického poklesu. Jednou z najvýznamnejších zmien bolo zrýchlenie presunu ukrajinských migrantov z Ruskej federácie do krajín EÚ. Podiel remitencií z krajín EÚ vzrástol z 48,8 % v roku 2015 na 64,8 % v roku 2019, zatiaľ čo podiel Ruska klesol z 26,4 % na 10,6 % (National Bank of Ukraine, 2020). Napriek tomu zostáva pracovná migrácia prevažne riešením na zabezpečenie životnej úrovne migrantov a ich rodín, nie riešením na podporu ekonomického rozvoja krajiny. Dlhodobá strata kvalifikovanej pracovnej sily môže viesť k zhoršeniu demografickej situácie, čo ohrozuje národnú bezpečnosť Ukrajiny (United Nations, 2017). Ukrajinská pracovná migrácia zaznamenala dôležité štrukturálne zmeny najmä v dôsledku pandémie COVID-19. Hoci dočasné obmedzenia v mobilite spôsobili pokles migrácie, dlhodobý dopyt po ukrajinských pracovníkoch v krajinách EÚ zostáva vysoký. Aj preto je sa zdá byť nevyhnutné, aby ukrajinská vláda implementovala politiky podporujúce reintegráciu migrantov a využívala remitencie na podporu štrukturálneho rozvoja.

Vojenská invázia Ruskej federácie na Ukrajinu, ktorá začala 24. februára 2022, spôsobila jednu z najväčších utečeneckých kríz v Európe od druhej svetovej vojny. Konflikt prinútil milióny Ukrajincov opustiť svoje domovy, čo malo rozsiahle sociálne, ekonomické a geopolitické dôsledky pre Ukrajinu a hostiteľské krajiny. Celkový počet ukrajinských utečencov po vojenskej invázii Ruskej federácie na Ukrajinu vo februári 2022 dnes¹ predstavuje počet vyše 6,8 milióna utečencov. Z tohto počtu najviac utečencov odišlo do iných európskych krajín

(vyše 4,9 milióna).² Do Ruskej federácie odišlo takmer 1,3 milióna Ukrajincov, do Bieloruska vyše 45 tisíc a do krajín mimo Európy (prevažne do USA) viac ako 560 tisíc utečencov (UHNCR, 2024).

Migrácia z Ukrajiny počas vojenského konfliktu bola ovplyvnená mnohými prepojenými faktormi, ktoré priamo alebo nepriamo zasiahli životy obyvateľov a ich schopnosť zotrvať vo svojich domovoch. Najvýraznejším a okamžitým spúšťačom migrácie bola eskalácia vojenských operácií, ktorá sa prejavila systematickým ničením obytnej infraštruktúry, strategických objektov a zásadných častí ekonomiky. Bombardovanie miest, ako sú Charkov, Mariupol' a Kyjev, vytvorilo bezprostrednú hrozbu pre životy obyvateľov, ktorí boli prinútení opustiť svoje domovy v snahe zachrániť sa.

Ekonomická destabilizácia krajiny bola ďalším dôležitým faktorom, ktorý prispel k masovej migrácii. Konflikt spôsobil rozsiahle straty pracovných miest, prudký nárast cien potravín, energií a základných tovarov, čo znemožnilo mnohým rodinám zabezpečiť svoje základné potreby. Veľká časť obyvateľov, ktorá žila už pred konfliktom na hranici chudoby, stratila akékoľvek životaschopné ekonomické alternatívy, čo ich viedlo k hľadaniu lepších podmienok v zahraničí.

Politické a sociálne faktory taktiež zohrali kľúčovú úlohu. Obyvatelia oblastí, ktoré boli pod kontrolou proruských ozbrojených skupín alebo čelili riziku okupácie, čelili represáliám, zastrasovaniu a strachu o život. Tieto podmienky spôsobili rozsiahlu vnútornú aj medzinárodnú migráciu. Navyše, sociálne a rodinné väzby v zahraničí uľahčili rozhodovanie o odchode, keďže mnohí Ukrajinci mali príbuzných alebo známych v susedných štátoch, ako je Poľsko, Slovensko či Maďarsko.

Popri týchto faktoroch boli príčiny migrácie taktiež umocnené stratégiami prežitia, ktoré zahŕňali hľadanie bezpečnejších podmienok pre deti, prístup k zdravotnej starostlivosti a stabilnejším životným podmienkam. Ukrajinci boli konfrontovaní nielen s priamymi vojnovými hrozbami, ale aj s nepriamymi ujмами, ktoré vznikli v dôsledku prerušenia dodávok elektrického prúdu, vody a zdravotníckych služieb. Kombinácia týchto faktorov prispela k tomu, že migrácia z Ukrajiny dosiahla bezpre-

¹ K 16. decembru 2024.

² S výnimkou Ruskej federácie a Bieloruska.

cedentný rozsah a intenzitu, čo vytvorilo zložitú situáciu pre medzinárodnú komunitu a hostiteľské krajiny.

Počet utečencov, ktorých konflikt prinútil opustiť Ukrajinu, dosiahol už vo februári 2022 historicky bezprecedentné rozmery. Migrácia prebiehala v niekoľkých etapách a bola ovplyvnená dynamikou vojnových operácií a humanitárnou situáciou na mieste. Prvá vlna migrácie začala v bezprostredných dňoch po invázii, kedy sa státisíce ľudí snažili uniknúť z oblastí, ktoré boli cieľom intenzívnych bojov. Územia na východe Ukrajiny čelili masovým odchodom obyvateľstva, zatiaľ čo hlavnou destináciou pre utečencov boli predovšetkým susedné krajiny (Poľsko, Slovensko, Rumunsko a Maďarsko).

V druhej vlne, ktorá prebiehala na jeseň 2022, sa migrácia zosilnila v dôsledku ničenia energetickej infraštruktúry, ktoré spôsobilo hromadný nárast obáv zo zimy bez prístupu k teplu a elektrickému prúdu. Tento faktor motivoval ďalšie státisíce ľudí, aby opustili svoje domovy a hľadali útočisko v krajinách, ktoré ponúkali lepšie podmienky. Poľsko zostalo hlavným cieľom migrácie. S postupujúcim časom a stabilizáciou niektorých frontov na Ukrajine začala tretia etapa migrácie, ktorá bola charakteristická pretrvávajúcim pohybom utečencov, ale aj postupným návratom niektorých ľudí do bezpečnejších oblastí Ukrajiny.

Ukrajinská migrácia od roku 2022 bola tak tiež sprevádzaná mnohými logistickými výzvami. Hostiteľské krajiny museli zabezpečiť núdzové ubytovanie, základnú zdravotnú starostlivosť a vzdelávanie pre deti utečencov. Veľká časť utečencov tvorili ženy a deti (v roku 2022 asi 87%), keďže muži vo veku 18–60 rokov podliehali vojenskej mobilizácii a nemohli opustiť krajinu. Tento fakt ďalej komplikoval ekonomickú integráciu migrantov, ktorá bola obmedzená na povolania, kde nebol potrebný vysoký stupeň kvalifikácie (UHNCR, 2022).

Analýza ukrajinskej migrácie a ukrajinskej migračnej krízy z perspektívy súčasných migračných teórií

Ukrajinská migrácia a migračná kríza po invázii Ruskej federácie v roku 2022 predstavujú jedinečný príklad rozsiahlej a komplexnej migrácie, ktorá prebiehala pod vplyvom vojenských konfliktov, ekonomických a politických

tlakov, ako aj globálnych reakcií na humanitárne potreby. Zároveň vytvárala a vytvára platformu pre aplikáciu súčasných migračných teórií, ktoré umožňujú lepšie porozumenie príčin, dynamiky a dôsledkov tohto javu. Ukrajinská kríza zreteľne ilustruje význam push a pull faktorov. Na jednej strane, vojenský konflikt, zničenie infraštruktúry, nedostatok základných potrieb a represálie proruských skupín predstavovali silné push faktory, ktoré prinútili milióny obyvateľov opustiť krajinu. Na druhej strane, susedné krajiny, najmä Poľsko, poskytovali pull faktory, ako sú geografická blízkosť, zlepšené pracovné príležitosti a existujúce sociálne siete, ktoré uľahčili migráciu a integráciu.

Existujúce migračné siete hrali kľúčovú úlohu pri ukrajinskej migrácii. Predošlé vlny pracovných migrantov z Ukrajiny vytvorili sociálne a komunitné základy, ktoré novým migrantom umožnili jednoduchší prístup k bývaniu, zamestnaniu a sociálnym službám. Tieto siete, z pohľadu migračných teórií označované ako teória migračných sietí, znížovali náklady spojené s migráciou a poskytovali podporu pri adaptácii v hostiteľských krajinách.

Z perspektívy teórie duálnych pracovných trhov možno ukrajinskú migráciu analyzovať ako výrazný príklad nerovnováhy medzi segmentmi pracovného trhu v hostiteľských krajinách a špecifikami migračnej pracovnej sily. Táto teória rozlišuje medzi dvoma segmentmi trhu – primárnym, ktorý ponúka stabilné, lukratívne a vysoko kvalifikované pozície, a sekundárnym, charakterizovaným nízkokvalifikovanými, menej stabilnými a fyzicky náročnými pracovnými miestami. Ukrajinskí migranti, najmä osoby s nižšou kvalifikáciou, sa z veľkej časti zaradili do sekundárneho segmentu, ktorý zahŕňa oblasti, ako sú poľnohospodárstvo, opatrovateľské služby, domáce práce a manuálne činnosti v priemysle a stavebníctve. Táto dynamika umožnila hostiteľským krajinám efektívne riešiť deficit pracovnej sily v týchto sektoroch, ktoré sú často odmietané domácimi pracovníkmi pre ich nízke finančné ohodnotenie alebo náročnosť. Ukrajinskí pracovníci sa stali dôležitou súčasťou týchto trhov, čím prispeli k ich stabilizácii a zvýšeniu ekonomickej výkonnosti hostiteľských krajín. Zároveň však tento fenomén vyvoláva otázky o zraniteľnosti migrantov v sekundárnom segmente trhu. Zamestnania v tomto sektore sú

často charakteristické neistými pracovnými podmienkami, nízkou ochranou pracovných práv a vyšším rizikom ekonomického vykorisťovania. Migranti sú navyše vystavení prekážkam pri uznávaní kvalifikácií, ktoré si prinášajú zo svojich domovských krajín, čo obmedzuje ich možnosti presunu do primárneho segmentu trhu a vedie k ich dlhodobej segregácii v nízkokvalifikovaných pozíciách. Ukrajinská migračná kríza tak z pohľadu teórie duálnych pracovných trhov podčiarkuje štrukturálne nerovnosti na globálnom pracovnom trhu a zdôrazňuje potrebu integračných stratégií, ktoré by zlepšili pracovné podmienky migrantov, podporili uznávanie ich kvalifikácií a umožnili ich sociálnu mobilitu. Takéto opatrenia by nielen zmiernili zraniteľnosť migrujúcich pracovníkov, ale zároveň by maximalizovali ich ekonomický prínos pre hostiteľské krajiny.

Rozhodnutie mnohých ukrajinských domácností o migrácii nemožno interpretovať ako izolovaný individuálny akt, ale skôr ako kolektívne rozhodnutie, ktoré zahŕňalo celú rodinu a jej širšie sociálne väzby. Tento typ rozhodovania, ktorý je charakteristický pre teóriu novej ekonomiky pracovnej migrácie (NELM), zdôrazňuje, že migrácia neslúži len na dosiahnutie osobného ekonomického zisku, ale predstavuje stratégiu zameranú na zvýšenie sociálno-ekonomickej stability domácností. V kontexte ukrajinskej migrácie tento model výborne ilustruje spôsob, akým rodiny využívali migráciu na zmiernenie ekonomických dôsledkov politických a vojenských kríz, ktoré viedli k stratám pracovných miest, zníženiu životnej úrovne a celkovej ekonomickej neistote. Remitencie od ukrajinských migrantov sa stali kľúčovou zložkou rodinných rozpočtov, pričom prispeli k pokrytiu základných potrieb, financovaniu vzdelania a zdravotnej starostlivosti a v mnohých prípadoch pomohli udržať minimálnu životnú úroveň rodín, ktoré zostali na Ukrajine. Remitencie na Ukrajine zohrali významnú úlohu aj na makroekonomickej úrovni, kde prispeli k zmierneniu ekonomických dôsledkov konfliktu a stabilizácii národnej ekonomiky. Okrem ekonomickej podpory mali remitencie aj sekundárne sociálne efekty, keďže umožňovali domácnostiam zotrvať vo svojich domovských komunitách, čím sa zabránilo ešte výraznejším demografickým posunom a sociálnej destabilizácii. Rodiny sa rozhodovali o migrácii na základe kalkulácie

rizík a výnosov, pričom brali do úvahy nielen ekonomické príležitosti v hostiteľských krajinách, ale aj širšie faktory, ako sú dostupnosť sociálnych sietí, podpora od predchádzajúcich migrantov a dlhodobé perspektívy návratu do vlasti. Táto forma migrácie podčiarkuje, že pracovná migrácia nie je len výsledkom individuálneho úsilia o zlepšenie životných podmienok, ale komplexným rozhodovacím procesom domácností, ktoré sa snažia minimalizovať riziká a optimalizovať dostupné zdroje. Teória novej ekonomiky pracovnej migrácie (NELM) preto poskytuje vhodný analytický rámec na pochopenie týchto procesov a zdôrazňuje potrebu politík, ktoré by podporili pozitívne efekty remitencií, umožnili ich efektívne využitie na rozvoj miestnych komunít a zároveň znižovali zraniteľnosť migrantov a ich rodín v kontexte globálnych ekonomických a politických výziev.

Z perspektívy teórie svetového systému ukrajinská migrácia zreteľne ilustruje globálnu ekonomickú a politickú nerovnováhu medzi krajinami periférie a jadra. Táto teória, ktorú vypracoval Immanuel Wallerstein, zdôrazňuje, že krajiny periférie, ako je napr. Ukrajina, sú často marginalizované v rámci globálneho hospodárskeho systému. Tieto krajiny slúžia ako zdroj lacnej pracovnej sily a surovín, zatiaľ čo krajiny jadra, ako sú viaceré (najmä západné) členské štáty Európskej únie, profitujú z vysokohodnotnej produkcie a komplexných ekonomických činností. Ukrajina, charakterizovaná dlhodobými ekonomickými problémami, nízkou mzdovou úrovňou a obmedzenými pracovnými príležitosťami, sa už pred vypuknutím vojnového konfliktu vyznačovala masívnou emigráciou za lepšími ekonomickými podmienkami. Tento proces reflektoval štrukturálnu závislosť periférnych krajín od ekonomických centier, kde nízke mzdy a ekonomická neistota na Ukrajine tlačili jej obyvateľov do migrácie, zatiaľ čo hostiteľské krajiny ponúkali pracovné príležitosti najmä v nízkokvalifikovaných sektoroch ako poľnohospodárstvo, služby a priemysel. Vojenská invázia Ruskej federácie na Ukrajinu túto dynamiku ešte viac zvýraznila. Konflikt spôsobil masívny exodus obyvateľstva, pričom väčšina utečencov smerovala do krajín EÚ. Tieto krajiny, ktoré tvoria jadro globálneho systému, poskytovali nielen bezpečné prostredie, ale zároveň využívali migračné toky na riešenie nedostatku pracovnej sily v menej lukratívnych a nároč-

ných sektoroch. Migrácia tak nielen zmierňovala humanitárnu krízu, ale zároveň posilnila ekonomické väzby medzi periferiou a jadrom, čím sa ukázali limity globálnej solidarity, ktorá bola často ovplyvnená ekonomickými záujmami hostiteľských štátov. Táto dynamika tiež zdôrazňuje asymetrické mocenské vzťahy v globálnom systéme. Kým hostiteľské krajiny profitovali z lacnej pracovnej sily a vysokého dopytu po migrantoch, Ukrajina čelila odlivu kvalifikovaných pracovníkov, ktorý negatívne ovplyvnil jej ekonomickú a demografickú stabilitu. Táto závislosť podčiarkuje, že periférne krajiny sú často nútené čeliť štrukturálnym stratám, zatiaľ čo krajiny jadra ich zraniteľnosť ekonomicky využívajú. Z hľadiska teórie svetového systému ukrajinská migrácia zároveň odhaľuje potrebu prehodnotenia globálneho prístupu k migračným politikám. Hostiteľské krajiny by mali prijať opatrenia, ktoré by podporili nielen integráciu migrantov, ale aj znížili štrukturálne nerovnosti medzi jadrom a periferiou. To by mohlo zahŕňať programy na podporu rozvoja periférnych regiónov, efektívnejšie využívanie remitencií a tvorbu medzinárodných politík, ktoré by vyvážili vzťahy medzi krajinami periferie a jadra. Táto výzva je dôležitá nielen pre pochopenie súčasnej dynamiky ukrajinskej migrácie, ale aj pre budúcnosť globálnej stability a spravodlivosti.

Z hľadiska teórie kumulatívnych príčin možno ukrajinskú migráciu chápať ako dynamický proces, v ktorom zmena jedného faktora vyvolala reťazové reakcie ovplyvňujúce ďalšie faktory, čím sa postupne zvyšovala intenzita migračných tokov. Táto teória zdôrazňuje, že migrácia nie je jednorazovým javom, ale súčasťou komplexného systému, kde každá nová vlna migrácie nielen reaguje na aktuálne podmienky, ale zároveň formuje prostredie pre ďalšiu migráciu. Eskalácia vojenského konfliktu na Ukrajine v roku 2022 bola kľúčovým katalyzátorom, ktorý spustil celý rad kaskádových zmien. Ničenie infraštruktúry, straty na životoch, masové presuny obyvateľstva a destabilizácia ekonomiky vytvorili prostredie, v ktorom sa migrácia stala nevyhnutnou stratégiou prežitia. Ekonomická nestabilita, spôsobená zánikom pracovných miest a prudkým nárastom cien základných tovarov, posilnila tlak na domácnosti, aby hľadali lepšie podmienky v zahraničí. Tieto ekonomické tlaky sa navyše prepojili so sociálnymi a politickými

faktormi, ako sú nedôvera voči štátnym inštitúciám alebo obavy z represálií v oblastiach okupovaných armádou Ruskej federácie a proruskými silami. Kumulatívny efekt sa prejavil aj rozšírením migračných sietí, ktoré uľahčovali následné vlny migrácie. Prví migranti, ktorí opustili Ukrajinu, vytvorili zázemie v hostiteľských krajinách, čím znížili náklady a riziká pre ďalších migrantov. Tieto sociálne siete poskytovali novým migrantom podporu vo forme informácií, dočasného ubytovania alebo prístupu k pracovným príležitostiam. Vznikajúca infraštruktúra na podporu migrantov, od neformálnych komunít až po medzinárodné humanitárne organizácie, ďalej posilnila schopnosť migračných tokov pokračovať a narastať. Teória kumulatívnych príčin tiež zdôrazňuje, že migračné procesy sa stávajú samoudržiavateľnými. Každá ďalšia vlna migrantov prispieva k vytváraniu podmienok, ktoré motivujú ďalší presun obyvateľstva. Napríklad remitencie od migrantov nielenže zmierňovali ekonomické dopady konfliktu na Ukrajine, ale zároveň posilňovali nádej a možnosti pre rodiny, ktoré zvažovali odchod. Tento mechanizmus vytváral cyklus, v ktorom migrácia pôsobila ako krátkodobé riešenie akútnej krízy, ale zároveň udržiavala dlhodobé migračné toky. V kontexte ukrajinskej migrácie táto teória podčiarkuje potrebu politických a sociálnych stratégií, ktoré by dokázali prerušiť negatívne reťazové reakcie spôsobené konfliktom a ekonomickou nestabilitou. Zásahy by mali zahŕňať tak humanitárnu pomoc a podporu pre utečencov v hostiteľských krajinách, ako aj dlhodobé programy na rekonštrukciu a stabilizáciu Ukrajiny. Len tak je možné zmierniť kumulatívne faktory, ktoré vedú k pokračujúcej migrácii, a vytvoriť prostredie, kde migrácia nie je nevyhnutnou stratégiou prežitia, ale dobrovoľnou voľbou jednotlivcov a rodín.

Záver

Na záver možno konštatovať, že príbeh ukrajinskej migrácie nie je len obrazom ľudského utrpenia a výziev spojených s vojnovými konfliktmi, ale aj ukážkou sily a významu medzinárodnej solidarity. Reakcia medzinárodnej komunity, vlád, mimovládnych organizácií a jednotlivcov dokázala poskytnúť utečencom nevyhnutnú humanitárnu podporu, bezpečné zázemie a príležitosti na integráciu do hostiteľ-

ských spoločností. Tento proces odhalil na jednej strane zraniteľnosť jednotlivcov zasiahnutých konfliktom, na strane druhej poukázal na potenciál globálnej spolupráce pri riešení migračných výziev. Analýza ukrajinskej migrácie a ukrajinskej migračnej krízy z perspektívy súčasných migračných teórií ukazuje, že tento fenomén je komplexným a multidimenzionálnym javom. Je prepojený s rôznorodými ekonomickými, sociálnymi, politickými a kultúrnymi procesmi, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie migrantov a tiež reakcie hostiteľských krajín a medzinárodného spoločenstva. Ukrajinská kríza poskytuje jedinečnú príležitosť na hlbšie pochopenie migračných dynamík a na vytvorenie efektívnych stratégií pre zvládanie budúcich migračných výziev. Na základe tejto analýzy preto možno identifikovať tri hlavné oblasti, ktoré by mali byť prioritou.

Po prvé, efektívne zvládanie masových presunov obyvateľstva si vyžaduje koordináciu na medzinárodnej úrovni. Spolupráca medzi hostiteľskými krajinami môže zabezpečiť rovnomé rozdelenie zodpovednosti, čo umožní utečencom získať prístup k primeraným zdrojom, zdravotnej starostlivosti, vzdelávaniu a pracovným príležitostiam. Zároveň je nevyhnutné posilniť kapacity krajín v prvej línii, ako napr. Poľsko, Maďarsko či Slovensko, ktoré čelili najväčšiemu náporu utečencov.

Po druhé, pre dlhodobú stabilitu Ukrajiny je nevyhnutné vytvárať podmienky, ktoré umožnia návrat migrantov po skončení konfliktu. Ukrajinská vláda by mala využiť remitencie na obnovu zničenej infraštruktúry, podporu miestneho hospodárstva a zlepšenie životných podmienok. Reintegrácia migrantov bude kľúčová pre opätovné budovanie sociálnej a ekonomickej stability krajiny, čo si vyžaduje komplexný prístup zahŕňajúci zamestnanosť, vzdelávanie a podporu komunitných väzieb.

Po tretie, hostiteľské krajiny by mali vypracovať politiky, ktoré zohľadnia špecifické potreby utečencov, najmä žien a detí, ktorí tvorili väčšinu ukrajinských migrantov. Tieto politiky by mali podporovať ich ekonomickú, sociálnu a kultúrnu integráciu, pričom dôraz by mal byť kladený na prístup k vzdelávaniu, uznávanie kvalifikácií a prácu v oblastiach, ktoré zodpovedajú ich schopnostiam a skúsenostiam.

Ukrajinská kríza preto predstavuje tak výzvu, ako aj príležitosť na prehĺbenie teoretického porozumenia migračných procesov. Umož-

ňuje skúmať prepojenia medzi lokálnymi konfliktmi a globálnymi reakciami a zároveň identifikovať opatrenia, ktoré môžu zmierniť dôsledky masových presunov obyvateľstva. Efektívne riešenia si vyžadujú nielen reakciu na akútne potreby utečencov, ale aj dlhodobé stratégie zamerané na riešenie štrukturálnych nerovností, ktoré migráciu podnecujú. Tým sa môže zabezpečiť dôležitá humanitárna podpora, ale predovšetkým vytváranie spravodlivého a udržateľného migračného systému v globalizovanom svete.

Literatúra

- Becker, H. (1930). Forms of population movement: Prolegomena to a study of mental mobility. *Social Forces*, 9(2), 147–160.
- Bogue, D. J. (1959). International migration. In P. M. Hauser & O. D. Duncan (Eds.), *The study of population* (pp. 486–509). University of Chicago Press.
- Dančišin, V., Duleba, A., & Lačný, M. (2018). *Americká škola výskumu hraníc*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Duleba, A., Dudinská, I., Cirner, M., & kol. (2018). *Európska škola výskumu hraníc*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Eurostat. (2018). Disparities in minimum wages across the EU. Retrieved December 19, 2024, from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20180223-1>.
- Eurostat. (2024). Residence permits for non-EU citizens. Retrieved December 19, 2024, from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year.
- Fairchild, H. (1925). *Immigration: A world movement and its American significance*. Macmillan.
- Hannerz, U. (1996). *Transnational connections: Culture, people, places*. Routledge.
- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment, and development: A two-sector analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Heleniak, T. (2002). Migration dilemmas haunting post-Soviet states. Retrieved December 10, 2024, from <https://www.migrationpolicy.org/article/migration-dilemmas-haunting-post-soviet-states>.
- Huddleston, T. (2017). Migrant political participation: A review of policies and integration re-

- sults in the OSCE region. Retrieved December 10, 2024, from <https://www.osce.org/files/f/documents/2/c/367936.pdf>
- Jansen, C. J. (1970). Migration: A sociological problem. In C. J. Jansen (Ed.), *Readings in the sociology of migration* (pp. 3–36). Pergamon Press.
- Kupets, O. (2016). The development and the side effects of remittances in the CIS countries: The case of Ukraine. *International Migration*, 54(3), 52–73.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labor. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 22, 139–191.
- Low, S., & Zuniga, D. (2003). *The anthropology of space and place: Locating culture*. Blackwell.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Myrdal, G. (1957). *Rich lands and poor*. Harper and Row.
- National Bank of Ukraine. (2020). Dynamics of the balance of payments. Retrieved December 29, 2024, from <https://bank.gov.ua>
- National Bank of Ukraine. (2021). Private money transfers. Retrieved December 29, 2024, from <https://bank.gov.ua>.
- Numelin, A. (1937). *The wandering spirit: A study of human migration*. Macmillan.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256–266.
- Radio Liberty. (2024). Thousands of Ukrainians live in Poland, but are they returning home? Retrieved December 19, 2024, from <https://www.radiosvoboda.org>.
- Ranis, G., & Fei, J. C. H. (1961). A theory of economic development. *American Economic Review*, 51(4), 533–565.
- Ravenstein, E. (1885). On the laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167–235.
- Reich, M., Gordon, D., & Edwards, R. (1973). Dual labor markets: Theory of labor market segmentation. *American Economic Review*, 63(2), 359–365.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents: Essays on the mobility of people and money*. The New Press.
- Skeledon, R. (2008). International migration as a tool in development policy: A passing phase? *Population and Development Review*, 34(1), 1–18.
- Stark, O., & Bloom, D. (1985). The new economics of labor migration. *American Economic Review*, 75(2), 173–178.
- State Statistics Service of Ukraine. (2017). External labor migration of the population of Ukraine 2015–2017. Retrieved December 29, 2024, from <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Tobler, W. (1995). Migration: Ravenstein, Thorntwaite and beyond. *Urban Geography*, 16(4), 327–343.
- Uherek, Z., & kol. (2016). *Migrace: Historie a současnost*. PANT.
- United Nations. (2017). The 2017 revision of world population prospects. Retrieved December 29, 2024, from <https://esa.un.org/unpd/wpp>
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world system. I.: Capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century*. Academic Press.
- Wallerstein, I. (1980). *The modern world-system II. Mercantilism and consolidation of the European world economy 1600–1750*. Academic Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-system analysis: An introduction*. Duke University Press.
- Wilson, T. M., & Donnan, H. (2012). *A companion to border studies*. Blackwell Publishing.
- World Bank. (2020). Migration and development brief 32: COVID-19 crisis through a migration lens. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2021). Population, total – Ukraine. Retrieved December 29, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.PO.P.TOTL?locations=UA>.
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61(2), 219–249.

Príspevok je čiastkovým výstupom projektu APVV-21-0057 Slovensko-ukrajinská cezhraničná spolupráca počas a po pandémie COVID-19: faktory a perspektívy, dopad na politiky.

VZŤAHY MEDZI ŠTÁTOM A CIRKVOU NA UKRAJINE: SOCIÁLNO-POLITICKÉ ASPEKTY

IRINA DUDINSKÁ – NATALIYA MARADYK

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: irina.dudinska@unipo.sk
nataliya.maradyk@unipo.sk

Abstract:

As it turns out, Ukraine is a place of clash of cultures, religions, languages, traditions and geopolitical clashes or important historical events. The remarkable history and present of Ukraine are not particularly exceptional in the Central or Eastern European area, it often only complete the picture of this diverse geographical area. Its religious differentiation and the connection of religion to historical, (geo)political and social milestones and processes also contribute to the diversity of Ukraine. The purpose of the paper is to clarify the role and position of religious institutions in Ukraine after 1991, when Ukraine gained independence, and to describe socio-political changes related to religious societies and their relationship with the Ukrainian state.

Keywords:

Greek Catholic Church, Orthodox Church, religion, religious institutions, Ukraine.

Problém vzťahov medzi štátnou a náboženskou autoritou organizácií odkazuje na aktuálne témy modernej politológie. Vzťahy medzi štátom a cirkvami boli vždy mimoriadne chýlostivé, ale asi nikto nepoprie, že tieto otázky sú pre dnešnú Ukrajinu stokrát chýlostivejšie. Ukrajinský štát a ukrajinská cirkev sú vo svo-

jich dejinách neoddeliteľné. Prijatím kresťanstva Ukrajinou začali na seba vzájomne pôsobiť: štát na cirkev a cirkev na štát.

Na základe sociálneho učenia kresťanstva môžeme hovoriť o existencii troch hlavných oblastí ľudskej činnosti, v ktorých cirkev úzko spolupracuje so štátom a občianskou spoločnosťou: duchovnej, politickej a sociálnej. Duchovná sféra je teológia, vedecké teórie, filozofické koncepcie, tvorivosť, umenie, kultúra, psychologické postoje, životná duchovná skúsenosť človeka, ucelené náboženské tradície sveta atď. Cirkev a štát v priebehu duchovnej interakcie cielene formujú mechanizmami socializácie také duchovne hodnotné osobnosti, ktoré by v najväčšej miere zodpovedali realite ľudského bytia. Politická sféra je vzťah, ktorý vzniká v súvislosti s uspokojovaním politických záujmov veriaceho človeka, realizáciou jeho slobody prostredníctvom teologického chápania modernej politiky a účasti kresťanov v rôznych politických stranách, verejných združeniach, hnutiach a organizáciách. Práve tento záujem je dominantný a určuje politický obraz každej organizácie, jej vzťah k existujúcemu stavu. Cirkev a demokratický štát v rámci politickej interakcie zabezpečujú prioritu politických práv a slobôd jednotlivca v každodennom živote ľudstva. Sociálna sféra je oblasťou uspokojovania sociálnych a ekonomických potrieb, ľudských slobôd (rodina, profesionál-

ny tím, sociálna spravodlivosť, práca, zdravotníctvo, sociálna ochrana, sociálna politika). V priebehu sociálnej interakcie si cirkev a štát budujú takú úroveň sociálnych vzťahov, ktorá by v najväčšej miere stimulovala ďalší duchovný, sociálny a politický rozvoj štátu, spoločnosti a sveta (Krutiy, 2015, s. 289).

Každý národ má svoje duchovné korene, okolo ktorých sa formuje jeho národná identita a povedomie o svojom mieste v historickom a spoločensko-politickom svetovom procese. Pre Ukrajincov je takýmto historickým duchovným základom kresťanská tradícia. Cirkevná a náboženská situácia na Ukrajine je trochu odlišná od tej, ktorá sa v súčasnosti odohráva vo väčšine krajín strednej a východnej Európy. Je to do značnej miery spôsobené historickým rozložením územia štátu medzi celkom odlišnými bývalými ríšami, krajinami s inými politickými, duchovnými a kultúrnymi tradíciami, medzi ktoré pred storočím patrila aj Ukrajina. Preto je moderná cirkevná a náboženská situácia determinovaná faktormi, z ktorých väčšina je generovaná tak regionálnymi kultúrnymi a historickými črtami, ako aj zložitou prechodnou obdobiu spoločensko-politického vývoja (Palinchak, 2014, s. 6).

Právne upevnenie náboženských princípov v normách ústavy Ukrajiny dokazuje fakt vzájomného prieniku náboženskej a právnej sféry spoločenského života. V tom, že v Ústave Ukrajiny je zakotvený svetonázorový pluralizmus a rovnosť všetkých náboženských organizácií pred zákonom, vidíme náležitý právny základ pre fungovanie efektívneho modelu rozvoja vzťahov cirkvi a štátu, bez implementácie tzv. ktoré podľa nášho názoru v súčasnej etape formovania ukrajinského štátu nedôjdu ku kvalitatívnym zmenám. Prítomnosť niektorých článkov v Ústave Ukrajiny, ktoré v prvom rade zaručujú slobodu svedomia a slobodu činnosti náboženských organizácií, dokazuje, že ukrajinský zákonodarca vníma slobodný rozvoj náboženstva a náboženských organizácií ako skutočnú záruku sociálnej stability za predpokladu, že nie je dovolené priame zasahovanie štátu do činnosti náboženských organizácií (Melnykovych, 2020, s. 93). Existujúca ústavná a právna doktrína na Ukrajine z nášho pohľadu právom ponecháva náboženským organizáciám prioritu formovania axiologického rozmeru štátnej ideológie. Veď cirkev je schopná efektívne ovplyvňovať úroveň práv-

neho vedomia ukrajinskej spoločnosti formovaním hodnotových štandardov pre vnímanie reality, ktorá sa vzhľadom na značné historické skúsenosti stala neodhateľným determinantom mentality ukrajinského národa. Zároveň však existujúci stav medzináboženských a cirkevno-štátnych vzťahov na Ukrajine, ako aj objektívne dôležité zmeny v tomto štáte a hľadanie optimálnych modelov jeho usporiadania svedčia o potrebe zmien Ústavy Ukrajiny, aby čiastočne došlo k úprave týchto vzťahov, ktoré by zodpovedali moderným civilizačným právnym výzvam.

Špecifiká reflexie náboženských základov v ukrajinskej legislatíve ukazujú, že správna verejnoprávna úprava v náboženskej oblasti zabezpečuje na jednej strane dodržiavanie náboženských práv, slobôd človeka a občana, na druhej strane prispieva k rozvoju a fungovaniu inštitúcií občianskej spoločnosti, na ktoré sa odvolávame všetci bez výnimky. Vďaka hľadaniu optimálnych mechanizmov verejnoprávnej regulácie štát zákonnou úpravou vzťahov s náboženskými organizáciami na báze partnerskej spolupráce a dialógu garantuje možnosť slobodného a nerušeného náboženského rozvoja človeka a občana, a to spomínaným zakotvením v národnej legislatíve. Neustále zdokonaľovanie mechanizmu verejnoprávnej regulácie, v súčasnej etape formovania ukrajinského štátu, poskytuje možnosť začleniť do ukrajinskej legislatívy náboženské normy, ktoré získaním vhodnej právnej úpravy majú potenciál stať sa právnymi hodnotami a princípmi, čo umožňuje formovať morálne a etické ideály spravodlivosti, humanizmu a slobody, ktoré sú základom veľkej väčšiny náboženstiev a zakoreniť ich v právnom a v spoločenskom systéme, aby sa stali súčasťou právneho vedomia ukrajinskej spoločnosti. V kontexte zvyšovania úrovne právneho vedomia ukrajinských občanov sú náboženské svetonázory schopné ovplyvňovať procesy humanizácie štátu a práva, čo umožňuje neustále zvyšovať úroveň účinnosti právnej regulácie a zabezpečovať sociálnu stabilitu a integritu ukrajinského štátu (Zdioruk, 2005, s. 90).

Legislatívna konsolidácia a praktické poskytnutie príležitostí na realizáciu slobody svetonázoru a náboženstva prispeli k vzniku skutočného svetonázorového pluralizmu na Ukrajine, umožnili miliónom občanov otvorene vyznávať to či ono náboženstvo a vyjadrovať pre-

svedčenia, ktoré boli predtým dominantnou ideológiou odsudzované. V súlade s tým, došlo k citeľnému zvýšeniu záujmu významnej časti obyvateľstva o svetskú a duchovnú potrebu ich života, čo prispelo k rýchlemu rozvoju náboženských organizácií a premene Ukrajiny na multikonfesionálny štát.

Počas rokov ukrajinskej samostatnosti sa náboženská situácia v štáte, a to v rámci existujúceho procesu transformácie z ateistickej ideológie na európsky model slobody svedomia, vyznačovala stabilným rastom nábožensko-inštitucionálnej siete o 5-7 % každý rok. Pre slobodu vierovyznania je symptomatické, že táto vlastnosť sa prejavuje rastom predovšetkým kvantitatívnych ukazovateľov. Ak v roku 1991 bolo v náboženskom priestore Ukrajiny len 9 944 náboženských organizácií, tak v roku 1992 ich bolo už 12 962 (nárast o 30 %). Podľa toho v roku 1993 fungovalo 15 017 náboženských organizácií (nárast o 16 %). Vysoká miera nárastu bola zaznamenaná aj v roku 1995, kedy bol nárast o 13,5 % pri počte 16 984 náboženských organizácií. A hoci sa v budúcnosti takéto vysoké tempá rastu nepozorovali, dynamika rastu zostala stabilná: v roku 1996 – 18 111 organizácií (nárast o 6,8 %), v roku 1997 – 19 110 (nárast o 5,5 %), v roku 1998 – 20 408 (nárast o 6,8 %), 1999 – 21 843 (nárast o 7 %), 2000 – 23 543 (nárast o 7,8 %), 2001 – 25 405 (nárast o 7,9 %). K roku 2010 pôsobilo na Ukrajine 35 184 náboženských organizácií (nárast oproti roku 2000 bol 25,4 %), z toho bolo 33 733 náboženských spoločenstiev (Dokash, 2010, s. 184-185).

Sieť náboženských organizácií v ukrajinskom štáte je jednou z najpočetnejších na európskom kontinente, čo odráža významnú prítomnosť náboženského aparátu v spoločnosti a zbožnosť ľudí. Dôležité je aj to, že cirkev sa posunula na kvalitatívne vyššiu úroveň fungovania. Formovanie jej riadiacich štruktúr je takmer ukončené. O veriacich sa stará 350 duchovných centier a úradov, školenie cirkevného personálu sa uskutočňuje v 200 vzdelávacích inštitúciách, ktorých počet v porovnaní s rokom 1991 vzrástol 8-krát. Pozoruje sa obnova mníšskeho života, k roku 2010 fungovalo na Ukrajine 439 kláštorov. V oblasti charity a dobročinnosti pôsobilo 347 misií, čo je 10-krát viac v porovnaní s podobnými číslami v roku 1992 (Potulnitsky, 1993, s. 47).

Dynamika kvantitatívnych zmien v náboženskom prostredí v priebehu posledných dvoch desaťročí je odrazom niektorých premien v náboženskom živote krajiny: v chápaní denominácií ich miesta v spoločnosti definovaných cirkvami, postoj náboženských organizácií k štátu a spoločnosti, vo vzťahu k hodnotám dominujúcim v sekulárnej spoločnosti (politické, sociálne, národné, právne, duchovné).

Náboženstvo môže byť slobodné v plnom zmysle slova, keď sú na to vytvorené vhodné podmienky. Dnes majú cirkvi dostatočnú materiálnu základňu pre náboženskú prax a reprodukciu religiozity. Ak v roku 2000 náboženská sieť zahŕňala okolo 17 000 cirkevných stavieb, tak k roku 2010 ich bolo 22 787 (nárast o 74,6 %). V súlade s tým, dnes je zaopatrenie chrámov v sídlach na úrovni 67,5 %. Tento údaj dokazuje, že tempo rastu počtu náboženských komunít predstihuje tempo výstavby náboženských budov. Príležitosti pre religiozitu sa na Ukrajine postupne zlepšujú, keďže počet nedeľných škôl a katechistických centier sa v prvej dekáde nového storočia zvýšil o viac ako 60 %: v roku 2000 ich bolo 7 684 a v roku 2010 už 12 758 (Potulnitsky, 1993, s. 56).

Veľkou politickou chybou je pokus jednotlivých členov ukrajinskej politickej komunity o umelé rozkúskovanie Ukrajiny v oblastiach s prevažne náboženským vplyvom. Povedzme západ – Ukrajinská gréckokatolícka cirkev; východ a juh – Pravoslávna cirkev na Ukrajine, ktorá je v kánonickej jednote s Moskovským patriarchátom. Centrom je Ukrajinská pravoslávna cirkev Kyjevského patriarchátu. Hoci napríklad na západe Ukrajiny v skutočnosti vzniká takáto konfesionálna konfigurácia (vzhľadom na šírenie vplyvu pravoslávnych cirkví), územím prevládajúceho fungovania Ukrajinskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi je Halič, územie s takmer rovnomerným rozmiestnením farností Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Kyjevského a Moskovského patriarchátu – Volyň, oblasť takmer výlučného fungovania Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Moskovského patriarchátu – Zakarpatská oblasť (Akademichne relihiyeznavstvo, 2000, s. 472).

Od polovice 16. storočia, od čias reformácie, sa Ukrajina stala útočiskom rôznych protestantských prúdov. Duch slobody, ktorý dal protestantizmus vtedajšej spoločnosti a o ktorom písal Max Weber, inšpiruje tento kresťanský trend aj dnes. Medzi protestantmi

na Ukrajině sú najvplyvnejší evanjelickí baptistickí kresťania, letniční kresťania, adventisti siedmeho dňa a Jehovovi svedkovia. Celoukrajinská únia evanjelických baptistických kresťanských združení je teda od roku 2002 najväčšou v Európskej baptistickej aliancii. Dynamicky sa rozvíjajú aj ďalšie protestantské sféry. Špecifická váha protestantov vo všeobecnej štruktúre veriacich však nie je taká veľká. Priemerná protestantská komunita pozostáva z 50-60 ľudí a je výrazne nižšia ako pravoslávna a gréckokatolícka komunita (Relihiya v dukhovnomu zhytti ukrajin's'koho narodu, 1994, s. 48).

Rozvoj protestantizmu je do istej miery spojený s problémami pravoslavia. Niekedy dogmatizmus, prejavy pasivity zo strany pravoslávnej hierarchie, slabá finančná základňa niektorých spolkov, honba za prvenstvom v konfesionálnej oblasti viesť k činom, ktorým chýba konštruktivizmus a iniciatíva a niekedy im chýba logika či analýza činov samotných. Napríklad pravoslávni stále očakávajú, že štát zmieri komunity, postaví kostoly alebo odovzdá cirkvám rôzne budovy (areály polikliník, zdravotnícke a pôrodné centrá, materské školy) a napokon bude brániť práva iba pravoslávnej cirkvi. Práve tieto okolnosti, krízové javy v spoločnosti, ako aj vlastná silná finančná základňa pomáhajú protestantským a moderným cirkvám aktivizovať ich činnosť, prilákať do svojich radov mladých ľudí a inteligenciu. Tomu výrazne napomáha zjednodušenie a prispôbenie modernému spoločenskokultúrnemu kontextu liturgického obradu v určených kostoloch, značná flexibilita pastoračov, pokiaľ ide o spôsoby ich pôsobenia v spoločnosti. Silná materiálna základňa protestantských denominácií umožňuje vytvárať množstvo sociálnych programov, ktoré zapájajú veriacich do rôznych druhov aktivít (humanitných, charitatívnych, vydavateľských, priemyselných atď.). To priťahuje stále viac nových konvertitov do protestantských cirkví (Palinchak, 2013, s. 50).

Dnes na Ukrajině, aj keď nie príliš výrazne, sa dodržiava politika protekcionizmu vo vzťahu k určitým náboženstvám. Protekcionizmus má v niektorých prípadoch všeobecný štátny aj regionálny charakter. Medzitým by demokratický štát vo svojej činnosti nemal oddeľovať žiaduce a nežiaduce náboženstvá a „kanonické“ a „nekanonické“ cirkvi. Preto je nepochopi-

teľné spoločovať sa na mocenských miestach po roku 2010 s jednoznačne neukrajinskou cirkvou Moskovského patriarchátu, využívať služby úradníkov pri posväcovaní svojich oficiálnych sídiel iba veriacimi tejto cirkvi. V podmienkach mnohokonfesionálneho charakteru krajiny je nepochopiteľné, že niektorí vysokí štátni predstavitelia prejavujú na oficiálnej úrovni sympatie len jednej denominácii a cirkvi a jej zahraničnému najvyššiemu patriarchovi (Zdioruk, 2007, s. 65).

Medzi mnohými dôvodmi, ktoré stoja v tej či onej miere v ceste dnešnému medzináboženskému dialógu na Ukrajině, odborníci vyzdvihujú: politizáciu medzicirkevných vzťahov, prenesenie mnohých problémov medzikonfesionálnych vzťahov do politickej roviny, zapojenie politických strán s vlastnými prostriedkami a metódami obrany svojich pozícií, ktoré často nezodpovedajú tradičným sakrálnym prístupom, náboženskú mentalitu. Relatívne vysoký stupeň dôvera občanov v cirkvi a náboženské organizácie na pozadí ich katastrofálnej nedôvery vo všetky ostatné inštitúcie (vláda, politické strany, súdy, verejná správa, masmédiá atď.) vyvoláva mimoriadnu pozornosť politikov a politických technologov k náboženským združeniam, keďže napojenie ktorejkoľvek strany, politickej skupiny na spoločensky vysoko hodnotenú cirkevnú inštitúciu môže prispieť (aj keď nepriamo) k zvýšeniu spoločenskej váhy, obľúbenosti a samotné politické strany či bloky, ktoré sa len tak mimochodom môžu pochváliť dobrými skutkami v prospech štátu a spoločnosti. Preto za takýchto podmienok, a to napriek kritike, z roka na rok pretrvávajú pokusy využívať náboženské organizácie na stranícko-politické účely.

Dochádza k nesprávnemu politickému zásahu štátu, vrátane zahraničných faktorov v náboženských a cirkevných procesoch na Ukrajině, čo často vedie k zvýšenému medzikonfesionálnemu napätiu, vyhýbaniu sa jednotlivých aktérov rokovaniám o procesoch týkajúcich sa normalizácie náboženskej situácie, deklarácie individuálneho priznania ich neústupčivosti, odmietania dialógu o problematických otázkach. Preto je potrebné napriek deklarativným vyhláseniam poukázať na neochotu časti cirkví a náboženských organizácií moderného formátu ku konštruktívnemu dialógu, ktorý zahŕňa vzájomný súlad, túžbu porozumieť argumen-

tom oponentov, úprimnú toleranciu atď. (Palinchak, 2014, s. 310).

Sledujú sa periodické pokusy jednotlivých cirkví odvolávať sa na úrady v sporoch s náboženskými odporcami. V takýchto pokusoch možno vidieť kalkulu so zapojením štátnych štruktúr do vnútrocirkevných sporov či konfliktov. Často je takéto odvolanie motivované „osobitnými zásluhami“ tejto cirkvi pred štátom, ľudom, ktoré majú túto cirkev povyšovať nad ostatné a ktoré vraj ospravedlňujú jej právo na osobitné zaobchádzanie štátnych štruktúr. Toto bremeno bráni normalizácii vzťahov a ostáva v pozícii vzájomnej nedôvery, predsudkov, podozrení, obvinení, ktoré často majú historické korene.

Počas mnohých storočí svetových a národných ukrajinských dejín podstata prepojenia politiky (politické vzťahy, politické organizácie) a cirkvi zostala prakticky nezmenená. Bez ohľadu na to, aké vznešené ciele boli použité na vysvetlenie alebo ospravedlnenie konania alebo vyhlásení účastníkov týchto vzťahov, v praxi išlo väčšinou o využitie inej inštitúcie na riešenie vlastných problémov alebo vytváranie na to vhodných podmienok. Dejiny Ukrajiny nepoznajú toľko príkladov nezávislých, od iného postavenia spomínaných verejných inštitúcií, sú vzájomne závislé a potrebujú interakciu. Je všeobecne známe, že štruktúra modernej ukrajinskej politiky pozostáva z: politickej organizácie, ktorá zahŕňa legislatívu, výkonné a súdne orgány, politické strany a bloky, nižšie spoločensko-politické inštitúty, organizácie a hnutia, politické vzťahy a politické vedomie. Slabosť politických strán, ktorá je spôsobená ich mnohorakosťou, extrémne obmedzeným sociálnym základom väčšiny z nich, nepresvedčivými, často špekulatívnymi politickými programami a heslami, spravidla nedostatkom reálnych mechanizmov a pák na realizáciu deklarovaných programov a projektov, chybné prístupy k samotnej výstavbe strán „zhora“, teda umelo, pre nedostatok skúseností s konaním podľa pravidiel právneho štátu a zároveň chorobnú túžbu dosiahnuť politický úspech rýchlo a bez väčšej námahy (Klymov, 2009, s. 69). Za takýchto podmienok, napriek tomu že súčasná legislatíva Ukrajiny jasne vylučuje cirkev a náboženské organizácie z politickej činnosti v mnohých otázkach, existuje mnoho pokusov predstaviteľov oboch strán konať v rozpore so súčasnými legislatívnymi nor-

mami, ktoré počítajú s takzvanou neúčastou náboženských organizácií na činnosti politických strán, neposkytovaníu finančnej podpory stranám, nevedeníu kampane, neprípustnosti financovania volebných kampaní a pod. Navyše, podľa stanov všetkých náboženských organizácií je takáto činnosť nezákonná. Kľúčovým faktorom pre nastolenie vzťahu „cirkev – politický systém“, „cirkev – politický život“, „cirkev – politické strany“, „náboženstvo – politika“ atď., je nepochybne ich prítomnosť v súčasnej legislatíve Ukrajiny a takzvaná miera implementácie v praxi, princíp odluky cirkvi od štátu, od ktorého sa odvíja väčšina vyššie uvedených vzťahov. Vzhľadom na to treba konštatovať, že národný zákonodarca celkom dôsledne a jednoznačne stanovil princíp odluky cirkvi od takých politických štruktúr, akými sú štát a politické strany. Podobná postupnosť je badateľná najmä pri porovnaní ukrajinskej legislatívy o slobode svedomia a náboženských organizácií s legislatívnymi aktmi viacerých iných krajín. V poslednom čase je však čoraz naliehavejšia otázka limitov prejaviť vlastnú voľnosť v daných sférach. Táto problematika je obzvlášť aktuálna v kontexte moderných cirkevných a politických vzťahov (Sahan, 2013, s. 69).

Klymov ako jeden z prvých vyzdvihol množstvo faktorov politizácie cirkvi a zvýšenej pozornosti politických síl cirkvám, ktorá bola domácim právom postavená mimo politickú činnosť (Klymov, 2009, s. 72). Po prvé, cirkev (náboženské organizácie) sú väčšinou početné, rozvetvené, štruktúrované od centra po perifériu, právne legalizované systémy, ktoré zahŕňajú náboženské spoločenstvá, správy, centrá, kláštory, náboženské bratstvá, misijné spoločnosti, duchovne vzdelávacie inštitúcie. Spravidla ide o systémy s autoritatívno-administratívnym (t. j. nedemokratickým) riadiacim mechanizmom zhora nadol, vysokou úrovňou výkonnej disciplíny, procesmi a metódami ovplyvňovania (verejnými aj neverejnými) overenými stáročiami, ktoré sú celkom lákavé na použitie ako hotové štruktúry pri realizácii politických ideí, formovaní určitých politicky orientovaných pozícií, politického správania sa vo vzťahu k mase veriacich.

Po druhé, cirkev (náboženské organizácie), keďže sú obmedzené vo svojej účasti na politickom živote spoločnosti ako špecifické neštátne inštitucionalizované štruktúry, zostávajú

organizáciou veriacich občanov, ktorí na rozdiel od cirkví majú právo na akúkoľvek politickú činnosť, právo na politické presvedčenie a podobne. Odtiaľ pochádzajú pokusy niektorých politických síl v rozpore so zákonom prostredníctvom veriacich, ich združení, duchovných, jednotlivých hierarchov politizovať postoje cirkví (náboženských organizácií) v určitých otázkach. Logika takýchto plánov je jednoduchá: politické strany a hnutia si ako účastníci legislatívnych či štátotvorných procesov dobre uvedomujú záujem cirkví (náboženských organizácií) prijímať tie isté návrhy zákonov či rozhodnutí na štátnej úrovni, ktoré priamo či nepriamo korešpondujú s ich korporátnymi záujmami a pri odmietaní iných takzvaných „nežiaducich“ návrhov alebo všeobecne škodlivých alebo nepriateľských návrhov voči nim. Takýto záujem cirkevných inštitúcií o strany, ktoré by mohli na štátnej, najmä parlamentnej úrovni lobiť za určité nábožensko-cirkevné akoby nábožensko-územné záujmy a „torpédovať“ záujmy iných, vedie k opačnému procesu, ďaleko od nezištných aspirácií politických štruktúr neoficiálne využívať cirkvi (náboženské organizácie) na čisto politické účely, rátajúc s vďačným pochopením tých druhých (Palinchak, 2014, s. 315-316).

Po tretie, cirkvi (náboženské organizácie) ako nositelia konkrétnych vierovyznaní, svetonázorov, národných ideí, hodnôt, tradícií, náboženských a morálnych zásad, výkladov národných a cirkevných dejín a pod., sú pre značnú časť veriacich občanov smerodajné, v mnohých prípadoch, napríklad stať sa objektom duchovnej solidarity niektorých politických strán, hnutí alebo skupín a odmietnutia iných. Túžba účastníkov politického procesu využiť alebo posilniť svoje politické postavenie náboženskými a cirkevnými argumentmi, postavenie solidárnych cirkví, z nich robí objekty politickej činnosti. Z týchto dôvodov sa politické strany a hnutia s nábožensky orientovaným programom objavujú nielen v zahraničí, ale aj na Ukrajine, čoraz častejšie sú pokusy o politizáciu a zoštátnenie náboženstva a jeho inštitúcií.

Po štvrté, existujú a v budúcnosti sa môžu objaviť nové cirkevné a medzicirkevné problémy, ktoré napriek svojej vnútropodnikovej podstate ovplyvňujú záujmy štátu, jeho politickú a medzinárodnú stabilitu, imidž v medzinárodných vzťahoch atď. V súvislosti s na-

liehavosťou riešenia takýchto problémov sa cirkvi (náboženské organizácie) stávajú objektom priameho nátlaku zo strany predstaviteľov štátu, politických strán a skupín s cieľom prinútiť cirkevné inštitúcie prijať to či ono politicky orientované, sekulárne účelné a nepodložené rozhodnutie, hoci môže byť v rozpore s postojmi a náboženskou mystickou logikou cirkevných inštitúcií.

Po piate, keď cirkvi (náboženské organizácie) v posledných rokoch získali štatút inštitúcií, ktorým dôveruje viac občanov ako ktorejkoľvek vláde, strane, verejnému orgánu alebo organizácii, stali sa predmetom osobitnej pozornosti v politickom živote vzhľadom na skutočnosť, že príslušnosť ktorejkoľvek strany, politickej skupiny k takejto inštitúcii s autoritou môže prispieť (hoci neúmerne) k zvýšeniu ratingu takýchto politických štruktúr.

Po šieste, cirkvi (náboženské organizácie) sa otvorene alebo skryto stávajú účastníkmi implementácie zo strany štátu, stranami politiky „národnej bezpečnosti“ (obzvlášť badateľné počas prezidentovania Juščenka) a sféry „náboženských a cirkevných“ v kombinácii so sférou strategických záujmov štátu, vládnucej strany či vládnucich strán. Z tohto dôvodu sa cirkvi (náboženské organizácie) stávajú objektmi a nástrojmi na uskutočňovanie určitej politiky v humanitárnej sfére, „klasifikovanej prítomnosťou alebo neprítomnosťou riadiaceho orgánu v zahraničí, stupňom regionalizácie, postojom k národnej ideii“ alebo „problému bilingvizmu“ podľa toho, či sú prostriedkom národnej konsolidácie alebo prostriedkom na realizáciu separatistických nálad a pod.

Po siedme, medzinárodná autorita mnohých domácich cirkví (náboženských organizácií) z nich robí pomerne žiaduci objekt kontaktu pre mnohých domácich politických aktérov za účelom priameho alebo nepriameho použitia medzinárodných náboženských a cirkevných väzieb na vytváranie, respektíve posilnenie želaného imidžu strán, politických platforiem pre nadväzovanie medzinárodných kontaktov a pod.

Po ôsme, cirkvi (náboženské organizácie), ktoré majú v mnohých aspektoch svojej činnosti štatút štátnych štruktúr sú v reálnom živote mimo sféry štátnej kontroly, z čoho vyplýva túžba určitých politických skupín, najmä tých, ktoré nie sú zaťažené normami politickej kultúry, vidieť cirkvi (náboženskú organizáciu)

ako objekt na realizáciu nepublikovaných politických plánov, realizáciu akcií, ktoré možno interpretovať z hľadiska ich spoločných záujmov a cieľov (Klymov, 2009, s.6-8).

Cirkev na Ukrajine je pre množstvo svojich objektívnych charakteristík a v dôsledku osobitostí vnútropolitického procesu počiatočným štádiom formovania politickej kultúry. V ukrajinskej spoločnosti môže byť a je predmetom politického vplyvu strán, hnutí, mnohých politikov a štátnych funkcionárov v pomerne širokom spektre smerov – od nezákonných pokusov o politizáciu cirkevných inštitúcií na politicky prospešné účely (vrátane kritiky politikov niektorých cirkví a ich hierarchov pre „politickú krátkozrakosť“) k využívaniu možností cirkví (náboženských organizácií) ovplyvňovať veriacich počas volebných kampaní.

Záver

Systém vzťahov medzi štátom a náboženskými organizáciami, ktorý sa na Ukrajine vyvinul, zodpovedá demokratickým princípom, je založený na základných medzinárodných dohodách o ľudských právach a slobode náboženského vyznania a národnej legislatíve, ktorá je schopná zabezpečiť ďalší dynamický rozvoj náboženského života. Ukrajinský štát chápe význam náboženskej sféry a úroveň jej regulácie pre verejný a politický život a pre budovanie demokratickej spoločnosti. Toto chápanie je implementované v prijatých zákonoch a iných právnych aktoch, ktoré tak či onak načrtávajú práva občanov v kontexte ich postoja k náboženstvu a upravujú činnosť náboženských organizácií.

Vzťahy medzi štátom a cirkvou pokrývajú pomerne široké a zložité spektrum vzťahov, ktoré vznikajú v procese fungovania medzi štátom a cirkvou. Nastolenie nových politických, právnych, sociálnych a duchovných skutočností na nezávislej Ukrajine, prekonanie predtým právne zakotvených „iba správnych“ socialistických, ateistických hodnôt a smerníc umožnilo v prvom rade vytvoriť politické a právne podmienky pre úplné uplatňovanie slobody svedomia, najmä náboženskej slobody, ktorá poskytla možnosti náboženským inštitúciám a cirkvi zaujať ich právoplatné miesto v ukrajinskej spoločnosti. Takisto to prispelo k formovaniu náboženského pluralizmu a polykonfesionizmu štátu a viedlo k politickým zme-

nám v náboženskej sfére, a to kvantitatívne aj kvalitatívne (Ukrajina má jednu z najvyšších úrovní religiozity v Európe s tendenciou k jej rastu). Ďalej bolo umožnené určiť a zhodnotiť skutočné miesto cirkvi v národnej spoločnosti ako najpočetnejšej, historicky etablovanej neštátnej štruktúry, ktorá napriek svojmu konzervativizmu prežila v dejinách mnohé cudzie štátne systémy, vlády a ideológie. Jeho vplyv na modernú spoločnosť je po značné časové obdobie stále vysoký.

Medzinárodné zmluvy, ktoré sú v určitom zmysle vyjadrením ľudskej skúsenosti, deklarujú právo na slobodu myslenia, svedomia, náboženského vyznania alebo viery ako jedno z najzákladnejších práv každého človeka. Ukrajina, uznávajúc princípy a normy medzinárodného práva, ich považuje za súčasť svojho právneho systému (článok 9 Ústavy Ukrajiny). Praktická implementácia legislatívnych noriem zároveň nie vždy zodpovedá normám vysokého politického a právneho vedomia. Niekedy dochádza k nedorozumeniu, inokedy k ignorovaniu a porušovaniu príslušných legislatívnych noriem tak zo strany úradov, ako aj zo strany niektorých konfesii a náboženských osobností. Bohužiaľ, takéto skutočnosti zostávajú mimo pozornosti orgánov činných v trestnom konaní.

V dôsledku dlhoročného odporu voči totalitným režimom vyšla z toho cirkev extrémne oslabená, vytlačená zo svojich imanentných sfér pôsobnosti. Akúsi „teológiu posttotalitarizmu“ jednoducho nie je schopná v krátkom čase rozvinúť a zrealizovať, preto nutne potrebuje komplexnú pomoc štátu a spoločnosti. Tí druhí zase naliehavo potrebujú pomoc cirkvi, ktorá – ako talizman národných tradícií, spirituality a morálky – môže zohrať dôležitú úlohu pri prekonávaní závažných sociálnych patológií postkomunistických spoločností, najmä ukrajinskej spoločnosti.

Veľké množstvo problémov, ktoré sa predtým do určitej miery „odstránili“ tlakom režimov, sa po ich páde dramaticky aktualizovali a viedli k celej sérii akútnych cirkevných konfliktov. Vnútrocirkevné napätie je v mnohých prípadoch viac či menej adekvátnym odrazom politického a sociokultúrneho napätia a heterogenity, ktoré existujú v postkomunistických spoločnostiach a sú dôsledkom historických a politických črt ich vývoja. Zároveň, na rozdiel od stabilných spoločností, „transformačný“ stav

takýchto spoločností, najmä ukrajinskej spoločnosti, vyvoláva „domino efekt“, keď samotný problém znamená objavenie sa a zhoršenie druhého, tretieho problému atď., čo si vyžaduje komplexné riešenie.

V súčasnej fáze je náboženská a politická situácia na Ukrajine charakterizovaná výraznou politizáciou cirkvi a náboženských organizácií na jednej strane a určitou sakralizáciou politiky na strane druhej. Mnohé politické strany a bloky používajú náboženskú rétoriku a náboženské heslá. Pre modernú situáciu je charakteristická kombinácia politiky a náboženstva. Najakútnejšie problémy vznikajú vtedy, keď sa úrady snažia využiť náboženstvo pre svoje účely alebo keď sa cirkvi uchýľujú k zneužívaniu štátu, aby dosiahli svoje ciele, porušovali práva a náboženské slobody veriacich. Týka sa to najmä tých cirkví, ktoré sa v tom či onom regióne cítia byť náboženskou väčšinou a nechcú počítať s menejpočetnými náboženskými hnutiami. Na Ukrajine sa v tejto súvislosti dnes pozorujeme viacero trendov. Vynikali najmä cirkvi, ktoré si v krajine nárokovali „osobitné postavenie“, najmä Ukrajinská pravoslávna cirkev Moskovského patriarchátu a Ukrajinská pravoslávna cirkev Kyjevského patriarchátu. Ukrajinská gréckokatolícka cirkev sa snaží hrať rolu náboženskej dominanty na západnej Ukrajine. Prehlbovanie týchto trendov môže viesť k výraznej komplikácii náboženskej existencie iných, menej početných náboženských smerov v regiónoch, v ktorých dominujú menované cirkvi. Treba poznamenať, že súčasnú náboženskú a politickú situáciu na Ukrajine charakterizuje značné napätie. Do konfliktov je zapojených mnoho strán, ktoré spravidla zaujímajú nekompromisné stanovisko (každý má nároky voči každému). Táto situácia je rovnako nestabilná ako dynamická. Hlavným zdrojom konfliktov zostáva medziortodoxná schizma. Existencia troch hlavných cirkví rovnakej viery na Ukrajine je dočasným a anomálnym javom. Ale odráža len určité historické, spoločensko-politické a geopolitické reálie Ukrajiny, postoj verejnosti k problémom ukrajinskej štátnosti, národnej ideí, k Rusku, moskovským a konštantínopolským patriarchom. Zjednotenie pravoslávia a vznik jedinej ukrajinskej miestnej pravoslávnej cirkvi – národnej cirkvi kyjevského koreňa – je však v blízkej budúcnosti zrejme

nevyhnutný. Súčasnú ukrajinskú elitu dúfajú, že takáto cirkev by sa stala jedným z hlavných základov štátnosti ukrajinského ľudu, mocným faktorom slobodného rozvoja ukrajinskej spoločnosti a jej skutočnou hodnotovou integráciou do zjednotenej Európy. Súčasná nevyslovená podpora ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Moskovskej jurisdikcie zo strany niektorých štátnych inštitúcií rôznych úrovní podnecuje politické rozdelenie, a tým podľa týchto elít poškodzuje proces suverenity Ukrajiny a predstavuje hrozbu pre národnú bezpečnosť Ukrajiny.

Literatúra

- Dokash, V. (2010). Svoboda buttya relihiyi yak forma realizatsiyi demokratiyi. *Relihiyna svoboda: Svoboda relihiyi i demokratiya: Stari i novi vyklyky: Naukovyy shchorichnyk*, 15, 182-189.
- Klymov, V. (2009). *Relihiynist' v ukrayins'komu suspil'stoi periodu nezalezhnosti: Vybrani statii*. Instytut filosofiyi.
- Kolodny, A. (Ed.). (2000). *Akademichne relihiyeznavstvo: Pidruchnyk*. Svit Znan'.
- Kruti, O. (2015). *Publichnyy dialoh v systemi politychnoyi kul'tury demokratychnoho suspil'stoa*. Vyd-vo ADNDU.
- Palinchak, M. (2013). Katolyts'kyi fundamentalizm v suchasniy Pol'shchi: Politychnyy aspekt. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy: Kyiv's'kyi politekhnichnyy instytut*, 1, 48-54.
- Palinchak, M. (2014). *Derzhava i tserkva u postsotsialistychnykh suspil'stoakh (na prykladi krayin Tsentral'noyi Yevropy ta Ukrainy)*. Polihraftsentr "Lira".
- Potul'nyts'kyi, V. (1993). *Teoriya ukrayins'koyi politolohiyi: Kurs lektsiy*. Lybid'.
- Relihiya v dukhovnomu zhytti ukrayins'koho narodu: Zbirnyk statey*. (1994). Lybid'.
- Sahan, O. (2013). Derzhavno-konfesiyni vidnosyny u yikh praktychnomu vyvavi v Ukraini. *Ukrayins'ke relihiyeznavstvo*, 65, 62-74.
- Zdioryk, S. (2005). *Suspil'no-relihiyni vidnosyny: Vykyky Ukraini XXI stolittya*. Znannya Ukrainy.
- Zdioryk, S. (2007). *Etnokonfesiyna sytuatsiya v Ukraini ta mizhtserkovni konflikty*. NISD.

MARE LIBERUM VS. MARE CLAUSUM: FREEDOM OF NAVIGATION IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN UNION RESTRICTIVE MEASURES

IVAN DIHANOV

College of International Business ISM Slovakia in Prešov
Tsvetnitsa 6, 1324 Sofia
Bulgaria
E-mail: dykahnov39@gmail.com

Abstract:

This article examines the concept of freedom of navigation and its role in contemporary maritime relations. The period from 2020 to 2025 has been marked by many challenges associated with the necessity to restrict communication between states for several reasons, from epidemiological to humanitarian. The ongoing tension in international relations implies that the increase in the number of armed conflicts may threaten the further implementation of freedom of navigation. At the same time, it may already be stated with confidence that the existing measures taken in connection with the invasion of Ukraine, as well as other conflicts, call into question the real implementation of freedom of navigation.

Keywords:

Freedom of navigation, international relations, law of the sea, restrictive measures, the European Union.

Introduction

The relations formed within the framework of the international maritime law are complex and multidimensional, while this branch of law itself was formed for a considerable amount of

time. A full-fledged legal system of maritime zones delimitation, as well as the procedure for their use, with establishment of rights and obligations of coastal states were formed as an act of international law only at the end of the XX century, when the United Nations Convention of the Law of the Sea (UNCLOS) was adopted. At the same time, the science of international law itself was formed much earlier, and attempts to create appropriate institutions, as well as to comprehend the role and belonging of maritime zones were made as early as in the XVI-XVII centuries.

Already from that moment, largely due to the activities of the Dutch philosopher Hugo Grotius, the concept of “free sea” – *mare liberum* – emerged. After that, the freedom of navigation as a principle was considered as an integral part of relations in marine traffic and navigation, while the World Ocean was perceived as *sui generis* condominium, the rights to which could not be claimed by separate states.

At the same time, history knows many examples when, in order to maintain public or state security, certain principles of international law, as well as the rights granted in accordance with these principles, were subject to restrictions. Despite this, the principle of freedom of navigation, as well as some subsidiary legal

institutions, such as, for example, the right of innocent passage, are subject to such restrictions only in emergency situations - for example, during the active phase of military operations in a water area that directly serves as a place of clashes between the belligerents.

However, the international escalation associated with the invasion of Ukraine, as well as a number of conflicts in the Middle East, prompted states to take certain measures that restrict freedom of navigation in its usual sense. Thus, the European Union and the United States have adopted a ban on entry into their ports for ships that are in one way or another affiliated with the Russian Federation, and have also adopted a number of other measures that significantly limit the possibility of free navigation by such ships. The peculiarity of these measures is that they can only be called "economic" (in the sense of EU legislation in the field of restrictive measures) with a high degree of conventionality. In turn, this peculiarity gives rise to a discussion regarding the justification for the use of such measures, as well as whether such measures contribute to the emergence of *mare clausum* to replace *mare liberum*.

Historical and political context of freedom of navigation emergence

The formation and understanding of freedom of navigation as a principle of international law began in the XVII century, and this process is inextricably linked with the name of the Dutch philosopher and lawyer Hugo Grotius. It should be noted that the period from the second half of the XVI to the beginning of the XVII century was characterized by significant changes in the social and political life of Europe. In 1566, the Dutch Revolution began, which received an alternative name in historiography - the Eighty Years' War. This conflict, which ended in 1648, involved not only the seventeen provinces of the Netherlands and the Spanish Empire, which sought to get rid of Spanish rule, but also many major European powers of the time - France, England, the Ottoman Empire, Portugal. Moreover, this process was part of such an existential phenomenon for international relations and the history of Europe as the Thirty Years' War. Almost all the states of the continent participated in a se-

ries of conflicts that make up the Thirty Years' War. The Treaty of Münster, which marked the end of the Dutch Revolution, together with the Treaty of Osnabrück, constitute the Peace of Westphalia. It was these agreements, which ended the main conflicts of the Thirty Years' War, that formed the basis of the Westphalian system of international relations. A number of principles of this system, including the principle of the balance of power, the inviolability of borders, and the recognition of national sovereignty, are still in force in international law today, having been enshrined in Article 2 of the UN Charter.

Hugo Grotius, being a contemporary of the events discussed above, was engaged in research in the field of international law, however, due to circumstances, he gave priority to international humanitarian law - he attempted to understand war as a legal and political phenomenon, put forward the concepts of just and unjust wars. Nevertheless, Grotius simultaneously practiced as a lawyer, and it was this circumstance that brought him closer to the problems of international maritime law.

Thus, in 1603, the Dutch Revolution was in its first phase, i.e. before the Twelve Years' Truce. Portugal, being an ally of Spain, was at war with the Netherlands, and Admiral Jacob van Heemskerck, captain of the Dutch East India Company, captured a Portuguese ship carrying Chinese porcelain in battle. The porcelain was brought to Amsterdam and sold for a significant sum of money - 3.5 million guilders (Wilson, 2009, p. 254). However, from a legal point of view, the situation was complicated by the fact that van Heemskerck was not authorized to attack the vessel and capture the cargo by either the Company's leadership or the Provincial government. The situation caused a split among both the Company's shareholders and society: some believed that the use of force was entirely justified, firstly, based on the state of war, and secondly, guided by the significant profit that had been made as a result of the capture of the Portuguese vessel. At the same time, many influential representatives of Dutch society, mainly Mennonites and members of other pacifist Protestant denominations, considered such actions not only illegal, but also immoral. Despite the fact that there were more supporters of the first approach, the situation risked turning into a major conflict, as a result

of which representatives of the Dutch East India Company turned to Hugo Grotius. At that time, he already enjoyed a reputation as a highly qualified lawyer, and this is why the Company counted on him to be able to justify the legality of the cargo's seizure.

It is important to realize that despite the fact of extreme abuses by the Spanish crown, expressed in particular in monstrous scale executions, the struggle against Protestantism by means of the Spanish Inquisition, reprisals against key figures of Dutch society, in international law and even in the philosophical thought of that time there was no concept of a war of national liberation, a struggle of peoples for self-determination. As a result, in the eyes of the European public, the Geuzen who rebelled in the Netherlands were only rebels who planned to split Spain and take away its legitimate territories (Ittersum, 2003, p. 516). To top it all off, the above-described capture of the Portuguese ship took place in the Strait of Malacca, i.e. in close proximity to the Portuguese colony of Malacca. Given these facts, Grotius faced an extremely difficult task, since in order to legitimize the seizure of the ship it was necessary to question and challenge the fundamental postulates of international law of that time.

The result of Grotius's efforts was the fundamental treatise *De Indis* ("On the Indies"). Beyond any expectations of its "customer", the Dutch East India Company, this treatise was focused not on the narrow goal of legitimizing privateering as such, but represented a much broader act of apology, in which such "sea hunting" was presented as a legal strategy for the struggle between the two hegemony – Spain and the Netherlands (Ibid, p. 524). The treatise "On the Indies" was not published during Grotius's lifetime – work on it was completed in 1605 and, probably, by this time the issue of legitimizing the actions of the Dutch East India Company was not so urgent. At the same time, in 1609, Chapter XII of the treatise was published as a pamphlet. It was called *Mare Liberum* (the Free Sea) and was dedicated to the fundamental philosophical concept of the treatise – the principle of the free sea.

The first argument that Grotius used to justify the attack on the Portuguese vessel concerned the issues of fairness of the hostilities conduct – as discussed earlier, according to

Grotius, the ship was plundered by the Netherlands lawfully and fairly, since Portugal had previously carried out similar acts against Dutch ships, and in fact, the Dutch response was intended to stop such attempts. In turn, the second argument was intended to answer the main thesis of Portugal in this dispute. Thus, the Portuguese pointed out that the attack took place in the Strait of Malacca. This water area was adjacent to Malacca (the Malay Peninsula), which was a Portuguese colony. As a result, Portugal considered this water area as its own, and disputed not only the right of the Dutch ships to attack, but also the right to conduct trade in this area without the knowledge of Portugal as such.

In turn, in *Mare Liberum* Grotius substantiates the opposite point of view. At the beginning of the pamphlet, he develops the ideas expressed by Francisco de Vitoria and other representatives of the Salamanca School and concerning the right to communication and human society – *jus communicationis et societatis humanae*. Thus, Grotius notes that the ocean was given by God to all the peoples of the world, and even the earliest provisions of the law of peoples, *jus gentium*, enshrined in numerous digests and institutions, supported this point of view. In this regard, the ocean can be used by all the peoples of the world without any restrictions and cannot belong to a specific state, since such a distribution of water areas would make trade and other interactions between societies impossible. Therefore, Grotius considers the World Ocean as a kind of "condominium", the rights to which are equally held by all countries of the world. At the same time, the philosopher does not deny that the coastal state has the right to the waters adjacent to its territory, but points out that the width of these waters must be limited to reasonable limits and correspond to the ability of the coastal state to exercise effective control over it (Grotius, 2004, p. 13).

The concept put forward in The Free Sea was extremely useful for the Netherlands. At the beginning of the 17th century, the Netherlands entered into an active struggle for colonies, and considering the World Ocean as a common space allowed free movement between different continents, subjugating certain territories through the institutions of "soft power" – missionary activity, trade, etc. At the

same time, the emerging colonial empire had many rivals: in addition to the traditional enemy in the person of Spain, England also had certain interests that conflicted with the interests of the Netherlands. The confrontation took place not only in the military (there were three Anglo-Dutch wars in the XVII century), but also in the philosophical field. Thus, in 1635, the English lawyer and politician John Selden presented the treatise "The Closed Sea" (*Mare Clausum*). Drawing on the same doctrines and concepts as Grotius, namely the law of nations and natural law, he argued that the sea could not be considered the common property of mankind, since it essentially had the same legal characteristics as land. In other words, part of the oceans could also belong to a state, a company or an individual. In turn, the sea could only be "free" if the vessel passing through it did not threaten the national interests of the state in question, and if its passage was agreed upon with that state (Chisholm, 1911, p. 600). Such rhetoric was dictated, as in the case of Grotius's work, by material considerations – at the time of writing, England owned virtually the entire northern part of the Atlantic Ocean. In this regard, it was important for the English crown not only to hold on to these waters, but also to provide a justification for owning them.

However, it was Grotius's concept that ultimately prevailed. The main source of international maritime law, namely the UNCLOS, established such concepts as the high seas – the maritime space located beyond the territorial waters and other maritime spaces of states (UNCLOS, Art. 87), and the international seabed area – the part of the seabed beyond national shelves, i.e. under the high seas (Ibid, Art. 133). It was stated that these spaces constitute the common heritage of mankind, and no state can claim sovereignty and sovereign rights with respect to these zones or their resources.

In addition, the Convention introduces the concept of innocent passage. It is understood as the continuous and rapid crossing of the territorial sea of another state by a foreign vessel. At the same time, the vessel has no right to carry out any activity in the territorial sea and must use it exclusively for the purpose of movement (Ibid, Art. 19). The coastal state has the right to take measures to ensure the safety of innocent passage and even restrict it in the

event of threats to security, but does not have the right to completely prohibit it or introduce a permit procedure for its implementation.

Thus, at the beginning of the XXI century, freedom of navigation has transformed from a custom into a codified norm of international law, to which most states of the world are subject. The delimitation of maritime spaces, the principle of freedom of navigation, the right of innocent passage and the established width of the territorial sea of 12 nautical miles have become commonplace, a rule that enjoys authority in international relations.

Restrictive measures of the European Union concerning the exercise of freedom of navigation

As already noted, relations in the sphere of international navigation are characterized by a high degree of interdependence of the subjects. Before the development of a unified legal framework in this sphere, namely the UNCLOS, the rules for determining maritime spaces, as well as the procedure for passage through these spaces, were often established by states independently. Such an arbitrary approach led to the violation of the rights of other states to access the maritime spaces and resources of the World Ocean. The system of maritime spaces provided for in the Convention contributed significantly to the solution of this problem.

Thus, one of the most fundamental rights that a vessel of any state has is the right of innocent passage through the territorial sea of another state. Innocent passage can be carried out for two purposes

- 1) rapid non-stop crossing of the territorial sea,
- 2) entry into or exit from a port.

At the same time, a coastal state can restrict innocent passage. Such a restriction must be justified by security considerations.

Thus, the UNCLOS left certain authorities to coastal states in terms of restricting the right of innocent passage. However, any such restriction must be based on specific threats to the security of the coastal state and must be applied without any kind of discrimination. In other words, this right is not absolute, but any restrictions must be based on objective circumstances.

The tense political situation that has developed in recent decades has contributed to the reduction of opportunities for the exercise of freedoms that are an integral part of maritime law, in particular the right of innocent passage. Often this is a direct consequence of a conflict, as a result of which the use of certain waters becomes unsafe. At the same time, some restrictions arise as a result of the above-mentioned clause in the UNCLOS, which allows coastal states to independently limit the right of innocent passage due to the presence of a security threat. Each of these situations poses a direct threat to the fundamental principle of the maritime law – the freedom of navigation, and also contributes to the destabilization of international relations in the field of navigation. In connection with the significance of the consequences of such restrictions, the restrictive measures taken by the European Union against the Russian Federation are of particular interest.

The EU-RF foreign policy relations have been deteriorating significantly since March 2014. On 31 July 2014, the EU Council adopted Regulation No. 833/2014. The act was adopted in accordance with Article 215 of the Treaty on the Functioning of the EU (TFEU), which provides for the possibility of introducing restrictive measures against natural or legal persons, groups, non-state entities, as well as the suspension or reduction of economic and financial relations with third countries (TFEU, 2012, Art. 215).

In its original version, the Regulation provided for targeted restrictions, mainly related to the provision of dual-use goods or technologies to individuals, legal entities, organizations and state authorities of the Russian Federation. However, in February 2022, the situation changed significantly: the EU began to supplement Regulation No. 833/2014 with new restrictive measures. Initially, the EU maintained a targeted approach, but with the escalation of the conflict in Ukraine, the EU began to introduce restrictions affecting certain sectors of the Russian economy.

As part of the fifth package of restrictions, Article 3ea was added to Regulation No. 833/2014. This article provided for a ban on access to ports in the EU for any vessel registered in the Russian register of ships and flying the flag of the Russian Federation. At the same

time, this restriction also applied to vessels that changed their flag to the flag of any other state after 24 February 2022.

First of all, it should be noted that initially Regulation No. 833/2014, as well as the EU sanctions policy, had a clear economic nature. Thus, the explanations of the European Commission directly indicated that the main goal of the sanctions restrictions was to weaken the Russian economy, since this measure would result in Russia's inability to finance military operations (Consolidated FAQs, 2022, p. 7).

At the same time, it seems that the measure that provides for a ban on access to ports for ships that fly a certain flag is not economic in nature. This fact significantly distinguishes this measure from other restrictive measures that the EU has taken against Russia. In addition, its unclear focus raises many doubts about its actual effectiveness. For example, Regulation No. 833/2014 contains many other measures that were directed against the Russian fleet – in particular, European companies were prohibited from supplying spare parts, servicing or bunkering ships under the Russian flag. This measure is objectively economic, unlike the usual ban on entry into ports.

In addition, identifying a vessel under the Russian flag with the Russian Federation as such raises significant doubts. It is no secret that ship owners from various countries of the world can use the flag of any other state at their own discretion. As a rule, this is done to optimize port and other fees or simplify work in the region. A vessel with the Russian flag may belong to a ship owner from any other state, while the crew of this vessel may be citizens of a third state. Based on this, the idea of determining the affiliation of a vessel by its flag does not seem rational.

It should also be noted that the Regulation in question lacks specifics regarding what exactly should be classified as vessels. First of all, attention should be paid to the definition of a vessel, as set out in paragraph 3 of Article 3ea of the Regulation. Thus, a vessel in the context of restrictive measures should be understood as “a ship falling within the scope of the relevant international conventions” (Regulation 833, 2014, Art. 3ea). This definition does not indicate a specific convention, the provisions of which should be followed. In the clarifications of the European Commission on this issue, it

was stated that “relevant international conventions” should be understood as the International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL), and the International Convention on Load Lines. At the same time, the European Commission indicated that the restrictions in any case apply to a ship with a gross tonnage of more than 500 register tons used for commercial purposes in international transport (Consolidated FAQs, 2022, p. 307).

This explanation appears contradictory. The conventions cited by the Commission contain substantially different definitions of a vessel. Thus, the provisions of SOLAS do not apply to warships and cargo ships of less than 500 gross register tons, ships without mechanical means of propulsion, wooden ships of primitive construction, fishing vessels and pleasure yachts (SOLAS, 1974, Rule 3). The Load Line Convention similarly does not apply to warships, fishing vessels and pleasure yachts, but for cargo ships there is a limit of 150 gross register tons (CLL, 1966, Art. 5). According to the provisions of MARPOL, a vessel is any type of vessel operating in the marine environment (MARPOL, 1973, Art. 2).

The existing contradiction has given rise to practical problems. Thus, at the time the restrictions were introduced, the Shtandart vessel, a replica of the frigate of the same name from the time of Peter the Great, Emperor of the Russian Empire, was navigating through EU waters. Despite the restrictions, the frigate continued to sail between EU ports. This caused discontent among many groups in the EU, who tried to extend the ban on entry into EU ports to the vessel. An appeal was initiated to the International Maritime Organization (IMO) with the question of whether the Shtandart falls under the scope of “relevant international conventions” (Grua, 2023). IMO representatives avoided a direct answer, referring to SOLAS Rule 3 and called for the use of this convention, since other conventions are industry-specific. At the same time, according to SOLAS Rule 3, “wooden ships of primitive construction” are not covered by this convention.

However, in April 2022, the vessel was banned from entering EU waters. In an attempt to circumvent the ban, the shipowner changed

the flag of Shtandart to the Cook Islands, but in June 2024, the definition of a vessel in the Regulation was expanded to mean “a ship falling within the scope of the relevant international conventions, including replicas of historical ships”.

Such an amendment seems to be extremely casuistic, since it regulates in detail relations of private significance, to the detriment of general principles and relations subject to legal regulation. But even abstracting from a detailed legal analysis of this provision, it becomes obvious that the European legislator deliberately chose the path of completely closing the EU waters to ships that are in any way related to Russia – even if such a relation is indirect, as in the case of Shtandart. At the same time, it is difficult to say with certainty that this restriction is dictated by security requirements or is connected with the EU's desire to deprive Russia of income. Given this circumstance, it becomes obvious that this provision was added to Article 3ea for purely political reasons.

Conclusion

The restrictive measures related to the ban on entry into EU ports of ships flying the Russian flag do not, in a narrow sense, constitute an unconditional violation of freedom of navigation as a principle – it is obvious that these ports are part of the territorial waters of the EU, and the relevant states, as well as the EU as a whole, have the right to independently determine the rules for admitting foreign ships into them. This idea does not contradict the concept of the free sea, since Hugo Grotius himself insisted that states should be granted broad autonomy in the territorial sea, and in a political sense this concept is a manifestation of the sovereignty of states. At the same time, it seems that in a broad sense the concept of the free sea, as well as freedom of navigation as such, stems from the concept of *jus communicationis et societatis humanae*, based on which representatives of humanity should enjoy the right to interact with other societies, and it is for this purpose that the Ocean should be reserved from any legal claims of states. In turn, restrictive measures aimed only at banning entry into ports for ships under a certain flag clearly contradict this idea. In addition, such a measure does not contribute to the declared goal of a

fair response to aggression – it is doubtful that “replicas of historical ships” pose a threat to the security of Ukraine, the EU or in any way contribute to ending the conflict.

Thus, it is premature to call the ban on the entry of Russian ships into European ports the enthronement of the *mare clausum* concept. At the same time, it should be considered that any measures taken by the EU are perceived by the world community and may also be used in other circumstances by other subjects of international relations. With the growing number of armed conflicts and even simple political tensions, the isolation of the seas may become a common measure taken against hostile states – hostile not in the sense of participation in a general armed conflict, but in the sense of political relations. If such a trend is accepted, the World Ocean risks being divided into zones of influence, and then it will be possible to state a transition to closed seas. Moreover, given the perception of this approach at the international level, this measure could backfire on the EU – if it were applied, for example, by China, which disapproves of EU companies operating in its waters. It seems that in order to avoid such a situation, any actor in the restrictive measures regime shall apply a targeted approach and treat the introduction of any measures within the framework of this regime with reasonableness.

References

- Council of the European Union. (2014, July 31). *Council Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine (as amended on December 17, 2024)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0833-20241217>
- European Commission. (2022). *Consolidated FAQs on the implementation of Council Regulation No 833/2014 and Council Regulation No 269/2014*. https://finance.ec.europa.eu/document/download/66e8fd7d-8057-4b9b-96c2-5e54bf573cd1_en?filename=faqs-sanctions-russia-consolidated_en.pdf
- European Union. (2012). *Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) (as amended on October 26, 2012)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
- Grotius, H. (2004). *The free sea* (R. Hakluyt, Trans.). Liberty Fund.
- Grua, B. (2023). *Sanctions: Letters with IMO about whether Russian vessel Shtandart is falling or not within the scope of the relevant international conventions*. <https://bernardgrua.net/2023/03/25/shtandart-vessel-international-maritime-organization/>
- Chisholm, H. (1911). John Selden. *Encyclopædia Britannica* (Vol. 24, 11th ed.).
- International Maritime Organization. (1966). *International Convention on Load Lines (CLL)*. <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-on-Load-Lines.aspx>
- International Maritime Organization. (1973). *International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL)*. [https://www.imo.org/en/about/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-\(MARPOL\).aspx](https://www.imo.org/en/about/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx)
- International Maritime Organization. (1974). *International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS)*. <https://www.imo.org/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Pages/SOLAS.aspx>
- Ittersum, M. J. (2003). Hugo Grotius in context: Van Heemskerck's capture of the *Santa Catarina* and its justification in *De Jure Praedae* (1604–1606). *Asian Journal of Social Science*, 31(3), 511–548.
- United Nations. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)*. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- Wilson, E. (2009). Making the world safe for Holland: *De Indis* of Hugo Grotius and international law as geoculture. *Review (Fernand Braudel Center)*, 32(3), 239–287.

THE DIFFICULT SUBJECT OF TOLERANCE

WOJCIECH SŁOMSKI

University of Economics and Human Sciences in Warsaw
Poland
E-mail: slomski@vizja.pl

Abstract:

Although the concept of tolerance is related to key philosophical issues (such as the nature and scope of human freedom), it is a relatively new concept in philosophy. Neither in antiquity nor in the Middle Ages was the concept used, but this does not mean that it is impossible to reconstruct views on the content we call tolerance today. The concept of tolerance belongs to the political discourse, where it functions in many different shades of meaning. It is often simply synonymous with the concept of democracy, and the adjective intolerant means as much as undemocratic. The term tolerance is also used to describe a certain way of responding to what is new and unfamiliar. In this sense, a tolerant person is someone who does not feel discomfort when encountering behaviour or views that he or she has never encountered before.

Keywords:

Philosophy, philosophy of politics, political science.

While the concept of tolerance is related to key philosophical questions (such as the nature and scope of human freedom), it is a relatively new concept in philosophy. Neither in antiquity nor in the Middle Ages was the concept used, which does not mean, however, that it is impossible to reconstruct views on the content that we now call tolerance. For example, Plato was undoubtedly less *tolerant* than Aristotle, although, on the other hand, Aristotle's views on slavery also do not entitle him to be called

tolerant in today's sense of the word. Medieval philosophy also did without the concept of tolerance. Thomas Aquinas compared the relationship between the individual and society to the relationship between a part of an organism and the whole organism. This meant that while worship is subordinate to the goals of the organism, the goals of the organism are also directed toward the welfare of each of its parts.¹

The first philosophical treatises on tolerance dealt with religious tolerance and began to be written during the Reformation. The inability to resolve religious conflicts through coercion was the reason why they began to look for principles that would allow different Christian denominations to coexist side by side. This principle became precisely the norm that proclaims the *non-coercion* of adherents of other denominations to give up their own beliefs. As a theoretical basis for this principle was adopted the right of every person to freedom of conscience.

This dual utilitarian-axiological justification of the principle of tolerance has persisted to the present day. The utilitarian dimension of tolerance was emphasized, for example, by J. Locke and J. S. Mill. Locke demanded, for example, the independence of the state from religious faith and institutions, from which total freedom of choice of religion was to result (*tolerance should also be shown to opponents with different views on matters of faith*).² The right to free-

¹ Thomas Aquinas, *Theological Summa*, I-II, q. 96, ad. 4c.

² J. Locke, *Letter on Tolerance*, Warsaw 1963, p. 56.

dom of religion was explained by this philosopher by the relativity of the truths of faith and the impossibility of proving their absolute truthfulness, from which, however, it can be concluded that if it were possible to prove the truthfulness of religious dogmas, then freedom of religion would cease. This would mean, in other words, the abolition of the right to error. Also J. S. Mill pointed out that tolerance contributes more to universal prosperity than its absence. *Humanity*, Mill believed, "gains more by allowing everyone to live according to his preferences than by forcing everyone to live according to the preferences of the others."³

Clearly defining the concept of tolerance is difficult, since it now belongs as much to media and political discourse as to the language of philosophy. This discussion points out that the ideal of tolerance (however defined) can be realized in practice to varying degrees (in other words, tolerance is *gradable*). It is also pointed out that the opposite of tolerance, i.e. intolerance, is not abstaining from a certain behaviour, but acting against another's freedom.

One can, for example, propose a historical definition, which, however, is not very useful in contemporary discourse, since it refers to religion, which is not, due to the religious indifference of modern societies, a cause of discrimination.

The definition referring to the object of tolerance seems more interesting. One can first speak of tolerance in relation to people. We then tolerate another person not because of the views he professes, but despite the fact that he is not one of us. The object of tolerance understood in this way is a *stranger*, that is, some minority within one's own society or a newcomer from outside. The division between one's own community and its external environment is preserved, but *the stranger* has the right to become (to some extent, depending on the degree of tolerance) a member of that community. The outward expression of tolerance towards *the stranger* is by granting certain rights, showing hospitality, interest in difference, etc.

This ideal of tolerance towards minorities of various kinds could only apply in a *pure* form in a society in which the rights of minorities are not restricted for any reason, and the only problem is securing these rights for the future.

However, in realistically existing societies, numerous minorities are at a disadvantage in terms of opportunities for personal development and social advancement than the social majority. This raises the question of whether, in order to equalize these opportunities, we should create certain privileges for these disadvantaged groups, through which the effects of past intolerance could be offset. While such privileges can be read as discrimination against the once privileged majority (e.g., white middle-class males in the US), on the other hand, looking at society from a historical perspective, these privileges can be seen as a kind of reparation for the damage previously suffered (just as the deterioration of the situation of the once privileged majority can be seen as *reparation* for the damage done). Such conduct would therefore be consistent with the principle of justice.⁴

Attention is often drawn to the connection between tolerance and freedom, but it should be noted that not all situations in which we now demand tolerance can be traced to the realization of the right to freedom. Freedom is associated with the ability to choose, and it is difficult to speak of free choice with regard to outward appearance, native language, sexual orientation, personal abilities, and often the degree of education and wealth.

The subject of tolerance can also be views, goals, values, norms and behaviour contrary to what is considered acceptable in a given society, i.e. the commonly held worldview. We deal with tolerance relating to differences in worldview, for example, in the case of religious conflicts. The grounds on which such tolerance is based may also be different. It can grow, firstly, from ethical motivations, so, for example, from the conviction that every person has the right to free expression of his or her opinions and expression of his or her own behaviour. Ethical motivation plays a decisive role when the adherents of a certain worldview have the ability to suppress any *iniquitous* views, but because of the principle of tolerance, they do not use this opportunity. If, on the other hand, the adherents of conflicting worldviews have more or less equal power and neither side is able to gain a physical advantage over the other, then the motive for ad-

³ J. S. Mill, *On Liberty*, Warsaw 1959, p. 132

⁴ Cf. R. K. Fullinwider, *The Reverse Discrimination Controversy*, New York 1980.

hering to the principle of tolerance seems to be rather pragmatic considerations. The idea then, in other words, is to assume that seeking to make one's professed doctrine universally valid does more harm than good. The parties to such a conflict may also tolerate each other, and at the same time exclude from the scope of the principle of tolerance adherents of some other doctrine (for example, members of Christian churches may not tolerate Jews).

In twentieth-century philosophy, the attitude of the individual to the prevailing views and rules of the community was defined in various ways, with a striving for extreme and one-sided solutions being characteristic: starting from extreme collectivism, valid mainly in totalitarian systems, to extreme individualism and liberalism, treating community goals and norms as completely subservient to the individual. There is also no shortage of attempts to arrange the relationship between the individual and society in such a way that the individual would gain maximum freedom, and the social structure would gain permanence.⁵ It seems that the discussion of tolerance towards different worldviews is part of the search for solutions befitting today's globalizing world.

The most controversial issue is tolerance towards principles and actions that one considers morally wrong oneself. Here it is necessary, first of all, to define precisely the limits of tolerance and to formulate the principles by which one intends to take actions contrary to the principle of tolerance. After all, such action is both physical coercion, the introduction of specific laws, and purely verbal condemnation and stigmatization.

It seems that most ethicists would only be willing to consider the latter type of restriction on the principle of tolerance as legitimate, and with numerous reservations as to form. A case in point, for example, is the Catholic Church's treatment of homosexuality. The Church does not condemn homosexuals as human beings but condemns homosexual acts. By homosexuals themselves, however, this condemnation is often interpreted as an expression of intolerance, all the more so because it follows from it certain demands for legislation.

Such distinctions are not always sufficient, however, because tolerated evil sometimes entails real victims. This brings us to the boundary between tolerating views, attitudes, behaviours and actions that we consider morally evil, and indifference to the suffering caused by such evil. It goes without saying that indifference to another's suffering is no longer a value, but an *anti-value*, which in effect also places ourselves on the side of evil.⁶ Therefore, wishing to act ethically, i.e. in accordance with the system of values and norms we have adopted, which includes the principle of tolerance, we should define criteria to distinguish tolerance from indifference (i.e. value from anti-value).

As mentioned, this criterion can be human suffering resulting from someone's actions. Examples include the punishments customarily imposed on women for certain behaviours, as well as the custom of female circumcision practiced in many African countries. The existence of a link between suffering and someone's intentional action is relevant in this context, as some ethicists (mainly Christian) take the position that also suffering as part of a person's life⁷ should be subject to tolerance. According to the teachings of Pope John Paul II, tolerating suffering (in the sense of coming to terms with it and accepting it) as an integral part of human existence is a condition for *a civilization of love*, while tolerating euthanasia (including fully conscious and voluntary euthanasia) testifies to *a civilization of death*.

The above three types of tolerance do not always occur in isolation. In practice, especially in developed countries, we generally encounter the need for tolerance both towards *the stranger*, but also towards views that this outsider also treats as universal and universally valid. This raises the question of to what extent we should tolerate this otherness, considering any form of interference to be unauthorized, and to what extent we have the right to expect the *stranger* to join our own community, relinquishing some part of his own otherness and identity by becoming one of us.

⁵ Cf. S. Kowalczyk, *Man and community. Outline of social philosophy*, Lublin 1994.

⁶ This is, of course, exclusively about moral evil.

⁷ "Suffering", writes John Paul II, "*which in so many different forms is present in our human world, is also present in it in order to release love in man, that very selfless gift from his own self to other people, people who are suffering.*" John Paul II, *Salvifici doloris* (29).

The answer to this question is not easy because of its possible practical consequences. Some authors fear that the complete abandonment of attempts to integrate national minorities into the culture will lead to the balkanization of Western societies, which will in fact turn into a series of unrelated communities co-existing in the same space. Although the condition for such balkanization seems to be mutual tolerance, in practice such tolerance would probably be nothing more than simple indifference. In turn, an attitude of indifference in the long term would not be able to prevent the awakening of antagonisms and conflicts between the various communities, which in turn would put an end to any tolerance, which is, after all, the reason why measures were not taken to prevent the balkanization of society.

Finally, one can treat tolerance as an ethical value that imposes a certain amount of obligations on us. This is how it is understood, among others, by Tadeusz Pilch, who demands that the humanities shape and spread an attitude of tolerance for *the inevitable and irremovable dissimilarity of people, cultures of behaviour, values*.⁸ This view is certainly not an isolated one, however - in connection with the remarks made above - it is worth noting that the assumption that we know how the postulate of tolerance should be realized in practice may turn out to be erroneous and lead to consequences contrary to what we expect to achieve by realizing the ideal of tolerance. These doubts are at the root of most of today's disputes over the concept of tolerance, both philosophical and political. In addition to the necessity of defining the limits of tolerance, as discussed above, the issue of the degree of acceptance of dissent is central here. Some authors believe that tolerance cannot mean mere *toleration*, which basically boils down to the ability to remain indifferent to the *tolerated* object. This kind of indifference arises easily in relation to objects that are of little interest for other reasons. An example of this is the attitude of developed societies toward religion, which bears all the outward signs of religious tolerance, although its real cause is simply the disappearance of religious feelings.

J. Locke's argument outlined above, according to which we should tolerate different religious beliefs because there is no way to demonstrate their truthfulness, has important implications for modern culture as a whole. This reasoning allows us to assume that there may be a single true system of values (religious or ethical), but that people do not have access to it and will forever remain condemned to conjecture, which they must not treat as ultimate truths. This attitude seems to be characteristic of modern Western societies. It is not pure relativism, consisting of the conviction that all values and norms are equally worthy of choice, but the consequences of this attitude turn out to be the same as those of relativism. From this point of view, it is possible to formulate a thesis according to which the cause of the crisis of modern Western societies, consisting in the diminishing willingness to engage in action for the common good, is not, contrary to what A. MacIntyre believes,⁹ the disappearance of faith in the universal validity of the foundations of morality, but the disappearance of faith in the possibility of achieving universal agreement on what values and principles these foundations should consist of.

The matter of the long-term social consequences of the widespread acceptance of tolerance as a moral principle therefore remains a matter of debate. Most authors (including Z. Bauman) take the position that the community of principles is *voluntary and casual* in the postmodern (read: modern) world.¹⁰ These authors believe that a natural consequence of a *tolerant* society is the gradual disappearance of interpersonal ties, which begin to be treated not as a value in itself, but as a tool for individual development. The sense of responsibility for others disappears, and each individual begins to see himself as a self-contained entity, isolated and independent of others.¹¹

For disputes related to the concept of tolerance, the distinction proposed by F. Tönnies between a community (*Gemeinschaft*) and an association (*Gesellschaft*) may be relevant. In a

⁸ T. Pilch, *On the need for dialogue between cultures and people*, ed. by J. Pilch, Warsaw 2000, p. 11

⁹ Cf. A. MacIntyre, *Legacy of virtue: a study in moral theory*, Warsaw 1996.

¹⁰ Cf. A. Borowiak, *Postmodern Worldview and the Postulate of Tolerance*, in *Tolerance and Multiculturalism. Challenges of the XXI century*, edited by A. Borowiak and P. Szarota, Warsaw 2004, p. 48.

¹¹ Cf. *ibid.*, p. 43.

community (family, nation), an individual exists independently of his will, while in an association he can voluntarily join and leave it. From this point of view, the notion of tolerance binding within a community becomes problematic, since refusal to accept certain norms, behaviors, goals, etc. binding within an association simply means resignation from participation in it. In addition, the norms in force in the community may come into conflict with those of the association. The manner in which this conflict is overcome, i.e. the ability to function simultaneously within the community and individual associations, can be taken as a measure of the tolerance of a given society.

The concept of tolerance also belongs to political discourse, where it functions in many different shades of meaning. It is often simply synonymous with the concept of democracy, and the adjective *intolerant* means as much as *undemocratic*. The term tolerance is also used to describe a certain way of responding to what is new and unfamiliar. In this sense, a tolerant person is someone who does not feel discomfort when encountering behaviour or views that he has never encountered before. Tolerance in this sense can be learned and can be taught through education and psychological training. Psychotherapy can also be an effective means of nullifying the effects of discrimination, which include the internalization of a negative label attributed to minorities by an intolerant majority.¹² However, the massiveness of such and similar actions is only possible in a society that accepts tolerance as a moral principle.

References

- Aquinas, T. (n.d.). *Theological Summa* (I-II, q. 96, ad. 4c).
- Borowiak, A. (2004). Postmodernistický svetónázor a postulát tolerancie. In A. Borowiak & P. Szarota (Eds.), *Tolerancja i wielokulturowość. Wyzwania XXI wieku* (s. 45-60). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Fullinwider, R. K. (1980). *The Reverse Discrimination Controversy*. Cornell University Press.
- Grzymała-Moszczyńska, H. (2004). Ako sa učiť inú kultúru – akulturačný tréning pre

- šudentov. In A. Borowiak & P. Szarota (Eds.), *Tolerancja i wielokulturowość. Wyzwania XXI wieku* (s. 177-190). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ján Pavol II. (1984). *Salvifici doloris* (n. 29). Libreria Editrice Vaticana.
- Kowalczyk, S. (1994). *Man and Community: Outline of Social Philosophy*. Towarzystwo Naukowe KUL.
- Locke, J. (1963). *Letter on Tolerance*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MacIntyre, A. (1996). *Legacy of Virtue: A Study in Moral Theory*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mill, J. S. (1959). *On Liberty*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pilch, T. (2000). O potrebe dialógu medzi kultúrami a ľuďmi. In J. Pilch (Ed.), *Dialog między kulturami* (s. 15-30). Wydawnictwo Akademickie Żak.

¹² Cf. H. Grzymała-Moszczyńska, *How to learn another culture - acculturation training for students*, in *Tolerance and multiculturalism...*, op. cit. p. 177nn.

ZELENSKYJ. AKO ZBLÍZKA VYZERALA INVÁZIA, KTORÁ OTRIASLA SVETOM

Shuster, S.

Bratislava: N Press, s.r.o. 2024. 367 s.

ISBN 978-80-8230-294-6.

RÓBERT KIRÁLY

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: robert.kiraly@unipo.sk

Vojna na Ukrajine sa pomaly blíži k svojmu tretiemu výročiu. Konflikt si od svojho začiatku vo februári 2022 vyžiadaval už tisíce obetí na životoch z oboch strán. Ani dnes (na prelome rokov 2024 a 2025) pritom nie je jasné, kedy a akým spôsobom sa spor Moskvy a Kyjeva vyrieši. A je vôbec možné ho vyriešiť? Predkladaná kniha od S. Shustera *„Zelenskyj. Ako zblízka vyzerala invázia, ktorá otriasla svetom“* nám dopomôže priblížiť sa k odpovedi na vyššie zmienenú otázku. Samotné dielo je rozdelené na 4 časti, pričom dovedna obsahuje až 22 kapitol, ktoré podrobne opisujú nielen samotný priebeh konfliktu, ale aj osobu, ktorá je jednou z hlavných aktérov sporu – prezidenta Ukrajiny V. Zelenského.

Prvá časť knihy je rozdelená na celkovo 5 kapitol. V prvej kapitole s názvom *„Úsvit“* sa čitateľ môže oboznámiť nielen so samotným začiatkom vypuknutia invázie, ale aj s udalosťami, ktoré tomu predchádzali. V tomto kontexte stojí za zmienku skutočnosť, že až do poslednej možnej chvíle samotný prezident neveril, že k invázii dôjde. Zhromažďovanie vojsk na hraniciach vnímal iba ako čiru ruskú provokáciu na vydobytie si požiadaviek zo Západu. Ako samotný autor uvádza: *„Ukrajinské médiá boli už mesiac plné varovaní pred nadchádzajúcou*

vojnou. [...] Najhoršie predpovede prichádzali od západných spojencov Ukrajiny, osobitne od amerických spravodajských služieb, ktoré dospeli k záveru, že Rusko chystá inváziu z troch strán a hlavné mesto pravdepodobne prevalcujú do troch dní. [...] Mnohým Ukrajincom tieto predpovede zneli absurdne“ (Shuster 2024, s. 25).

Až dopady prvých bômb na ukrajinské územie, vrátane ohrozenia prezidentského komplexu v Konča-Zaspe, bolo definitívnym dôkazom toho, že tentokrát nejde iba o provokáciu prostredníctvom pohraničných vojenských cvičení.

Autor knihy v ďalšej časti kapitoly rozvádza prvé reakcie ukrajinského establishmentu na plnoformátovú vojnu. Čitatelia sa môžu dozvedieť o bezprostredných úkonoch, ktoré museli nielen politickí, ale aj vojenský predstavitelia vykonať, ďalej o začiatkoch masovej utečeneckej vlny z Ukrajiny smerom na Západ, ale aj o evakuácii rodín vysokých predstaviteľov Kyjeva. Reklia Západu pritom bola úplne odlišná, ako môžeme sledovať v súčasnosti. Okrem vtedajšieho britského premiéra B. Johnsona zaznievali skôr slová kapitulácie a nutnosti vyjednávania. Čísla totiž hovorili jasnou rečou: *„Ruská armáda, ktorá mala podľa odhadov okolo deväťstotisíc vojakov v aktívnej službe, bola prinaj-*

menšom štyrikrát väčšia ako ukrajinská. Rusi mali k dispozícii päťkrát viac ozbrojených vozidiel a desaťnásobok lietadiel. Ukrajinský obranný rozpočet dosahujúci okolo 4,5 miliardy dolárov predstavoval asi desatinu každoročných ruských výdavkov na obranu“ (Shuster 2024, s. 36). Aj z týchto dôvodov V. Zelenskému Západ ponúkal v prvom rade evakuáciu a možnosť vytvorenia exilovej vlády, než finančnú a vojenskú podporu.

Druhá kapitola plynulo nadväzuje na informácie z tej prvej. Môžeme v nej badať nielen informácie z postupujúceho ruského útoku, ale aj o dôležitom rozhodnutí, ktoré zmenilo nielen povahu konfliktu, ale aj politické dejiny Európy. Ukrajinský prezident spolu so svojimi blízkymi politickými a vojenskými spolupracovníkmi sa rozhodli zostať v Kyjeve a proti Rusku aktívne bojovať. O bojaschopnosti nášho východného suseda však musel V. Zelenskyj presvedčiť v prvom rade západných spojencov, bez ktorých by Ukrajina padla do maximálne niekoľkých týždňov.

V tretej kapitole autor na malú chvíľu opustil dramatické ukrajinské udalosti a začal sa zameriavať na osobu samotného V. Zelenského. Jeho povahové vlastnosti a životné skúsenosti totiž patria k dôležitým prvkom, ktoré dodnes formujú jeho politické rozhodnutia.

S. Shuster na vypracovanie tejto časti knihy využíval nielen známe a verejnosti dostupné informácie z minulosti a súčasnosti V. Zelenského, ale aj informácie z osobných rozhovorov s ľuďmi, ktorí patria do jeho bezprostredného okolia. Predovšetkým však od jeho manželky O. Zelenskej, ktorá spomína aj na obdobie ich zoznámenia, ale aj na obdobie ich spoločného života, či kariérneho rastu. Čitatelia tak môžu nazrieť do súkromia osobného i profesionálneho života V. Zelenského ešte predtým, než sa vôbec rozhodol kandidovať za prezidenta Ukrajiny.

V poradí štvrtá kapitola sa zameriava najmä na kariéru televíznej hviezdy V. Zelenského. Autor poukazuje na jeho veľkú popularitu nielen na Ukrajine, ale aj v samotnom Rusku, kde jeho relácie patrili medzi najobľúbenejšie, resp. najsledovanejšie. Autor však sledoval nielen jeho televíznu kariéru, ale aj politické postoje. Tie by ste však hľadali takmer márne. V. Zelenskyj pochopil, že ak si chce udržať popularitu tak u ruskej, ako aj u ukrajinskej časti spoločnosti, tak sa nemôže jednoznačne vyhraňovať. Aj preto nájdeme skôr zosmiešňovanie po-

litických predstaviteľov z oboch táborov, čím pôsobil neutrálnejšie. Ako ďalší príklad jeho vtedajšej nestrannosti môžeme uviesť jeho neutrálny postoj voči Oranžovej revolúcii, ktorá výrazne zatriasla ukrajinskou spoločnosťou a politickou scénou. Budúci prezident si tak držal odstup, prostredníctvom ktorého vedel a mohol vierohodne zosmiešňovať kyjevskú elitu, pričom tvrdil, že on nikdy nebude taký, ako sú oni. Publikum mu to uverilo.

Posledná kapitola v rámci prvej časti knihy sa venuje udalosti, ktorá od II. svetovej vojny nemala na európskom kontinente obdobu. Išlo o anexiu územia – konkrétne o anexiu ukrajinského Krymu v roku 2014, ktorá prinútila zmeniť dovtedy neutrálny postoj aj V. Zelenského. Autor sa v rámci tejto pasáže venuje ukrajinskej revolúcii známej ako Euromajdan, ktorá nakoniec vyústila nielen do samotnej anexie Krymu, ale aj do obsadenia Doneckej a Luhanskej oblasti, z ktorých sa neskôr stali samostatné ľudové republiky pod správou Ruskej federácie. V. Zelenskyj, ruskojazyčný Ukrajinec z Kryvého Rihu, po prvýkrát v rámci svojej televíznej kariéry vyrukoval s dramatickým príhovorom, kde sa jednostranne postavil za euromajdanistov, pričom verejne zdiskreditoval legitimitu vládnutia V. Janukovyča (dokonca po rusky). Okrem iného uviedol: „Už nie ste ukrajinským prezidentom. [...] Tak sa rozhodli obyvatelia tejto krajiny. Verte mi, či na západe, či na východe, v mojom milovanom Kryvom Rihu, všetci sú presvedčení, že naše dejiny už nepoznajú prezidenta Janukovyča“ (Shuster 2024, s. 87).

V. Zelenskyj svoj vplyv ale nevyužíval len na ukrajinské, ale aj na ruské publikum. V rámci svojich televízií sa snažil apelovať aj na ruských divákov, aby ich uistil, že ukrajinský národ nepredstavuje pre Moskvu žiadnu hrozbu.

Začiatok druhej časti knihy, ktorá obsahuje dovedna 5 kapitol, sa nesie v znamení obdobia po vypuknutí plnoformátovej vojny. V poradí 6. kapitole sa autor venuje udalosti, ktorá radikálne zmenila pomery na bojisku – bitke o Kyjev. Čitatelia môžu získať podrobné (aj menej známe) informácie o tom, akým spôsobom prebiehala bitka o ukrajinskú metropolu. Za kľúčové tu autor, ale aj vojenský a politický predstavitelia, považujú ubránenie letiska Hostomeľ, ktoré bolo zásadné pre prekazenie ruských plánov. Okrem toho však autor spomína aj začiatky potenciálnych mierových rozhovo-

rov medzi Kyjevom a Moskvou, ale aj postupné obsadzovanie ďalších miest/obcí ruskou armádou – predovšetkým na východe a juhu Ukrajiny. Za podstatnú informáciu tu považujeme skutočnosť, že v prvých fázach vojny prezident V. Zelenskyj prenechával vojenské záležitosti vojenským predstaviteľom. Časom však V. Zelenskyj naberal čoraz viac právomocí a sebavedomia, a začal rozhodovať aj v rozpore s odporúčaniami vojenských generálov.

Siedma kapitola privádza čitateľov do prezidentského/vládneho vojenského krytu. Môžeme sa tak zoznámiť s vybavením, účelmi a celkovo s fungovaním krytu na Bankovej ulici v Kyjeve. Nazrieme tak nielen do pracovného, ale aj do súkromného života obyvateľov krytu, odkiaľ boli prijímané najdôležitejšie politicko-vojenské rozhodnutia.

V poradí ôsmu kapitolu môžeme označiť prívlastkom retrospektívna. Opäť tak môžeme preskočiť z prítomnosti vojenského konfliktu do minulosti, tentokrát do obdobia po anexii Krymu. Autor tu postupne oboznamuje čitateľov nielen s náladami v spoločnosti a s pokračujúcou televíznou kariérou V. Zelenského a jeho štúdia Kvartal 95, ale postupne sa tu môžeme stretávať s myšlienkami na potenciálnu kandidatúru hviezdneho showmana. Vtedajší ukrajinský prezident P. Porošenko zaznamenával strategické prehry na Donbase, čím jeho popularita klesala. A práve v druhej polovici roka 2014 V. Zelenskyj začal pracovať na svojom novom komediálnom seriáli, ktorý patril k jedným z najvýznamnejších marketingových nástrojov jeho budúcej prezidentskej kandidatury. Išlo o seriál Sluha národa, po ktorom neskôr pomenoval aj svoju parlamentnú stranu. O osude Zelenského politickej kariéry sa rozhodlo v auguste 2018, kedy prvýkrát v súkromí vyhlásil svoje kladné stanovisko ohľadom prezidentskej kandidatury. S. Shuster následne poukazuje na nadviazanie politicko-marketingovej spolupráce medzi V. Zelenským a I. Kolomojským, ako aj na prvé (avšak interné) prieskumy verejnej mienky, ktoré naznačovali potenciálne víťazstvo V. Zelenského v konkurencii s P. Porošekom a J. Tymoškovou. To znamenalo dôležitý impulz, a tak na Silvestra 2018 V. Zelenskyj oficiálne počas televízneho prenosu oznámil svoju kandidatúru.

Nasledujúca 9. kapitola sa venovala vrcholu politickej kampane, ako aj samotným výsled-

kom. V. Zelenskyj v druhom kole P. Porošenka zdrvivúco porazil, keď zvíťazil až v 24 z 25 ukrajinských regiónov. Na prvý pohľad sa tak zdá, že V. Zelenskyj dokázal zjednotiť výrazne polarizovanú ukrajinskú spoločnosť. Ako uvádza autor: „Až víťazstvo po rusky hovoriaceho Žida z Kryvého Rihu naplno obnažilo, že Putinove teórie o Ukrajine nie sú len falošné, ale priam absurdné. Vo východných regiónoch, ktoré Putin rád opisoval ako súčasť ruského sveta, získal Zelenskyj takmer 90 % hlasov“ (Shuster 2024, s. 139).

Desiata kapitola čitateľov sprevádza začiatkami Zelenského mandátu. Ako politicky neuskúsený nováčik už čoskoro pocítil tvrdosť politického remesla. Autor v tejto pasáži popisuje nadväzovanie vzťahov medzi Západom a Kyjevom pod novým vedením, pričom osobitný zreteľ sa kladie na vzťah medzi vtedajším americkým prezidentom D. Trumpom a V. Zelenským. A práve v tomto období môžeme sledovať komplikovanosť spolupráce medzi Kyjevom a Bielym domom. D. Trump totiž v tom čase čelil impeachment-u, pričom okrem iného bol obviňovaný z politického vydierania nového ukrajinského prezidenta.¹ Už v rámci prvého roka mandátu V. Zelenského tak môžeme badať pokles dôvery ukrajinského prezidenta voči politickým predstaviteľom nielen na Ukrajine, ale aj v zahraničí.

V poradí tretia časť knihy obsahuje dovedna 6 kapitol. Autor v rámci 11. kapitoly opisuje masaker, ktorý sa odohral v Buči. Ruskí vojaci počas ústupu z tohto kyjevského predmestia zabíjali a mučili ukrajinských civilistov, pričom zábery masových hrobov otriasli civilizovaným svetom. Buča sa neskôr stala symbolom odporu voči Kremľu, pričom predmestie začalo navštevovať čoraz viac vrcholových západných politikov, ktorí počas toho sľubovali neochvejnú politickú, ekonomickú i vojenskú pomoc Kyjevu. Čitatelia si tak môžu prostredníctvom tejto pasáže pripomenúť hrôzy akéhokoľvek vojenského konfliktu, počas ktorého trpí predovšetkým bežné civilné obyvateľstvo.

V 12. kapitole sa opäť vraciame mierne do minulosti. Autor sa tentokrát zameriaval na prvé osobné stretnutie medzi V. Zelenským a V. Putinom, ktoré sa odohralo v roku 2019. Išlo o rokovania, na ktorých boli prítomní aj vtedaj-

¹ Išlo o kauzu, kedy mal V. Zelenskyj zkompromitovať syna J. Bidena, čo by mohol D. Trump využiť v prezidentskej kampani proti svojmu demokratickému súperovi.

šia nemecká kancelárka A. Merkel či francúzsky prezident. E. Macron. V. Zelenskyj sa snažil so šéfom Kremľa nadviazať ľudský rozhovor, pričom prvoradým objektom dialógu bolo dodržiavanie tzv. minských dohôd. Ako však neskôr ukrajinský prezident oznámil, rozhovory boli „chladné“, a to aj napriek tomu, že V. Zelenskyj po celý čas rozprával po rusky, čím si myslel, že ruského prezidenta obmäkčí. Ukrajinský prezident pritom bol v nezávideniahodnej situácii.

Zatiaľ čo na diplomatickom fóre sa snažil nadviazať priateľskejšiu konverzáciu s ruským prezidentom a cez ukrajinský parlament, kde mala jeho strana Sluha národa pohodlnú väčšinu, prechádzali ďalšie ústupky voči Kremľu, Rusi pôsobili aj naďalej neústupčivo a normalizácia vzťahov medzi Kyjevom a Moskvou sa stávala čoraz väčšou chimérou. Navyše, ústupky voči Rusku sa nepáčili ukrajinskému elektorátu, čím Zelenského podpora začala čoraz viac klesať.

V poradí trinásta kapitola sa venovala jednej špecifickej politickej persóne, ktorá počas Zelenského mandátu mala veľký vplyv. Ide o blízkeho priateľa V. Putina, mediálneho magnáta a de facto vtedajšieho lídra opozície V. Medvedčuka. S. Shuster v rámci tejto časti knihy mapuje politické pôsobenie tohto proruského oligarchu, ktorý výraznou mierou sťažoval mandát V. Zelenskému. Svoju popularitu začal získavať predovšetkým vo východných regiónoch, kde aj naďalej miestne obyvateľstvo trpelo následkami občianskej vojny. V. Medvedčuk podľa autora zostal jedinou ruskou významnou poistkou v Kyjeve, prostredníctvom ktorej mohol V. Putin udržať Ukrajinu vo sfére svojho vplyvu. V. Zelenskyj však v osobe V. Medvedčuka videl priameho konkurenta o prezidentskú i parlamentnú moc. V roku 2021 však urobil niečo, za čo si vyslúžil kritiku aj zo strany Západu – zakázal niekoľko Medvedčukových televíznych kanálov, čím značne znížil jeho vplyv na ukrajinský elektorát. To bola ďalšia „rana“ do bilaterálnych vzťahov medzi Kyjevom a Moskvou.

Štrnásť kapitola opisovala ďalšie kľúčové udalosti, ktoré vyhrcovali vzťahy medzi Ukrajinou a Ruskom. Na Donbase stále prebiehali bojové operácie, pričom v roku 2021 došlo k zatknutiu opozičného lídra V. Medvedčuka, čo sa v Kremli stretlo s veľkou nevôľou. Po tejto udalosti V. Putin odmietol rokovať

s Ukrajincami a za jediného diskusného partnera považoval Spojené štáty americké. V neskoršej časti kapitoly vtedajší prezident USA J. Biden uviedol, že Putin sa obáva, že ho Západ chce odstrániť. V takejto atmosfére strachu skombinovanej s paranojou (a neskôr aj pandémie COVID-19 počas ktorej ruský prezident prešiel do veľkej izolácie) sa začali kuť plány na špeciálnu vojenskú operáciu. Ukrajinu V. Putin vnímal ako antiruský projekt, ktorého plánom je zničiť ruský štát.

V pätnástej kapitole autor poskytuje čitateľom ďalšie informácie, ktoré viedli k ruskej invázii. Postupne môžeme badať to, akým spôsobom sa prehlbovala priepasť medzi Západom a Ruskom, pričom krízu sa nepodarilo zažehnať ani Washingtonu. Kremľ totiž požadoval, aby Ukrajina nevstúpila do NATO a aby sa hranice NATO vrátili do roku 1997, pričom tento prísľub chceli písomne. J. Biden to odmietol, čím Rusi prerušili diplomatické rokovania.

K budovaniu vzájomnej dôvery nepridala ani ďalšia udalosť, ktorá v očiach Ruska znamenala ďalšiu hrozbu. Išlo o obrovské vojenské cvičenie Blizard, ktoré malo preukázať bojovosť ukrajinskej armády. Čitatelia sa tak môžu zoznámiť nielen s podrobnosťami tejto akcie, ale aj s jej politickými dopadmi. Ako však uvádzal V. Zelenskyj, Ukrajina vojnu nechce: „*Jedno vieme s istotou: nepotrebujeme vojnu. Ani studenú vojnu, ani horúcu vojnu, ani hybridnú vojnu. Ale ak na nás zaútočia, ak sa niekto pokúsi vziať nám našu krajinu, našu slobodu, naše životy a životy našich detí, budeme sa brániť*“ (Shuster 2024, s. 239). Písal sa 23. február 2022 – posledný večer pred zahájením invázie.

Posledná 4. časť obsahuje dovedna 6 kapitol. Autor sa v poradí sedemnástej kapitole venuje bitke o Donbas, ako aj obrane mesta Mariupol'. Čitatelia sa môžu oboznámiť s prijímaním významných opatrení na ochranu ukrajinského obyvateľstva, ako aj na ochranu územia pred postupujúcou ruskou armádou. S. Shuster tu podčiarkuje významnú rolu V. Zelenského nie na bojisku a pri prijímaní vojenských rozhodnutí, ale pri získavaní podpory na Západe, bez ktorej by Ukrajina nemala šancu vzdorovať druhej najsilnejšej armáde sveta.

Osemnástu kapitolu môžeme vyhodnotiť ako mix viacerých informácií/udalostí. S. Shuster sa tu zameriaval na priebeh vojenskej invázie, pričom vyzdvihol niekoľko kľúčových skutočností. Išlo napríklad o zadržanie V. Medvedču-

ka pri pokuse o útek z krajiny, rozvoj bilaterálnych vzťahov medzi Ukrajinou a USA, či o vojnu poznačenom vzťahu medzi V. Zelenským a O. Zelenskou.

V podobnej rétorike pokračovala aj 19. kapitola, ktorá bola navyše obohatená o vzťah medzi V. Zelenským a ukrajinskými médiami, opozíciou či oligarchom S. Tarutom. Špecifickú pozornosť si tu zaslúžilo mesto Mariupol', kde sa odohrávali jedny z najintenzívnejších bojov vojenského konfliktu.

Posledné tri kapitoly knihy sa venovali dlho očakávanej ukrajinskej protiofenzívy, ktorá mala aj západným spojencom ukázať, že víťazstvo proti Rusku je reálne. Z nášho pohľadu boli najzaujímavejšie tie pasáže, ktoré sa venovali vzťahu medzi V. Zelenským a vtedajším vrchným veliteľom ozbrojených síl V. Zalužným. Spory medzi týmito vrcholnými predstaviteľmi Ukrajiny postupne rástli. V. Zelenskyj v Zalužnom videl potenciálneho politického rivala, ktorý by ho vedel zosadiť z prezidentského úradu. Problémy dôvery sa naplno prejavili práve počas protiofenzívy, ktorú V. Zalužnyj plánoval urobiť na juhu, kým V. Zelenskyj odobril sever. Čitatelia tak môžu nazrieť do

rozhodovacích procesov najmocnejších elít Ukrajiny, ktoré mali viesť k oslobodeniu okupovaných území. Zo súčasnosti už vieme, že sa im protiútok vydaril iba čiastočne a nenaplnili sa tak pôvodne veľké (ba miestami podľa našej mienky prehnané) očakávania.

Nami recenzovaná kniha ponúka mnohé, verejnosti doteraz menej známe informácie, ktoré povedú k lepšiemu pochopeniu vojenského konfliktu medzi našim východným susedom a Ruskou federáciou. Za pozitívum považujeme nielen kladné vyzdvihnutie mnohých rozhodnutí ukrajinských politicko-vojenských elít, ale autor sa v čase prebiehajúcej hybridno-informačnej vojny nebál pomenovať aj hrubé chyby V. Zelenského či iných predstaviteľov Kyjeva, ktoré v konečnom dôsledku viedli/vedú k zhoršovaniu celého konfliktu. Čitatelia tak nezískajú informácie iba v súlade so západnou vojenskou propagandou, ale budú mať možnosť komplexnejšie spoznať prezidenta V. Zelenského, ktorý sa nepochybne zapíše do histórie nielen Ukrajiny, ale aj Európy.